

X/8,3a

IGU INŠTITUT ZA GEOGRAFIJO UNIVERZE
EDVARDA KARDELJA V LJUBLJANI

URP USMERJANJE DRUŽBENEGA IN EKONOMSKEGA
RAZVOJA SRS IN SFRJ

Programski sklop
SOCIALNOGEOGRAFSKA IN POLITIČNOGEOGRAFSKA
DIFERENCIACIJA SLOVENSKEGA ETNIČNEGA OZEMLJA

Ljubljana, 1982

2

Inštitut za geografijo Univerze Edvarda Kardelja

v Ljubljani

URP USMERJANJE DRUŽBENEGA IN EKONOMSKEGA RAZVOJA
SRS IN SFRJ

Programski sklop:

SOCIALNOGEOGRAFSKA IN POLITIČNOGEOGRAFSKA DIFERENCIACIJA
SLOVENSKEGA ETNIČNEGA OZEMLJA

Ljubljana, 1982

1. URP Usmerjanje družbenega in ekonomskega razvoja SRS in SFRJ
C 5-0209/506-82
2. Socialnogeografska in političnogeografska diferenciacija slovenskega etničnega ozemlja
3. Inštitut za geografijo Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani, Trg francoske revolucije 7
4. Ivo Piry, v.d. direktor IGU
- 5.1. Socialno geografsko proučevanje posameznih vsebinskih področij in nekaterih delov slovenskega ozemlja
Nosilec: dr. Vladimir Klemenčič
Sodelavci: dr. Mirko Pak, mag. Anton Gošar, mag. Rado Genorijo, Ivo Piry, Tatjana Zakotnik
- 5.2. Gospodarjenje s prostorom
- 5.2.1. Problemi regionalnega razvoja Gorenjske in alpskega sveta
Nosilec: dr. Marijan Klemenčič
Sodelavci: Andrej Černe, mag. Anton Gosar, dr. Matjaž Jeršič, dr. Vladimir Klemenčič, dr. Mirko Pak, Valentin Trilar, dr. Igor Vrišer
- 5.2.2. Omrežje in struktura vzgojnovarstvenih in izobraževalnih ustanov v Sloveniji
Nosilec: Drago Kladnik
- 5.2.3. Industrializacija Jugoslavije
Nosilec: dr. Igor Vrišer
- 5.2.4. Materialna infrastruktura in regionalni razvoj
Nosilec: Andrej Černe

- 5.3. Degradacija okolja in socioekološke raziskave
 Nosilec: Metka Špes
 Sodelavci: dr. Darko Radinja, mag. Dušan Plut, Tatjana Zakotnik

- 5.4. Atlas Slovenije
 Nosilec: dr. Mirko Pak

- 6.1. Socialna geografija, narodnostno mešana območja,
 izseljeništvo, obmejna območja
- 6.2.1. regionalni razvoj
- 6.2.2. vzgoja in izobraževanje, šolstvo, metodologija
- 6.2.3. industrializacija
- 6.2.4. prostorsko planiranje, teorija, infrastruktura
- 6.3. onesnaževanje okolja, socialna ekologija
- 6.4. Atlas SRS

- 7. Financerji: RSS din
 drugi din
 Poročilo se nanaša na sredstva RSS.

Datum: 15.12.1982

Koordinator programskega sklopa

v.d. individualnega poslovođnega organa

Ivo Piry

Ivo Piry

KAZALO

- 1. Socialnogeografsko proučevanje posameznih vsebinskih področij in nekaterih delov slovenskega ozemlja
 - 1.1. Program teoretičnih in metodoloških izhodišč socialne geografije
 - 1.2. Socialnogeografsko proučevanje narodnostno mešanih ozemelj
 - 1.3. Gravitacijsko zaledje dijakov Zvezne gimnazije za Slovence v Celovcu
 - 1.4. Slovensko izseljeništvo
 - 1.5. Socialnogeografska preobrazba obmejnega območja SR Slovenije
 - 1.6. Regionalno strukturni problemi Zahodne Slovenije
- 2. Gospodarjenje s prestorom
 - 2.1. Problemi regionalnega razvoja Gorenjske in alpskega sveta
 - 2.2. Omrežje in struktura vzgojnovarstvenih in izobraževalnih ustanov
 - 2.3. Industrializacija Jugoslavije (elaborat oddan oktobra 1982)
 - 2.4. Materialna infrastruktura in regionalni razvoj (končni elaborat v prilogi)
- 3. Degradacija okolja in socialneekološke raziskave

- 3.1. Degradacija okolja na primeru Zasavja
- 3.2. Odlagališča odpadkov v Radovljiški kotlini
- 3.3. Vodno ekološka problematika Blejskega jezera
- 3.4. Zgornja gozdna meja v slovenskem gorskem svetu
4. Atlas Slovenije
5. Bibliografija
6. Izvleček

5
1.1.

PROGRAM TEORETIČNIH IN METODOLOŠKIH IZHODIŠČ
SOCIALNE GEOGRAFIJE

Avtor : mag. Anton Gosar

11

UVOD

I.

Slovenska geografija je v svojem dinamičnem razvoju v zadnjih dveh desetletjih prišla iz tako imenovane morfološke faze v funkcionalno in procesološko fazo razvoja. Na ta način se je vključila v razvojne tokove geografske znanosti po svetu. Na hiter in včasih nekompromisen trend v tej smeri dokazujejo tudi dokaj številni polemični prispevki, ki v zadnjem času opredeljujejo slovensko geografsko znanost. Mednje spadajo nedvomno objave izpod peres Svetozarja Ilešiča, Vladimirja Klemenčiča, Ivana Gamsa, Igorja Vrišerja, Mirka Paka, Dušana Pluta, Fedorja Černeta in drugih avtorjev; "Geografski vestnik" in "Geografski obzornik" sta, poleg "Geographice Slovenice", objavila najmanj 20 člankov o teoriji in metodologiji v geografski znanosti. Malo pa je takih, ki bi izhajali iz dihanja in problemov inozemskih geografskih šol, kjer podobno kot pri nas čutijo preobrat v zahtevah geografskega raziskovanja. Edino izjemo predstavljajo v tej smeri članki S. Ilešiča in deloma I. Vrišerja, ki spremljata predvsem dogajanja na evropskem vzhodu.

Izvemši bližnjo Münchensko socialno-geografsko šolo, pa so nam dileme povezane s teorijo in metodologijo geografskega proučevanja na zahodu, predvsem o severno in zahodnoevropskem prostoru precej tuje. Žal v preteklih letih nismo sledili razvoju geografske znanosti v Angliji (Chorley, Kennedy...) oziroma nasploh v anglosaksonskih deželah (Hagget, Johnson...), niti na Švedskem (Hagerstrand in Lundska šola...), ali kje drugje na severozahodu Evrope. Edino področje, ki smo ga slovenski geografi zasledovali, se vanj vključili in in internacionalno tudi afirmirali je področje tako imenovanje dunajsko-münchenske šole socialne geografije (Bobek, Rupert, Hartke...). Delovni proces smo v preteklosti zasnovali, vsaj na področju družbene geografije, v smeri takih raziskav, ki so temeljile na osnovnih konceptcijah socialnogeografskega proučevanja.

Na jugoslovanskih tleh, (Omiš, Ohrid) so se oblikovale in preverjale nekatere fundamentalne koncepcije socialne geografije ("Geografije prostega časa"...), oziroma so bile objave v našem strokovnem časopisju (Geographica Slovenica, Geographical Papers...) tisti poligon za polemične članke o geografski poti v prihodnost.

II.

Danes, ob uradni dvajsetletnici socialne geografije v Sloveniji, ki je tesno povezana tudi z ustanovitvijo Geografskega inštituta Univerze, ugotavljamo, da smo zastali v teoretični opredelitvi in metodološkem razvoju socialne geografije. Samokritično lahko ugotovimo, da smo se razdajali v drobnih delih, ki so resda pravilno socialnogeografsko zasnovana, a vendar ne nudijo osnove za nadaljnjo ideološko bistritev. Ogromno je bilo narejenega, zbranega, obdelanega; številna so bila terenska dela, kartiranje, anketiranje; napisanih je bilo ogromno raziskav, ki so z lahkoto našle kupca, člankov in predstavitev v tujini pa je bilo več deset. Lahko rečemo, da je, vsaj kar se kvantitativnega in empiričnega ter aplikativnega dela tiče, slovenska socialna geografija, naslanjajoč se na izhodišča predvsem Münchenske socialnogeografske šole, nadpovprečno uspešna. Celo učitelji našega stila dela Ruppert, Maier, Schaffer, Wolf, Polensky in drugi so zastali v delu, medtem ko smo v Ljubljani (Klemenčič, Vrišer, Pak, Jeršič) in Mariboru (Belec, Bračič, Kert, Olas) neumorno delali naprej, zbirali in gradili predvsem problemsko zasnovane empirično regionalne temelje socialne geografije v Sloveniji.

Zato je prišel čas, ko bi bilo treba ovrednotiti preteklo delo iz izhodišč in teoretičnih predpostavk socialne geografije, jo tudi opredeliti po kvaliteti in najti, oziroma izdelati pota za racionalnejšo, vendar teoretično bolj poglobljeno in aplikativno še bolj uporabno delo. Nisem namreč prvi, ki

ugotavlja, da sodi med deficitarna področja geografije nedvomno teorija, predvsem teorija socialnogeografskega proučevanja, saj se zaradi izredno hitrega razvoja stroke, zaradi vedno bolj prisotnih zahtev po aplikaciji znanstvenih dosežkov, z vse bolj prisotnim brisanjem nekdanj trdnih meja med strokami in nenazadnje tudi zaradi poseganja drugih strok na delovna področja geografije, povečuje potreba po teoretski in metodoloških znanostih socialne geografije. Pedagoški delavci na oddelku za geografijo Filozofske fakultete - predvsem tisti, ki združujejo delo v Katedri za družbeno geografijo in delavci in sodelavci Inštituta za geografijo Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani so se zedinili v nameri, da posvetijo v naslednjih dveh letih vso pozornost teoretični in metodološki nadgradnji socialne geografije v Sloveniji.

III.

Na tem mestu je umestno vprašanje o temeljnem konceptu in principih socialne geografije - vede, ki je razvijajoč se iz kulturne in družbene geografije, našla v svetu veliko odzivnost in uporabnost. Princip socialnogeografskega opazovanja, zbiranja, analiziranja, opredeljevanja in ugotavljanja je tesno povezan s človekom, njegovimi karakteristikami in udejstvom v prostoru. Izhaja namreč iz predpostavke, da je človek glavno gibalno v nekem historično podedovanem kulturnem prostoru moderne industrijske, a tudi klasično agrarne družbe. Človek v okviru svojih umskih, tehničnih in finančnih zmognosti ter po lastni iniciativi v okviru skupinskih ali družbenih interesov vpliva na funkcijsko namembnost prostora, ga preoblikuje in preureja tako, da ustreza prej ali slej interesu dominantne družbene skupine, sloju, družbi. Ta princip se uporablja tudi za razjasnjevanje podedovane kulturne pokrajine. Pokrajinstvene dejavnike družbenega sklopa enačijo v vseh kategorijah s pokrajinstvenimi dejavniki fizičnega sveta.

Izhajajoč iz te predpostavke vidimo, da je v središču proučevanja socialne geografije človek, njegovo delo in njegovi rezultati. Izkaže se celo, da socialni geografi ne streme toliko po opredeljevanju statističnooprijemljivih, oziroma le enkratnih ali enostranskih populacijskih dejavnikov, ampak streme za tem, da bi jim sledili v prostoru in času, da bi jih komparativno uporabili za dokazovanje nekega zapaženega problema. Večkrat posvečajo manj pozornosti že na prvi pogled karakterističnim in zaznavnim elementom pokrajine, ampak usmerijo težišče raziskave v smer, kjer le-ta zajame predvsem človekove aktivnosti, oziroma vedenje, snovanje, ravnanje, ali reagiranje. Tem funkcijam v prostoru, ki še zdaleč niso le abstraktni pojmi, pravijo "osnovne človekove funkcije dejavnosti". V okviru njih zasledimo sedem kategorij aktivnosti:

1. - bivanje
2. - delo
3. - oskrba
4. - izobraževanje
5. - rekreacija
6. - potovanje
7. - življenje v družbeni skupnosti,

ki svojsko v okviru pripadajočih interesnih ali socialnih skupin oblikujejo in ustvarjajo današnjo sliko kulturne pokrajine. Na tem mestu moramo ugotoviti, da posveča socialna geografija posebno pozornost različnim, nasprotujočim si dejavnikom v prostoru ter borbi interesov, ki jih različni informacijski sistemi, zavestne in podzavestne želje posameznikov, interesnih skupin in širše družbe bijejo za primat in njim ustrezen dominanten razvoj v pokrajini.

IV.

Slovenski socialni geografi, zbrani v teamu iz prej omenjenih inštitucij, smo se odločili, da zastavljeno si nalogo opredelitve teoretičnih in metodoloških stališč socialne geografije zastavimo v naslednjih delovnih fazah, o katerih bomo v zaključku prvoletne raziskave podrobneje spregovorili.

Prva faza dela, ki je pred nami, je tesno povezana z zgodovinskim ozadjem, s temeljnimi opredelitvami in z bojem mnenj o usmerjenosti, dejavnosti in namembnosti socialne geografije. Delo naj bi zajelo bibliografsko najbolj zanimive prispevke iz preteklosti in sedanosti. Ta pregled naj bi obsegal bibliografski del, ki bi temeljil na preko sto bibliografskih enotah, dostopnih v naših knjižnicah in ki bo obravnaval teorijo geografije s posebnim poudarkom na teoretskih in metodoloških izhodiščih socialne geografije. Zaradi snovanja naše socialne geografije na temeljih dunajsko-münchenske šole bo težišče bibliografskega pregleda namenjeno nemškemu jezikovnemu področju. Pri tem izhajamo tudi iz dejstva, da je ta šola imela odmeven vpliv tudi na anglosaško in romansko jezikovno področje in da je zašla nemalokrat v navzkrižni ogenj tudi slovenskih in jugoslovanskih ideologov geografije.

Drugi del te faze dela vsebuje štiri zbrane prispevke o temeljnih nalogah socialne geografije tako kot so se izoblikovale po drugi svetovni vojni. Prevodi omenjenih del se prvič pojavljajo v enem od jezikov jugoslovanskih narodov in narodnosti in so ne samo po mnenju tukajšnjih sodelavcev, ampak tudi po izjavah in citatih geografov drugih dežel temeljni za razumevanje koncepcije socialne geografije. Začenši s prispevkom Hansa Bobeka o "pomenu in stanju socialne geografije", preko članka Ericha Otrembe o "pokrajinstvenih silnicah skupin in posameznikov v kulturni pokrajini", do diskusije do "koncepciji münchenske socialne geografije" izpod peresa Güsterja Lenga. Na tem mestu bi bilo umestno posvetiti pozornost knjigi Maierja, Paeslerja, Schafferja in Rupperta "Socialna geografija" (Braunschweig 1977), ki časovno

in vsebinsko spada med prej omenjena dela in k zadnjim prispevkom. Na srečo je knjiga v uredništvu in prevodu Ivana Cerkvenciča izšla lansko leto v srbohrvatskem jeziku in je zatorej vsem dostopna (Zagreb, 1981) ter zato ni bilo potrebe, vsaj za sedaj še ne, po slovenskem prevodu. In končno je tu zadnja daljša in poglobljena razprava Eugena Wirtha o "nemški socialni geografiji, o teoretičnih zasnovah ter o odnosih med sociologijo in geografijo prebivalstva". Omenjena dela si sledijo v časovnem zaporedju in verno kristalizirajo razvoj socialne geografije, stranpota in kritike vse do današnjih dni. S tem bi zaključili pregled celovitega razvoja socialno-geografskega raziskovanja in utemeljevanje le-tega v tujini.

Zadnji del prve faze raziskovalne naloge pa bi moral v zaključku nakazati smernice nadaljnjega proučevanja teoretskih in metodoloških izhodišč v Sloveniji, v dveh fazah, ki so še pred nami. Podati bom moral podrobnejši program, ki izhaja iz spoznanj dobljenih v prvi fazi dela.

Prevod osrednjega dela prve faze raziskovalnega projekta "Program teoretičnih in metodoloških izhodišč socialne geografije" in celotna zasnova naloge v tej fazi je bila poverjena mag. Antomu Gosarju iz naslednjih razlogov:

- 1.- kot geograf in germanist se s prevajanjem geografskih del že dalj časa ukvarja, obenem, pa je z magistrskim delom dokazal, da je sposoben kvalitetnega zbiranja statističnega in bibliografskega gradiva
- 2.- zaradi izrednega poznavanja nemškega in angleškega, pa tudi francoskega jezika je bil izbran, ker obenem čuti odtenke v predvsem kritičnih formulacijah avtorjev. S tem se bomo izogibali napačnim in žal večkrat na lastni mlin speljajočim razlagam posameznih pojmov.
- 3.- avtor tega dela se je seznanjal s to problematiko v preteklosti. Dve leti se je izpopolnjeval v središču moderne evropske socialno-geografske šole. Bil je s posredovanjem V. Klemenčiča na Ekonomsko-geografskem inštitutu v Münchenu pri K. Ruppertu. Obenem pa je lansko leto v ZDA na študijskem izpopolnjevanju v Coloradu posvetil tem problemom večjo veljavo.

4.- avtor je bil pripravljen v zelo kratkem roku svoje znanje po vrnitvi iz ZDA nameniti tej tematiki.

BIBLIOGRAFIJA

1. BOBEK H.: Aufriss einer vergleichenden Soziogeographie, Mitt d. Geogr.Gesellschaft Wien 91, 1951
2. BOBEK H.: Über den Einbau der sozialgeographischen Betrachtungsweise in die Kulturgeographie, Dt.Geographentag Köln, Wiesbaden 1962.
3. BOBEK H.: Kann die Sozialgeographie in der Wirtschaftsgeographie aufgehen, Erdkunde 1962.
4. BOBEK H.: Die Innovation als agrargeograph. Regelercheinung, Arbeiten aus dem Geogr.Inst.d.Univers.des Saarlandes 6,1961.
5. ~~BOBEK H.~~ BUCHHOLZ, E.W.: Die Sozialplanung als eine Grundlage der Landes-planung, ein Beitrag zur Methodik, Raumforsch. u.Raumordnung 1954.
6. BILLOW F.: Philosophie und Soziologie des Raumes, Raumforschung und Raumordnung 1953.
7. CHRISTALLER W.: Beiträge zu einer Geographie des Fremdenverkehrs, Erdkunde 1969.
8. COOLS R.H.: Die Entwicklung und der heutige Stand der Sozialgeographie in den Niederlanden, Erdkunde 1950.
9. FUCHS G.: Der Wandel zum anthropogeographischen Denken in der amerikanischen Geographie, Marburger Geogr.Schriften 1966.
10. GANSER K.: Sozialgeographische Gliederung der Stadt München aufgrund der Verhaltensweisen der Bevölkerung bei politischen Wahlen, Münchner Geograph, Hefte 28, Regensburg 1966.
11. GEIPEL R.: Struktur und Einheitsbewusstsein als Grundlagen geographische. Gliederung, Rhein-Mainische Forschungen 38,1952.
12. HAHN H.: Sozialgruppen als Forschungsgegenstand der Geographie, Erdkunde 1957.
13. HARTKE W.: Gedanken über die Bestimmung von Räumen gleichen sozialgeographischen Verhaltens, Erdkunde 1959.

14. HASSINGER H.: Geographie des Menschen, Handb.d.Geogr. Wissenschaft, izdal F.Klute, Potsdam 1933.
15. HORNBERGER Th.: Die Stellung der Sozialgeographie in der Landeskunde, Ber.z.dtch.Landeskunde 1955.
16. HUTTENLOCHER: Sozialgeographische Räume, Studium Generale 10, 1957.
17. KRAUS Th.: Geographie unter besonderer Berücksichtigung der Wirtschafts und Sozialgeographie, Aufgaben dtsh. Forschung Köln, Opladen 1957.
18. LICHTENBERGER E.: Der Strukturwandel der sozialwirtschaftlichen Siedlungstypen v Mittelkärnten, Geogr.Jahresber aus Osterreich 1957/8.
19. MAAS W.: Geographie und Soziologie, Braunkühnweg 1958.
20. MAAS W.: Probleme der Sozialgeographie, Berlin 1961.
21. OVERBECK H.: Die Entwicklung der Anthropogeographie seit der Jahrhundertwende und ihre Bedeutung für die geschichtliche Landesforschung, Blätter für deutsche Landesgeschichte, 91.Jg.,1954.
22. RUPPERT K.: Der Wandel der sozialgeographischen Struktur im Bilde der Landschaft. Die Erde 1955.
23. RUPPERT K.: Spalt, Münchner Geograph. Hefte,14, 1958.
24. RUPPERT K.: Zum Standort der Sozialgeographie, Festschrift für W.Hartke, 1968 (dort auch weitere Aufsätze).
25. SCHÖLLER P.: Sozialgeographische Aspekte zum Stadt-Umland-Problem, Ber zur dtsh. Landeskunde 1959/60.
26. SCHÖLLER P.: Kulturräumforschung und Sozialgeographie, Festschrift für Franz Steinbach, Bonn 1960.
27. SCHWIND M.: Typisierung der Gemeinden nach ihrer sozialen Struktur als geographische Aufgabe, Ber.z.dtsh Landeskunde 1950.

28. STEINBERG H.G.: Methoden der Sozialgeographie und ihre Bedeutung für die Regionalplanung, Beiträge zur Raumplanung 2, Köln 1967.
29. STEINMETZ S.R.: Die Stellung der Soziographie in der Reihe der Sozialwissenschaften, Archiv für Rechts u. Wirtschaftsphilosophie 1913.
30. VOPPEL G.: Aktiv und Passivräume, Forschungen z.dtsch. Landeskunde 1961.
31. VRIES REILINGH H.D.: Soziographie in: Handbuch der empirischen Sozialforschung 1961.
32. VUUREN, L.van: Warum Sozialgeographie. ZS.Gesellsch für Erdkunde, Berlin 1941.
33. WINKLER E.: Sozialgeographie, Handbuch der Sozialwiss, 1954
34. WINKLER E.: Zur Systematik der Sozialgeographie Festschr. für W.Maas, Göttingen 1961.
35. WINKLER E.: Geographie als Sozialwissenschaft, Geogr. Helv. 1964.
36. WIRTH E.: Zur Sozialgeographie der Religionsgemeinschaften im Orient, Erdkunde 1965.
37. ABLER R., ADAMS J.S. und GOULD P.: Spatial Organization, The Geographer's View of the World, Englewood Cliffs 1971.
38. ARNDT F.: Die elektronische Datenverarbeitung in ihrem Wert für die sozialgeographische Analyse; Rhein-Main, Forsch, 77, 1974.
39. ATTESLANDER P.: (izdal), Soziologie und Raumplanung: Berlin, New York 1976.
40. BACKE B.: Zur Methodologie praktischer sozialwissenschaftlicher Geographie; v Ber.z. Raumforsch.und Raumplanung 1974.
41. BARROWS H.H.: Geography as Human Ecology; v: Annals of the Ass.of.Americ.Geographers 1923.

42. BARTELS D.: Zur wissenschaftstheoretischen Grundlegung einer Geographie des Menschen; Beiheft z.Geogr.Zschr.19,1968.
43. BARTELS D.: Sozialgeographische Fragestellungen in der Regionalforschung; v: Stadt-Region-Land, Schr.-Reihe d. Inst.f.Städtebauwesen d.TH Aachen, 7, 1969.
44. BARTELS D.:(izdal), Wirtschafts und Sozialgeographie; Neue Wiss. Bibl.Bd.35; Köln 1970.
45. BARTELS D.: Sozialgeographische Grundlektüre auf Englisch; v: Geogr.Zschr, 1974.
46. BLOTEVOGEL H. und HEINEBERG H.: Bibliographie zum Geographiestudium Teil 2, Kulturgeographie - Sozialgeographie, Raumplanung - Entwicklungsländerforschung, Statistische Quellen; Paderborn 1976.
47. BOBEK H.: Begriff und Aufgabe der Sozialgeographie; v: Anz d.Osterr.Akad.Wiss., Phil-Histor.Klasse,90, 1953.
48. BOBEK H.: Die Hauptstufen der Gesellschafts und Wirtschaftsentfaltung in geographischer Sicht; v: Die Erde, 1959.
49. BOBEK H.: Sozialgeographie. Neue Werge der Kultur und Bevölkerungsgeographie; v: Mitt.d.Dt.Ges.f.Beölkerungswess, 24, 1961.
50. BOBEK H.: Ein Beitrag zur grossräumigen sozialgeographischen Forschung;v: Geographical Papers; Zagreb, 1970.
51. BOBEK H.: Zur Frage eines neuen Standorts der Geographie; v: Geogr.Rundsch, 1970.
52. BOBEK H.: Die Entwicklung der Geographie - Kontinuität oder Umbruch; v: Mitt.Osterr.Geogr.Ges.Wien,1972.
53. BOBEK H. und SCHMITHÜSEN J.: Die Landschaft im logtschen System der Geographie; v: Erdkunde, 1949.

54. BOOZENTA E.: Bemerkungen über Entwicklung und Probleme der Sozialökologie; v: Beitr.z.Raumforsch. - Schr.d.Osterr.Ges. z.Förd. v.Landesforsch.2, Wien 1964.
55. BUTTIMER A.: Some Contemporary Interpretations and Historical Precedents of Social Geography with Particular Emphasis on the French Contribution of the Field; Diss. Phil; Washington D.C.1964.
56. BUTTIMER A.: Reflexion sur la geographie sociale; v: Societe de Geographie de Liege, 3, 1967.
57. BUTTIMER A.: Social Geography; v: International Encyclopedia of the Social Sciences, 6; izdal: D.L.Sills, New York,1968.
58. BUTTIMER A.: Social geography - Some methodological considerations; v: Ann.Ass.Am.Geogr, 1974.
59. CHORLEY R. und HAGGETT P.: Models in Geography; London 1968.
60. CLARK C.: The Conditions of Economic Progress; London 1951.
61. CLAVAR P.: Essai sur l'Evolutkon de la Geographie Humaine; Cahiers de Geographie de Besancon, 12, 1964.
62. CLAVAL P.: L'espace en geographie humaine; v: Canad.Geogr., 1970.
63. DEMANGEON A.: Problems de Geographie humaine; Paris 1947.
64. DENEFFE P.: Die Sozialgeographie Fragen zur Methode; v: Zum Standort der Sozialgeographie; Münchner Stud.z. Soz.-u.Wirtschaftsgeogr. 4, 1968.
65. DOWNS R.M. und STEA D. (izdal), Image and Environment. Cognitive Mapping and Spatial Behaviour; Chicago 1978.
66. DÜRR H.: Empirische Untersuchungen zum Problem der sozialgeographischer Gruppe. Der aktionsräumliche Aspekt; v: Münchner Stud.z. Soz.-u.Wirtschaftsgeogr. 8, 1972.
67. DURKHEIM E.: Morphologie sociale; v: L'Annee Sociologique, Paris 1890.

68. EYLES J.D.: Social theory and social geography;
v: Progress in Geography 6, 1974.

69. FREIST R.: Sozialgeographische Gruppen und ihre Aktivitäts-
räume; Diss, München 1976.

70. FUCHS G.: Der Wandel zum anthropogeographischen Denken in
der amerikanischen Geographie. Strukturlinien der geogra-
phischen Wissenschaftstheorie dargestellt an den vorliegenden
wissenschaftlichen Veröffentlichungen 1900-1936;
v: Marburger Geogr.Schr. 32, 1966.

71. GEIPEL R.: Der Beitrag der Sozialgeographie zur regionalen
Brieungsforschung; v: Forsch- u. Sitzungsber d.Akad.F.
Raumforsch u.Landesplanung Hann,60, 1970.

72. GEORGE P.: Geographie sociale du monde; Paris 1964.

73. GEORGE P.: Sociologie et geographie, Paris 1966.

74. GERLING W.: Kritische Bemerkungen zur Sozialgeographie;
Würzburg 1965.

75. GERLING W.: Die Problematik der Sozialgeographie; Würzburg 1968.

76. GREIF F.: Aktuelle Probleme und Aufgaben im ländlichen Raum
Wien 1973.

77. HÄGERSTRAND T.: The propagation of innovation waves;
v: Lund Stud. in Geogr. Ser.B, 4, 1952.

78. HÄGERSTRAND T.: Innovation Diffusion as a Spatial Process;
Chicago 1967 (Original: Lund 1953).

79. HÄGERSTRAND T.: Aspekte der räumlichen Struktur von sozialen
Kommunikationsnetzen und der Informationsausbreitung;
v: Wirtschafts u. Sozialgeographie, izdal: D.Bartels,
Köln 1970.

80. HAGGETT P.: Locational analysis in human geography;
London 1965.

81. HAGGETT P.: Einführung in die kultur - und sozialgeographische Regionalanalyse; Berlin 1973.

82. HAJDU J.G.: Toward a Definition of Post-war German Social Geography; v: Ann.Ass.Amer.Geogr.1968.

83. HAJDU J.G.: Reply to comments on German social geography; v: Ann.Ass.Amer.Geogr., 1969.

84. HAMELIN L.E.: Percption et Geographie. Le cas du nord; v: Canad.Geogr.,1974.

85. HARD G.: Die Geographie Einewissenschafts-theoretische Einführung; Berlin 1973.

86. HARTKE W.: Der Weg zur Sozialgeographie, Der wissenschaftliche Lebensweg von Prof.Dr.Hans Bobek (mit einer Bobek-Bibliographie); v: Mitt.Geogr.Ges.Wien, 105, 1963.

87. HARTKE W.: Die Grundprinzipien der sozialgeographischen Forschung; v: Geographical Papers; Zagreb 1970.

88. HAWLEY A.: Human Ecology: A theory of Community structure; New York 1950.

89. HAWLEY A.: Theorie und Forschung in der Sozialökologie; v: Handb.Empir.Sozialforschg, izdal: R.König, Bd.1; Stuttgart 1967.

90. HEINEMEYER W.F.: De sociale Geografie in de rij van de sociale wetenschappen; Ms.Meppel 1968.

91. HELMFRID St.: Zur Geographie einer mobilen Gesellschaft, Gedanken zur Entwicklung in Schweden; v: Geogr.Rdsch.1968.

92. HEROLD H.: Kriminalgeographie - Ermittlung und Untersuchung der Beziehungen zwischen Raum und Kriminalität; v: Grundlagen der Kriminalstatistik, 1968.

93. HESLINGA M.W.: Mensen milieu, een socialgeografische zienswijze; v: Geogr.Tijdschrift, 1971.

94. HOKE G.W.: The Study of Social Geographie; v: Geogr.Journal, 29, 1907.
95. HOMANS G.: Theorie der sozialen Gruppe; Köln 1960.
96. HOTTES K.H.: Sozialgeographie; v: WIG Bd.4, Braunschweig 1970.
97. ILEŠIĆ S.: Für eine komplexe Geographie des ländlichen Raumes und der ländlichen Agrargeographie, v: Zum Standort d.Sozialgeogr.München, Stud.z. Sozial - und Wirtschaftsgeogr.1968.
98. ILEŠIĆ S.: Die Stellung der Sozialgeographie im Gefüge der Geographischen Wissenschaft; v: Geogr.Papers, Zagreb 1970.
99. ISARD W.: Methods of Regional Analysis. An Introduction Regional Science: New York 1960.
- 100.ISNARD H.: L'espace du geographe; v: Annales de Geogr., 1975.
- 101.JASCHKE D.: Sozial und Siedlungsstruktur - Möglichkeiten und Grenzen ihrer Korrelation; v: Erdkunde, 1974.
- 102.KANT E.; GODLUND S., BEROSTEN K., und HÄGERSTRAND T.: Studies in Rural Urban Interection; v: Stud.in Geogr. B3, 1951.
- 103.KILCHENMANN A.: Methods and Concepts in Quantitative and Theoretical Geography - an Encyclopedie Dictionary; Geographisches Institut der Universität Karlsruhe 1974.
- 104.KILCHENMANJ A., BRATZEL P., DEITERS J., GAEBE W., HÖLLIUBER D.: Umriss einer neuen Kultur - und Sozialgeographie anhand einer kommentierten Literaturiste, Manuskript, Geogr.Inst.II; Uni Karlsruhe 1975/76.
- 105.KLEMEŇIČ V.: Sozialgeographische Probleme der Arbeiter-Bauern-Strukturen unter besonderer Berücksichtigung der Situation in Jugoslawien, v: Zum Standort d. Sozialgeogr.Münchner Stud. z.Soz.-u.Wirtschaftsgeogr.4, 1968.

106. KÖNIG R.: Soziale Gruppen; v: Geogr.Rdsch.1969.
107. KREBSBACH C.: Sozialindikatoren; v Umschau 1974.
108. LENG G.: Zur "Münchener" Konzeption der Sozialgeographie;
v: Geogr.Zschr. 1973.
109. MAIER J.: Probleme und Methoden zur sozialgeographischen
Charakterisierung und Typisierung von Freudenverkehrsgemein-
den; v: Geogr.Papers, Zagreb 1970.
110. NEFF E.: Die axiomatischen Grundlagen der Geographie;
v: Mitt.Geogr.Ges.DDR 1956.
111. OTROMBA E.: Soziale Räume; v: Geogr.Rdsch. 1969.
112. PAHRL R.E.: Trends in Social Geography; v: Frontiers in
Geographical Teaching, izdal:v.R.J.Chorley und P.
Haggett; London 1970.
113. RATZEL R.: Anthropogeographie; 2 Stuttgart 1909 (1.Aufl.
1882/1891).
114. REYNAUD D.: Images Geographiques Images de la Geographie.
Presentation; v: Travaux de l'Inst. de Geogr.de Reims,
20, 1974.
115. ROCHEFORT R.: Geographie sociale et sciences humaines;
v: Bulletin de l'Association des Geographes Francais,
314/315, 1963.
116. RUPPERT K.: Die gruppentypische Reaktionsweite. Gedanken
zu einer sozialgeographischen Arbeitshypothese;
v: Zum Standort der Sozialgeographie, izdal: Ruppert K.,
Münchener Stud.z. Soz.-u. Wirtschaftsgeogr.4, 1968.
117. RUPPERT K.: izdal: Zum Standort der Sozialgeographie.
Wolfgang Hartke zum 60. Geburtstag; v: Münchener Studt.
z.Soz.-u. Wirtschaftsgeogr.4, 1968.
118. RUPPERT K.: Die Bewährung des sozialgeographischen
Konzeptes; v: Geogr.Papers; Zagreb 1970.

119. RUPPERT K.: Der Urbanisierungsprozess aus der Sicht der Sozialgeographie; v: Geographica Slovenica; Ljubljana, 1, 1971.
120. RUPPERT K.: (izdal) Geographische Aspekte der Freizeitwohnsitze; v: WGI - Ber. z. Regionalforsch, 11, 1973.
121. HUTTENLOCHER F.: Von der Fremdenverkehrsgeographie zur Geographie des Freizeitverhaltens; v: Der Geogrtg. Innsbruck 1975. Taggbr.u. wiss.Abh., Wiesbaden 1976.
122. HUTTENLOCHER F.: Der Zweitwohnsitz im Freizeitraum; in Informationen, 1971.
123. RUPPERT K. und SCHAFFER F.: Zur Konzeption der Sozialgeographie; v: Geogr.Rdsch, 1969.
124. RUPPERT K.: Sozialgeographie, v: Hdwb.d.Raumforsch u. Raumordn, Bd. 1, Hannover 1970.
125. RUPPERT K.: Zu G.Lengs Kritik an der Münchner Konzeption der Sozialgeographie; v: Geogr.Zschr. 1974.
126. RUPPERT K.: Sozialgeographische Aspekte urbanisierter Lebensformen; v: Abh.d.Akad.f.Raumforsch u. Landesplanung, 68, 1963.
127. SAARINEN T.F.: Perception of Environment; v: Ass.Amer. Geogr.Res.Papers, 5, 1969.
128. SCHAFFER F.: Untersuchungen zur sozialgeographischen Situation und regionaler Mobilität in neuen Grosswohngebieten am Beispiel Ulm-Eselberg; v: Münchn.Geogr.Hefte, 32, 1968.
129. SCHAFFER F.: Vorschlag zu einer Konzeption der Sozialgeographie; v: Protokoll des Lehrgangs 1395/68, Hess. Inst.f.Lehrerfortb. Ihringshausen/Kassel 1969 (abgedruckt in Engel J. (izdal) Von der Erdkunde zur raumwiss. Bildung, Bad Heilbrunn /Obb.1976/.

130. SCHÖLLER P.: Das Ende einer Politischen Geographie ohne sozialgeographische Bindung; Erdkunde, 1958.
131. SCHÖLLER P.: Leitbegriffe zur Charakterisierung von Sozialräumen; v: Zum Standort d. Sozialgeogr.izdal: K.Ruppert, Münchner Stud.z.Soz.-u-Wirtschaftsgeogr.4, 1968.
132. SCHREFFENBRUNNER H.: Methoden und Konzepte einer verhaltenswissenschaftlich orientierten Geographie; v: Erdkundeunterricht, 19, 1974.
133. SIMMEL G.: Der Raum und die räumlichen Ordnungen der Gesellschaft, v: Soziologie, Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung; Leipzig 1908.
134. SONNENFIELD J.: Geography, perception and the behavioral environment; v: Man, space and environment, izdal: English und Mayfield; Chicago 1972.
135. SORRE M.: La notion de genre de vie et sa valeur actuelle; v: Ann.de Geographie, 1948.
136. STEINBERG H.G.: Methoden der Sozialgeographie und ihre Bedeutung für die Regionalplanung; v: Beitr.z. Raumplanung, 2, Münster 1967.
137. THOMALE E. Sozialgeographie, Eine disziplingeschichtliche Untersuchung zur Entwicklung der Anthropogeographie; v: Marburger Geogr.Schr.53, 1972.
138. THOMALE E.: Geographische Verhaltensforschung; v: Marburger Geogr.Schr.61, 1974.
139. TROLL C.: Gedanken zur Systematik der Anthropogeographie; v: Zschr.Ges.f.Erdk.Berlin 1939.
140. VIDAL DE LA BLACHE P.: Les conditions géographiques des faits sociaux v: Ann.de Geographie, 1902.

141. VIDAL DE LA BLACHE P.: Les genres de vie dans la geographie humaines; v: Ann, de Geographie, 1911.

142. WAGNER H.G.: Der Kontaktbereich Sozialgeographie- Historische Geographie als Erkenntnisfeld für eine theoretische Kulturgeographie; v: Würzb.Geogr.Arb.37, 1972.

143. WEIGT E.: Wirtschafts - und Sozialgeographie; v: Zschr. f.Wirtschaftsegogr. 1957.

144. WEIGT E.: Die Geographie Braunschweig 1972.

145. WEIGT E.: ~~Die~~ Geographie im Umbruch; Wien 1975.

146. WIRTH E.(izdal), Wirtschaftsgeographie;Darmstadt, 1969.

147. WOLF K.: Funktionale Beziehungen in Verdichtungsräumen und ihre Auswirkung auf die städtische innere Differenzierung; v: Geogr.Slovenica; Ljubljana 1970.

148. ZOLL R. und BINDER H.J.: Die soziale Gruppe, Grundformen menschlichen Zusammenlebens; München 1968.

149. BOBEK H.1957: Gedenken über das logische System der Geographie. Mitt.Geogr.Ges.Wien. 99 (1957) str.122-145.

150. FICHTINGER R. R. GEIPEL H.SCHRETTENBRUNNER 1974: Studien zu einer Geographie der Wahrnehmung Stuttgart, Der Erdkundeunterricht,19.

151. LENG G.1973: Zur "Münchener Konzeption der Sozialgeographie". Geograph.Z. 61 (1973), stran 121 - 134.

152. RHODE-JÜCHTERN T.1975: Geographie und Planung. Eine Analyse des sozial - und politikwissenschaftlichen Zusammenhanges. Marburg. Marburger Geogr.Str. 65.

153. WEBER B.1977: Sozialräumliche Entwicklung des Siegerlandes seit der Mitte des 19.Jh; sozialgeographische Untersuchungen unter besonderer Berücksichtigung der Veränderungen sozialer Kommunikationsnetze (Heiratsverflechtungen). Bonn. Arb.z.rhein.Landeskunde 43.

154. WIRTH E. 1977: Die deutsche Sozialgeographie in ihrer theoretischen Konzeption und in ihrem Verhältnis zu Soziologie und Geographie des Menschen Geogr. Zeitschr. (1977), str. 161 - 187.
155. BUCHHOLZ E.W.: Soziologische Bemerkungen zum Thema: "Die Ansprüche der modernen Industriegesellschaft an den Raum". V: Die Ansprüche der modernen Industriegesellschaft an den Raum, 2. Teil. Hannover 1972, S. 81-93 (Veröff. d. Akad. f. Raumf. u. Landespl. Forsch.-u. Sitzber. Bd. 74).
156. CLARK S.D.: The Suburban Society, Toronto 1966.
157. GEIPEL R.: Soziale Strukturen und Einheitsbewusstsein als Grundlage geographischer Gliederung. Frankfurt 1952. (Rhein Mainische Forschungen H. 38).
158. GRUBER F.: Sozialgeographie als Geographie menschlicher Gruppen. Zur Problematik des Gruppenbegriffes in der Geographie. Staatsexamensarbeit TU München 1977.
159. HORTON F.E.: und D.R. REYNOLDS: Effects of Urban Spatial Structure on Individual Behavior. Econ. Geogr. 47, 1971, str. 36-48.
160. JAKLE J.A.S. BRUNN und C.C. ROSEMAN: Human Spatial Behavior. A Social Geography, Belmont/Calif. 1976.
161. KÖNIG R. (izdal) Handbuch der Empirischen Sozialforschung.
162. LEE T.R.: Psychology and Living Space, V: Downs, R.M. und D. Stea (izdal): Image and Environment. Cognitive Mapping and Spatial Behavior. Chicago 1973, str. 87-108.
163. PARSONS T. und E.A. SHILLS (izdal): Towards a General Theory of Action. Theoretical Foundations for the Social Sciences. Harvard 1951.

164. PRED A.: Behavior and Location, Foundations for a Geographic and Dynamic Location Theory, Part I u. II. Land Studies in Geography, Ser.B, 27, 1967 und 28, 1969.
165. RÜSCHEMEYER D.: Interaktion. **III**: BERNSDORF W. (izdal): Wörterbuch der Soziologie. 2 Aufl. Stuttgart 1959, str. 479 - 487.
166. SCHRETTENBRUNNER H.: Gastarbeiter, ein europäisches Problem aus der Sicht der Herkunftsländer und der Bundesrepublik Deutschland. 2. Aufl. Frankfurt 1976 (Themen zur Geographie und Gemeinschaftskunde, 1. Aufl. 1971).
167. WEBER M.: Methodologische Schriften. Studienausgabe. Mit einer Einführung besorgt von J. Winckelmann, Frankfurt 1968.
168. WOLFERT J.: The Decision Process in Spatial Context. Annals of the A.A.G. 54, 1964, str. 537-558.
169. WOLFERT J.: Behavioral Aspects of the Decision to Migrate. Regional Science Assoc., Papers and Proceedings 15, 1969, str. 159 - 169.
170. ZAPF W. (izdal): Theorien des sozialen Wandels. 2. Aufl. Köln/Berlin 1970. (Neue Wissenschaftl. Bibliothek 31).
171. MAUKE M. 1970: Die Klassentheorie von Marx und Engels, (Frankfurt/M).
172. MOHS G.: 1967: "Geographie und technische Revolution"; v: Mohs G. (Hg.), Geographie und technische Revolution (Gotha-Leipzig), str. 7 - 27.
173. PAHL R.E. 1967: Trends in Social Geography, v: Chorley R.J., Haggett P. (Hg.) Frontiers in Geographical Teaching (London), str. 81 - 100.
174. PARTZSCH D. 1964: Zum Begriff der Funktionsgesellschaft, Mitt.d.Dt. Verbandes f. Wohnungswesen, Städtebau u. Raumplanung, H.4, str. 3-10.

175. TJADEN-STEINHAEUER, M.TJADEN, K.H.1970:"Zur Analyse der Sozialstruktur des deutschen Kapitalismus", Das Argument, 12 (Nr.61), str. 645 - 664.

176. WAGNER H.G.1972: "Der Kontaktbereich Sozialgeographie - Historische Geographie als Erkenntnisfeld für eine Theoretische Kulturgeographie", v: Würzburger Geogr. Arbeiten, H.37, str. 29 - 52.

177. WIRTH E.,1969: "Zum Problem einer allgemeinen Kulturgeographie", Die Erde, 100, str. 155 - 193.

178. MAIER, RUPPERT, POESLER, SCHAFFER - prevod I.Crkvenčić: Socialna geografija, Zagreb 1981.

179. MAIER, RUPPERT, POESLER, SCHAFFER - original: Sozialgeographie, Seminarband, Westerman, Braunschweig 1977.

III. del

Strokovni prevodi iz tuje literature

Izhodišče za pripravo teoretsko metodoloških osnov socialnogeografskega proučevanja predstavljajo strokovni prevodi temeljnih teoretskih del s področja socialne geografije. Zaradi obsežnosti tekstov vključujemo v poročilo samo temeljno delo H. Bobeka, skupno pa so vsi prevodi na razpolago v informacijsko dokumentacijski službi Inštituta za geografijo.

1. HANS BOBEK: "Položaj in pomen socialne geografije" v "Erdkunde", stran 118-125, Braunschweig 1948, ter ponatis v "Sozialgeographie" (urednik W. Storkebaum), str. 44-62, Darmstadt 1969.
2. ERICH OTREUBA: Pokrajnotvorne silnice skupin in oseb v kulturni pokrajini, v zborniku: Deutscher Geographentag, Köln 1961, in ponatis v "Sozialgeographie" (urednik W. Storkebaum), str. 104 - 121, Darmstadt 1969.
3. GUENTER LENG: Prispevek k "münchenski" koncepciji socialne geografije v "Geographische Zeitschrift", 61, zvezek 2, stran 121 - 134, Wiesbaden 1973.
4. EUGEN WIRTH: Nemška socialna geografija in njena teoretična izhodišča ternjen odnos napram sociologije in antropogeografije, v "Geographische Zeitschrift", letnik 65, zvezek 3, str. 161 - 167, Wiesbaden 1977.

I.

Hans Bobek

Položaj in pomen socialne geografije¹
(strokovni prevod: mag. Anton Gosar)

Splošno je znano kako nepomembno vlogo je imel doslej termin "družba" ter s njim povezani in izpeljani pojmi v nemški geografiji. Zadovoljevali smo se predvsem s splošnimi in najbolj izrazitimi opredelitvami recimo skupin ljudi, naselbinskih združb, dežel, narodov in verskih združenj. Če smo bili prisiljeni v okviru obsežnih strokovnih raziskav gospodarstva in naselij v posameznih deželah proučevati specifične skupine ljudi potem smo največkrat opredeljevali to skupino kot nekaj danega. Zdelo se nam je neumestno spraševati po stališču posameznih skupin ljudi v okviru geografije, niti nismo vpeljali specifičnih metod, ki bi njihov položaj osvetlili, še manj pa nam je bilo do tega, da bi njem in tovrstnim raziskavam namenili v sistemu antropologije določeno mesto in prostor. Resnih poizkusov, da bi položili pota in most na drugo stran k družboslovnim znanostim, recimo k sociologiji skorajda ni bilo pa čeprav se se tam in v geografiji ukvarjali s človekom, oziroma ljudmi ter njihovi dejavnostmi.²

¹ izšlo v: "Erdkunde", stran 118-125, Braunschweig 1948; ponatis v Sozialgeographie, urednik W. Storkebaum, Darmstadt 1969, str. 44-67.

² Na tem mestu moramo omeniti le P.H. Schmidta (Uvod v splošno geografijo gospodarstva, Jena 1932). Uvod v poglavje v "Sociogeografiji" v okviru dela knjige o splošni antropologiji (H. Hassinger) pomeni sicer tudi korak v tej osnovi, a je izpeljava tega problema še dokaj nezadovoljiva, (Fetschen 1933, zvezek II.). Novejše poizkuse omenjenih opredelitev bomo omenjali kasneje (R. Busch-Zentner). S sociološke strani je iskal poti k geografiji A. Guenther (A. Guenther: Družbe alpskega sveta, Jena 1930).

V mnogo močnejši obliki obstajajo povezave med sociologijo in geografijo v Angliji in Franciji. Po mojem mnenju v korist obeh strokovnih smeri. Če se nam zdi, da so francoski regionalno geografski prikazi, vsaj večina izmed njih, posebno lepo zakroženi in pretehtani - tudi antropogeografski deli - ne moremo mimo dejstva, da gre iskati zasluge zato v nemajhni meri prav v odprtosti geografske znanosti napram socialnim problemom. Tudi v splošni "geografiji človeštva" (Geographie humaine) prihaja ta aspekt nedvomno v ospredje.³ Kakšen pomen je imel ta pristop se odraža v delih in znanstveni smeri francoskega sociologa - smaterja P. LE PLAY-a. Na to šolo je pri nas opozoril J. ŠELCH.⁴

Tudi v okviru nemške geografije ni primanjkuje podobnih vzpodbud, saj jih označa še W. H. RITTEL v svojih klasičnih študijah o "deželah in ljudeh", ki so izšle v njegovem zvezku "Popotovanja" (Vandertuch).⁵ Njegove "študije kultur" bogati opisuje je tovrstne poiskave in povezave. Toda bil je na splošno bolj politik kot sistematik geografske stroke, tako, da svojske geografske usmeritve ni potegnil za seboj. Povedati pa je treba tudi, da je bila v tistem času nemška geografija povsem, v takrat aktualnih, vodah "prirodnih znanosti", ki niso bile zmogljive pobrati in porabiti vsaj nekaj klatih zrnc iz vzpodbud, ki jih je ponujal avtor "Popotovanj".

V kolikor je bil Šlovak takrat le objekt geografskega proučevanja je bilo to storjeno v oških RITTER-jevih miselnih smernicah, ki so bile kasneje po F. RATZEL-u ukvirjene dopolnjene in poglobljene v uveljavljenem pozitivnem in geografskem determinizmu.

³ Citirana na primeru A. DENIANGEON-a

⁴ J. ŠELCH: Povezava geografije in družbenih ved v Angliji. "Geographische Zeitschrift", str. 145, Berlin 1930.

⁵ vključeno v prvi in četrti del njegove "Zgodovine narodov" kot osnova za nemško socialno politiko. 12. izdaja, Stuttgart 1925.

P. RATZEL pa ni našel poti k pojmu "družba". Za njegova geografska dela je značilno, da so bili zgodovinski dogodki in spremembe sicer vsebinsko povezane z elementi človeštva v prostoru. To pa je bila - čeprav je odlično obvladal formuliranje in predstavitev vsebine o neposrednem součinkovanju dejavnikov v prostoru - v končni konsekvenci le brezšhodna ulica. Kljub temu je s svojimi idejami močno populariziral geografijo in jo uvedel v celo vrsto raziskav, ki so jih vršile sorodne stroke. Brezciljnost njegovih idej se je odrazila predvsem pri ameriških "okoljaših" - environmentalistih - ki so sledili njegovi poti do konca.⁶ Podobno se je godilo "geopolitikom", ki smo jih še pred kratkim videli kako iščejo izhod iz zavržene situacije.

Vzroke za brezšhodnost takega koncepta ne gre iskati v sestavljenem problemu: vedno bo očitna vpliv narave na človeško bit potem fizičnih in oživiljenih prostorskih dejavnikov. Toda metoda dela ni bila zadovoljiva, saj je zapostavljala in opredeljevala odnose le na konkretnem prostoru in skozi zgodovino opredeljeno človeško dejavnost. Ne gre pa prezreti najnega analitičnega pristopa, ki bi moral upoštevati vmesne spoje in učinke z vsemi specifičnimi dejavniki, ki jih le-ti vsebujejo. Potrebno bi bilo analizirati človeške dejavnike (Faktor Mensch). To pomanjkljivost RATZEL in njegovi učenci niso dojeli.

Dolgotrajna je bila pot geografije iz brezciljnega položaja. Cilja pa še zdaleč nismo dosegli. Oteženo nam je delo v tej smeri, ker smo dalj časa težili k temu, da bi človeštvo ne bilo objekt geografskega proučevanja. Človeštvo smo odrinili etnografiji s katero najdemo vedno manj skupnih interesov. Njihova spoznanja so postala vedno manj uporabna v geografiji. Podobno kot dela socialne ekonomije, ki je v svoji "historični smeri" večkrat objavljala omenbe vredne regionalne študije, ki pa smo jih vse presalo uporabljali. Najmanj vzpodbud pa

⁶ primerjaj G. PFEIFER: Razvojne tendence v teoriji in metodah regionalne geografije v Združenih državah Amerike po I. svetovni vojni, v Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde, str. 94, Berlin 1938.

- 27 -

sno umestno pričakovali od nealke sociologije, ki se je vedno očitneje usmerjala v abstraktno teorijo; v nasprotju z evropsko-ameriško sociologijo, ki je bila z LA PLAYEVO raziskovalno metodo usmerjena h konkretnemu objektu veliko bolj uporabno.

Če se sdi, da je pot preko geografske znanosti za stališča družbenih ved daljša, pa to za lastno geografsko stroko ni. Kajti odpira nam tisto delovno področje za katerega čutimo, da stoji danes v središču geografske znanosti. Če nam bo uspelo ponovno najti in utemeljiti sveze k družbenim strokam bo ta povezava trdnjša kot kdajkoli poprej.⁷

Pot k temu cilju vodi preko opazovanja in opisov dežele kot jo je v Nemčiji predstavilo še nekaj avtorjev: O.SCHAEFER, S.PASSARGE in drugi. Ishodišče naj nam bo pojmovna delitev naravne in kulturne pokrajine! To pomeni zavestno izpostavitve človeka kot najpomembnejšega pokrajnotvornega dejavnika. Zdi se nam, da se pokrajnopisne, posebno pa še kulturnopokrajinske raziskave dopolnjujejo v naslednjih treh pristopih: v tipološko-fiziognomskem, funkcionalnem in genetičnem. Vsi trije pristopi so nesporno pomembni, saj gradijo sskladno sistea, se dopolnjujejo ter omogočajo šele skupno popolno razumevanje, oziroma zadovoljivo razlago za pokrajino, ki jo je preoblikoval človek.

Z funkcijskim pristopom, ki smo ga najprej uporabljali v študijah o "geografiji naselij" ni je danes praveca plodnosan v "ekonomski geografiji" smo zastavili poseben korak: kajti za vsako posamezno funkcije stoji njen nosilec (Funktionsträger).

⁷ Pojem "ponovnega spidenja" ima svoje utemeljitev v tem, da je že v času njunega opisovanja dežel- narodov - in držav, vse od Herodota do Blechinga veljalo pravilo, da so opisi vključevali tudi družbene razmere posameznih dežel in narodov.

časoma dojemamo, da to ni "človek" utelešen v eni osebi, ali naroda neka množična ljudska moč, ki deluje povsod enakomerno in vsestransko težeč, da imamo opravka s skupinami ljudi, ki se v prostoru udejstvujejo - delujejo.⁸

Nadalje spoznavamo, da omenjene skupine ljudi enakih vzgibov niso izolirane, težeč se združujejo v specifične, konkretne, zgodovinske in regionalne pogojene snote in komplekse v drušbe, iz katerih izhajajo prav tako določene in omejene, ter številne, tudi nasprotno si, dejavnosti.

Take konkretne, zgodovinske in regionalno opredeljene združbe ljudi so nosilci funkcij v procesu se spreminjajoči pokrajini. So časovno opredeljive sile kulturne pokrajine, čeprav jih včasih opisujemo kot "spreminjajoče se kulturne sile"⁹; "kulturna obdobja", "kulturnogeografske razmere"¹⁰; "kulturni predeli"...¹¹

Te ugotovitve niso igra besed težeč izražajo pomembne spreminjajoče se pojme. Končno smo s tem zadeli v bitvo stvari: tu je konkreten fizičen prostor, tu pa je obenem tudi konkretna človekova družba; oba elementa pokrajine s pripadajočimi silnicami, oba pokrajino tvorna dejavnika pri čemer prostorske meje niso nujno identične z enimi ali drugimi dejavniki. Oba dejavnika sta tudi spreminjajoča se v času: v hitrih ciklih družbeni, v mnogo počasnejši meri pa naravni.¹²

⁸ S tem ne bi radi ovrgli dejstva, da je ponekod aktivnost posameznika pomembnejša od tiste skupinske dejavnosti, oziroma, da je ne dopolnjuje. Vendar je lahko v geografiji povsem zenerarino posebno še v okviru opredeljevanja tipov pokrajine, manj pa pri podrobnejšem opredeljevanju individualizirane pokrajine.

⁹ O. HALL: Geografija kulturne pokrajine, str. 12, 1932

¹⁰ G. PFEIFER: Poselitvena struktura pokrajine Augeln, Vroclav 1928, stran 26.

¹¹ J. U. FOLKERS: Zgodovinski pomen deželnega imena, Berlin 1941, stran 501.

¹² Tu gre za osnovno bit pokrajine. V resnici pa si ne stojite nasproti konkretni zgodovinski pokrajini in naravnogeografske

- 29 -

Kulturne socialne ustanove (prebivalstvo posameznih socialnih struktur) so torej ishodišče in usmerniki vsakokratne dejavnosti človeka v prostoru. Geografija jih lahko deloma ali v popolnosti zanemari. Opereče jim lahko vlogo pokrajinetvornosti. Lahko pa se odloči in jih v sklopu s pripadajočimi pokrajinskiimi karakteristikami uvrsti kot svojske vrednost v pokrajino-pisnih študijah.

II.

Kakšen je odnos geografije do teh socialnih pojavov in silnic v katerih vladajo zakonitosti, ki so geografiji tuje, saj so v glavnem delovno področje sociologije in drugih sorodnih strok?

Odgovorimo lahko s tezo, da se geografija v sklopu teh pojavov in zakonitosti ne more obnašati drugače kot napram tistim, ki so v delovnih sklopih geologije, meteorologije, botanike in drugih ved. Stroka se je primorana odločati o tem v kolikšni meri bo upoštevala pokrajinetvorne in pokrajino-pisne dejavnike. Druge dejavnike, ki niso v skladu z geografsko kronološkimi pogledi, bi naj zanemarila.

Raziakave vplivov in soodvisnosti v geografskem prostoru pa lahko z uspehom vodimo le, če ima stroka poglobljen vpogled v vs bistvo posameznih pojavov. Ta vpogled ji lahko pomudi je le sanje zadolžene stroke, posebno tiste veje strok, ki obdeluje material še v neposredni odvisnosti od lokaliziranih pojavov (Geo-znanstvene vede po K.KRUGER-ju)¹³

enote, ampak skozi obdobja zgodovinsko zaznamovane (v izredno hitrem ritmu izrabljena) pokrajinske enote (družbene in naravne) v katerih so podedovane karakteristike, oziroma sile zanemarjale, ali nastopile ob prodejavnikih v pokrajini.

¹³ K.KRUGER: Nov raspored v geografiji, v "Forschungen und Fortschritte", str.63.

Znanje o socialnih pojavih mora geografija povzeti iz sistemsko urejenih socialnih ved, če noče da bi na tem področju zapadla v nerakveseljiv dilentatizem. In ker pripada po človeku preoblikovanju elementom v smenu geografskem okolju zelo pomembna vloga smatrajo lahko, da bi še v preteklosti morali ponuditi sociovedem v okviru geografske znanosti (kot pomožne vede) več prostora ter jim v lastni stroki nameniti pomembnejše mesto kot tisto, ki jim je bilo sedaj dodeljeno.

Glavnina opazovanih človeških funkcij (socialne funkcije), ki jih proučuje geografija spada še od nekdaj v področje empirije. Gre za:

1. biosocialne funkcije (regeneracija in vzgoja zaradi "ohranjanja vrste"),
2. ekosocialne funkcije (gospodarske potrebe in ustvarjanje presežkov)
3. politične funkcije (potrditev in uveljavitev lastnega nazora)
4. toposocialne funkcije (poselitveni red, ki velja med naselbinskim in izkoriščanju namenjenim delom sveta)
5. migrosocialne funkcije (migracije, sprememba lokacij)
6. kulturne funkcije (v kolikor pokrajinsko - ali deželopisno ustrezne).

Te funkcije ustvarjajo antropogene (BUSCH-ZANTNER) dejavnike, ali "območja socialnih silnic". Primerjati se jih da neposredno z številnimi fizičnimi in biološkimi silnicami, ki so sestavni del fizičnih in bioloških območij silnic.

Še od nekdaj se jim geografi posvečajo z vso vnamo. Isto pa ne moremo trditi za človeške skupine (skupine ljudi), ki nastopajo kot nosilci teh funkcij. S kakšnimi skupinami imamo v geografiji opravka? Brez dvoma gre za iste konkretne združbe s katerimi se ukvarjejo tudi v zgodovini (v kolikor je to antropogena zgodovina), ekonomiji, etnologiji - gre namreč za take skupine, ki so zares tvorno vplivale ali še delujejo

v prostoru. "Imajdba" geografije (od VIDAL DE LA BLACHE-a dalje)¹⁴ je namenjena le eni družbeni skupini, katero je v svojem proučevanju podrobneje opredelila. Gre za združevanje glede na enakost življenjskih razmer in stila v okviru tako imenovane "paysogene skupine ljudi" (Zebensformgruppe).

V kolikor je cilj našega proučevanja doznati na kakšen način delujejo vsi ti konkretni, zgodovinski dejavniki in skupine, kakšno tipologijo lahko iz njih izpeljemo, potem nam ne preostane drugega kot da posežemo v zakladnico čiste, ali teoretične sociologije.

Žal je prav v svesi s klasifikacijo in terminologijo skupin še veliko nejasnosti prav na področju sociologije. Za naše potrebe se mi zdi pomembna naslednja delitev po tipih. Pri tem se naslanjamo na klasifikacijo W. SOMBART-a.¹⁵ Najprej so tu skupine ljudi, ki potem specifičnih skupnih karakteristik (rasa, jezik, življenjski stil), a vendar brez zavestne udeležbe, oziroma brez svedanja le-te, sestavljajo neko skupnost. Take skupine (karakteristične skupine, statistične skupine) ne poznajo skupnega, kolektivnega akcijskega pristopa - delovanja. Vendar je lahko njihova posamična aktivnost, in to je za geografa pomembno, identična - posebno še, če jo izzovejo podobni družbeni ali biološki pogoji. Primere lahko iščemo med rudarji, ki kopljejo rudo v nekem določenem območju. Njin nasprotne so tiste skupine ljudi, SOMBART jih imenuje "društva", ki se zavestno opredelijo za imenovano skupnost in motive, ki jo veže. Glede na to ali gre za združevanje zaradi konkretnega vsebinskega cilja, ali iz splošne, transcendentelne ideje ločimo društva glede na intencije (namen), cilje in ideale.

¹⁴ P. VIDAL DE LA BLACHE: Stil življenja v antropogeografiji. Annales de Géographie, 20, Paris 1911.

¹⁵ W. SOMBART: Genovne oblike človeškega združevanja v Handwörterbuch der Soziologie, stran 221-239, Stuttgart 1931.

Pri skupinah združenih zaradi namena je aktivnost sicer še individualna, a je zaradi znanja o skupnih okoliščinah, ki so vodile do skupinskega interesa, dejavnost kanalizirana. Tako je na primer opaziti skupne interese pri kmetih gruntnarjih, ki teče k rasparceliranju planinskih pašnikov, lastniki manjših kmetij pa vztrajajo pri združenem lastništvu pašnika. Sem v to skupino spadajo nedvomno razredi - kaste in vsi tisti sloji ljudi, ki jih opredeljujejo ekonomski dejavniki. Iz teh, intencionalnih - namenskih skupin se razvijejo, ob ustrezni organiziranosti, ciljna in namenska društva. Njihova kolektivna dejavnost je racionalna ter vzročno pogojena. Zato se omejuje na ustrezno majhno število opredeljujočih funkcij, pri drugih pa ni čutiti tega vpliva. Cela vrsta je organizacij, ki so vzročno pogojene. Skupna značilnost vseh je, da zajemajo le določeno vrsto individualnega udejstvovanja (sindikati, strokovna združenja, večje število društev...) V nasprotju s omejenimi pa se rasteša spekter kolektivne aktivnosti v okviru združenj istosmernih idealov - vsaj latentno preko pretežno celotnega funkcijskega polja. Zraščena z iracionalnimi koreninami prežema duh ideala šlovekovo bit v edoti ter močno vpliva na njegovo dejavnost. SONBART omenja med primeri združenj po idealih družino, državo osirova narodnost in pripadnost k verski skupnosti. Ta združenja so presegla izvirna funkcijska območja. Brez dvoma pa obstaja še cela vrsta skupin ljudi, ki jih vežejo neki specifični in skupni ideali. Nenasadnje tudi naselbinska združenja (vaške in mestne skupnosti) in na nižji stopnji tudi sloj in kasta.

Vidimo torej, da obseg in intenzivnost nista konstantna v društvenih dejavnostih saj se le-ta od tipa do tipa spreminja. Obsega pa je precej neenakomerna tudi izrazna moč (sila) različnih družbenih skupin. Najbolj očitna in pomembna je, če upoštevamo celoto, pri idealističnih, najmanj pa pri združenj po namenu. Povsod drugačne odnose pa lahko zasledimo v konkretnem prostoru, pri praktičnem delovanju silnic, kjer se izražajo v pokrajinski in socialni sredini. Prav zaradi tega se

- 33 -

spreminja geografov interes do konkretne skupine, saj ga oblikuje opazovalčeva metoda, ki stremi za različnimi prostoro-tvornimi tipi socialnih skupin.

V okviru geografskega grupiranja po življenjskem stilu ("payvageni aspekt") lahko razvrščamo skupine vseh tipov. Če gre za neko karakteristično skupino - česar je redko primer - bi se življenjski stil že-te oblikoval le potom eksternih socialnih silnic, predvsem tistih ki jih izžareva kmetijska dejavnost. V vseh drugih primerih nastopajo ob izvencocialnih še socialnaš silnična polja, ki s lahkoto preuzemajo težo (npr. v velenestih).

Nadpovprečno visoko število pa dosežejo tiste skupine življenjskega stila, ki so podvržene istočasno pokrajinskim kot tudi socialnim silnicam in ki vplivajo s svojim "funkcioniranjem" na prirodno kot socialno okolje in prostor. Primeri so evidentni: pastir, ribič, planšar, kmet. Toda ne kmet v širšem pomenu besede temveč veleposeselnik, gruntar, svobodnjak, najemnik, a tudi dedič, hlapec, dninar... pa tudi ne delavec v splošnem pomenu besede, ampak tovarniški delavec, obrtnik, vajenec ... v vseh odtenkih, ki lahko opredelijo življenjski stil posameznika. Take ne socialnih in pokrajinskih značilnostih formirane skupine ljudi določenega življenjskega stila (Lebensformgruppen) sestavljajo posamezne družbe. Predstavljajo namreč elemente določene družbene organizacije v geografskem smislu besede. Najti v družbah te elemente in silnice pa je naloga socialnogeografske analize.

Poseben pomen teh, po socialnih kriterijih opredeljenih življenjskih oblik in stilov je v naslednjem: na eni strani se kažejo kot aktivni člani družbe, pō drugi strani, v kolikor se posvečajo v dobri meri agrarni dejavnosti, pa izkazujejo tudi oblike prilaganja družbe prirodnim danostim pri čemer istočasno delujejo tudi kot agentje sprememb v tem okolju. Prav zaradi tega, ker so obena globoko povezani s naravo ter pripadnostno navezani na družbo ustvarjajo najpomembnejši vezni člen med tema dvema strokovnima področjema, med naravo in človeškim duhom.

III.

Zastavlja se vprašanje kakšne prednosti bi naj imela omenjena metoda, ki povezuje družbo in geografijo.

Najprej zaradi tega ker deluje napres konkretnemu in s opazovanjem opredeljujočemu ter po fizičnih in bioloških zakonitostih uvrščenemu prirodno-prostorskemu kompleksu tudi konkretno, za opazovanje primeren in opredeljen kompleks človeške družbe v katero se sistematično vključujejo in urejajo doslej neurejene, nekoordinirane antropogene sile. S tem naj bi bilo prvič možno spostaviti različnim teorijam o silničnih poljih v fizični geografiji teorije o antropogenih silnicah in s tem povzdigniti doslej nezadovoljivo kopičenje snovi v okviru "Antropogeografije" na višje stopnje znanstvene strokovnosti.¹⁶

Naravno je, da je ta red zasnova po avtonomni, sociološki sistemski urejenosti. Opredeljuje jo avtonomen miselni proces, ki ne pozna kavalnosti temveč le motive.¹⁷ Pri tem veljajo tisti zakoni, osnovna ishodišča in pravila ki jih je izoblikovala sociološka znanost za opredeljevanje odločitev in volje znotraj vsakega posameznika, skupine ali mase ljudi. Geografija prebivalstva pa bi morala, če želi doseči samostojno opredelitev znanosti, upoštevati osnovne principe omenjenega znanja in ga uvrstiti v igro silnic v pokrajini.

¹⁶ To je po mojem prvič jasno izrekel R. BUSCH-ZANTHER v svojem "K sistemski ureditvi antropogenih faktorjev". (Petermanns Mitteilungen, strani 138-141, 1937), in nadaljeval temo v uvodu k njegovi "Agrarna zasnova in poselitve v Jugovzhodni Evropi s posebnim osirom na obdobje osmanskega cesarstva" (Dissertacija: Erlangen, Leipzig 1938). Neodvisno od omenjenega sem sam prišel okrog leta 1936 preko študije funkcionalnih metod do enakih ugotovitev, ki sem jih večkrat izražal na kolegijih in vajah v Berlinu.

¹⁷ Primerjaj ostro nasprotovanje deterministični snovi v antropogeografiji in nanjo grajene zahteve po socialni geografiji pri VAN VUUREN-u: Zakaj socialna geografija? (Zeitschrift der Ges. für Erdkunde, str. 269, Berlin 1941). Spoznanja v specifičnih zakonitostih človeškega udejstvovanja v prostoru najdemo tudi med vrsticami "Dinamičnega krajepisa" izpod peresa R. SPETHMANN-a)

Ta drugi avtonomni družbeni kompleks bi se naj zasedral v pokrajini z sidrom življenjskih oblik, oziroma stilov. Njihovo dvojno vlogo namreč kot prilagodljiv element na razmere v pokrajini in kot aktiven dejavnik v družbi, smo že podčrtali: s tem pa bo obenem možno raztegniti ekološko metodo, ki je bila tako zelo plodovita na področju spoznavanja fito - in zoživiljenja v prirodni in kulturni pokrajini ("gospodarska pokrajina"), še na človeške združbe in jih pojmovno opredeliti v okviru termina socialna ekologija. Ta je udeležena, čeprav sveda v omejenem obsegu, v spoznavanju o splošni pokrajinski ekologiji. Iz tega rezultira naslednji trodimenzionalni princip o sookladju elementov v pokrajini:

1. sestavine anorganskega sveta (in porekla): so podvržene strogi kanzalnosti fizično-kemičnih zakonov¹⁸
2. sestavine organskega sveta kot tudi stvaritve le-tega: so podvržene ekološkim pravilom in sicer:
 - a) sestavine fito in zoo sveta biološko-ekološkim zakonom,
 - b) sestavine človeškega izvora biološko-ekološkim in socialno-ekološkim zakonom.

Nadalje se pojavljajo nove naloge in problemi, oziroma stari problemi se kristalizirajo v novi luči. Vzporedne s tem ko spoznavamo in priznavamo družbo v okviru pokrajinetvornih dejavnikov bi morali pritegniti v krog geografskega proučevanja tudi družbo v smislu svojiskega regionalnega pojma. To, se zdi, bi naj bilavekakor naloga zemljepisa, v klasičnem pomenu besede, saj bi s tem dopolnili in zakrožili večkrat enostansko zasnovane prikaze. Mnogi francoski avtorji regionalnih monografij so zasnovali svoja dela, deloma zavedajoč se direktnega, ali indirektnega vpliva odličnega sociologa RENE MAUNIER-ja, na temeljih omejenega principa. Izkazalo se je, da ne v škodo stroke, ali lastnega imena. Kako plodovita je lahko taka širitev teme izhaja že iz predhodno povedanega.

¹⁸ Tu odstopamo od najnovejših sprememb pri opredeljevanju pojma kanzalnosti za to področje.

P. RATZEL pa ni našel poti k pojmu "družba". Za njegova geografska dela je značilno, da so bili zgodovinski dogodki in spremembe sicer vsebinsko povezane z elementi človeštva v prostoru. To pa je bila - čeprav je odlično obvladal formuliranje in predstavitev vsebine o neposrednem součinkovanju dejavnikov v prostoru - v končni konsekvenci le brezishodna ulica. Kljub temu je s svojimi idejami močno populariziral geografijo in jo uvedel v celo vrsto raziskav, ki so jih vršile sorodne stroke. Brezciljnost njegovih idej se je odrazila predvsem pri ameriških "okoljaših" - environmentalistih - ki so sledili njegovi poti do konca.⁶ Podobno se je godilo "geopolitikom", ki smo jih še pred kratkim videli kako iščejo izhod iz zavržene situacije.

Vzroke za brezishodnost takega koncepta ne gre iskati v sestavljenem problemu: vedno bo očitna vpliv narave na človeško bit potem fizičnih in oživiljenih prostorskih dejavnikov. Toda metoda dela ni bila zadovoljiva, saj je zapostavljala in opredeljevala odnose le na konkretnem prostoru in skozi zgodovino opredeljeno človeško dejavnost. Ne gre pa prezreti najnega analitičnega pristopa, ki bi moral upoštevati vmesne spoje in učinke z vsemi specifičnimi dejavniki, ki jih le-ti vsebujejo. Potrebno bi bilo analizirati človeške dejavnike (Faktor Mensch). To pomanjkljivost RATZEL in njegovi učenci niso dojeli.

Dolgotrajna je bila pot geografije iz brezciljnega položaja. Cilja pa še zdaleč nismo dosegli. Oteženo nam je delo v tej smeri, ker smo dalj časa težili k temu, da bi človeštvo ne bilo objekt geografskega proučevanja. Človeštvo smo odrinili etnografiji s katero najdemo vedno manj skupnih interesov. Njihova spoznanja so postala vedno manj uporabna v geografiji. Podobno kot dela socialne ekonomije, ki je v svoji "historični smeri" večkrat objavljala omenbe vredne regionalne študije, ki pa smo jih vse prezale uporabljali. Najmanj vzpodbud pa

⁶ primerjaj G. PFEIFER: Razvojne tendence v teoriji in metodah regionalne geografije v Združenih državah Amerike po I. svetovni vojni, v Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde, str. 94, Berlin 1938.

Tudi izvorni problem o vplivih geografskih dejstev na dejavnosti človeka v zgodovinskih obdobjih bi lahko na ta način rešili. Družbe bi postavili v drugačno sodvisnost tudi do historično zasnovanega prostora.

Delitev socialnih dejavnikov v progresivne, stacionarne in regresivne oziroma na tipe socialnih struktur, bi pripomogla k oplenitvenju geografije v tej smeri. Različni razvojni stadiji socialnih struktur nastopajo v prostoru drug ob drugem kot ločeni, ali pokrivajoči se pojavi. To je predstava o kateri bi morali v geografiji veliko bolj razmišljati kot do sedaj. Z upoštevanjem pokrajinskih razlik in ekoloških pogojev v katerih se je razvila določena socialna struktura lahko prispevamo do opredelitve nalog v pejsovno novem območju socialnih pokrajin.²³

Izrazi kot "rast, preslojevanje, transformacija" ne morejo ostati v izključni domeni političnih ali etnografskih zaznav prostora, temveč bi jih morali vključiti, posebno njihove geografske relevantne poteze socialnega spektra, v območje naše stroke. Ker se pod okrilje narodopisnih del uveljavlja vedno več geografskih študij o kolonialnih območjih geografi vedno pogosteje spoznavajo, da se pri študiju in opredeljevanju kontakta in prekrivanja raznih, velikokrat na različni stopnji razvoja nahajajočih se, družb opažajo vplivi družbenih sistemov tudi na izgled pokrajine.

Geografsko plodovita je tudi misel o odnosu družbe do prostora, ki ji je na voljo. Porast številnih konkretnih družb je svojsko dinamičen element v pokrajini. Uvrščanje vedno novih struktur je za geografa pomembna naloga. Številne pa so tudi možne rešitve, ki se sčasoma zreducirajo na nekaj posemičnih elementov, kot so na primer emigracije, širjenje, notranja kolonizacija (do stopnje, ko poselitvenega prostora ni več), parcelacija

²³ Med zgodovinarji je na primer B.HUPPERTZ v svojem delu "Prostori in sloji kmečkih kulturnih dejavnosti v Nemčiji" (Bonn, 1939) pridal prostoru tak značaj.

z grosečo prenaseljenostjo in obubožanjem, s ali brez intenzifikacije izrabe zemlje, ustvarjanje življenjskega prostora z širitvijo življenjskih stilov itd. Načinov in poti po katerih bi lahko vključili nove strukture v geografsko opredeljevanje je mnogo. Tak interes pa naj ne bi imela le geografija, ampak naj bi to bil, kot je VAN VUUREN²⁴ pravilno poudaril, prioriteten interes vsake razvite družbe.

Večina teh pogledov ni novih. Že od nekdaj imajo pomembno vlogo v družbenih vedah, pa tudi v geografiji smo jih tu in tam omenjali, ali nakazali njihove vloge. Trdim pa le, da bo njihov prispevek k aktualnim vprašanjem našega časa veliko bolj plodovit, če bomo odločno vključili pojem družbe, s vsemi s njo povezanimi konsekvencami, v strokovno nadgradnjo geografije, ki naj bo primorana izrabiti popolnost novih aspektov, predvsem pa odkrivati povezave, ki jih le-ti nudijo, da bi lahko znanstveno utemeljene odgovarjala na vprašanje, ki ji ga sestavlja čas.

IV.

Norda bodo sledile pripombe, da opravljajo omenjena dela še druge znanstvene discipline in, da je zaradi tega povsem neustrešno, če se še geografija spoprijema s temi vprašanji.

Prav zares je krog tistih strok, ki se ukvarjajo s človeškimi družbami in njihovimi življenjskimi dejavnostmi precej obširen. Vnanj je vključena, razen prave ("čiste") sociologije, še socialna ekonomija, pa tudi politične vede, etnografija in narodoznanstvo—če se omejimo le na najpomembnejše. V ta krog so se vključili še "sociografija" nizozemskega porekla in nemška etnologija, ki s empiričnimi metodami odkrivata nove igre v stari sociologiji. Vendar s tem omenjeni krog strok še zdaleč ni popoln.

²⁴ VAN VUUREN: Zakaj socialna geografija? Zeitschrift für Erdkunde, Berlin 1941, stran 278.

Vse te vede črpajo iz naše resničnih dogodkov katere skušajo dojeti in jih opredeliti v pojme. Toda vsaka izmed njih sledi pri tem posebnim ciljem pri čemer so njihove opredelitve in pojmi namenjeni k temu končnemu cilju.

Teoretična sociologija stremi za spoznanjem o skupnih temeljnih principih družbene aktivnosti in združevanja, ki naj bo po možnosti v družbi povsod jasno in evidentno. Dejstva in posebnosti ji služijo bolj za primer, po pravilu pa posebnosti, enkratne specifičnosti, nimajo prave vrednosti zanje. Nič kaj drugače ni v socialni ekonomiji in političnih vedah le da je tu stremljenje za normami še posebej poudarjeno. Kljub temu so prispevale socialne in ekonomske vede predvsem v svojih historičnih smereh, veliko k kopičenju empiričnega gradiva. Prav na podlagi tega je uspelo MAX-u WEBER-u dograditi imponivajočo zgradbo človeških združenj.²⁵

Etnografija je še bolj usmerjena v empirično smer ter lokalne posebnosti. Pa vendar se primarno ukvarja z nedorečenimi stanji človeških navad, ki jih srečamo predvsem pri pradedružbah. Cilj ji je razjasnjevati razvoj in razprostranjenost socialnih institucij ter materialnega in kulturnega bogastva. Poleg sistematične omejenosti predmeta, ki se zlasti odraža v momentalnem delu R. THURNWALD-a²⁶, najdemo pri tej vedi še od nekdaj tudi regionalno pomno. Še močnejše se v to smer usmerja po S. R. SPEINWETZ-u utemeljena sociografija.²⁷ Za cilj si postavlja prav regionalno monografije in upodobitev človeške družbe v naravnem življenjskem okolju s čemer želi zapolniti praznino, ki je nastala ker je "čista" sociologija take predstavitve zamarnjala, etnografija pa posvečala pozornost le prarodnom in nenazadnje tudi zato, ker je prirodoslovno usmerjena geografija ponujala le pomanjkljive antropogeografske vsebine.

25 MAX WEBER: Gospodarstvo in družba. Osnovne potese socialne ekonomije, III. del, Tübingen 1922.

26 R. THURNWALD: Človeška družba in njegovi etnosocialni temelji, 5. zvezek, Berlin, Leipzig 1931-1934.

27 primerjaj S. R. SPEINWETZ: Položaj sociografije v sklopu humanističnih ved, Arhiv pravne in ekonomske filozofije, 6, 1912/1913, stran 432-501

Toda ta žola ni uspela zaiti v širino in globino ponujajoče se snovi čeprav je bila deležna precejšnje pozornosti tudi v drugih deželah.²³

Bogatejši in dragocenejši pa je prispevek, ki ga je ustvarila nemška narodopisna veda, čeprav se v bistvu naslanja le na nemški etnični prostor in je zaradi deloma pšitične vsebine, podvržena kritiki. Velike vspodbud je prevzela iz geografije, posebno še pri opredeljevanju pojmov in zastavljanju problemov. Zaradi tega je tudi v naši stroki še kako neposredno uporabljiva.²⁹

Opazimo, da stremije k odkrivanju socialnih resnic številne stroke in vede. Zažudenje je odveč, saj je gotovo da je področje proučevanja mnogostreansko in neskončno, a tudi osredaje, saj lahko odkriva silnične paralele le v vedah o prirodi. Primerjajmo le področje geofizike. Kako posameznih strok se ukvarja s tem mogočnim vprašanjem! Iz tega prav gotovo ne moremo zaključiti da naj geografija pušča vnesar omejeno delovno področje. Pri odkrivanju dejstev pa itak ni mej med posameznimi strokami! K osvetlitvi dejstev naj pripomore vsakdo, ki ima posebno orodje! Samo uspeh naj odloča o pravici do dela na tem področju.

27 - isti avtor: Diferenciacija v šolski geografiji in pravica do obstoja sociografije Tijdschrift 1926, stran 676-687.

- isti avtor: Razmerje med sociografije in sociologije, v "Deutscher Soziologentagung 1926, Wien 1927; a tudi v W.H.VENIGER: Šlovek in geografija, Assen 1941; primerjaj pa tudi W.E. BOEHMANN: Socialno naravosnanstvo in socialjepis, Tijdschrift 1926, stran 317 in H.HASSINGER Kulturna geografija - Socialna geografija, Petermans Mitteilungen 1941, str. 314.

28 primerjaj E. HEBERLE: Sociografija v Handwörterbuch der Soziologie, Stuttgart 1931, stran 564-568 - E. KANT: Geografija, Sociografija in socialna ekologija (l'ecologie humaine), Publikacija Universe Tartu. Ekonomska geografija 4, Dorpat 1933.

29 Navajam predvsem dela G. IPSSEN-a, na primer "Ljudje podeželja" Hornsburg 1933; ali "Program za sociologijo nemškega naroda", Berlin 1933; a tudi različni članki mnogih avtorjev "Priročniku obsejnih nemških ozemelj", Vroclav 1933; ter članke v Arhivu za vede o prebivalstvu", 1930.

K.H. PFEPFER: Najnost kompleksne študije naroda, v Nemškem arhivu za raziskovanje dežel in narodov, 1941, stran 107-420.

Za ustoličenje same svoje socialne geografije je potrebno opredeliti zanjo specifičen problem.³⁰

Ne gre za nič drugega kot za staro, dandanes vedno bolj očitno resnico o zajetju pokrajin in dežel z vsemi lastnimi nasprotji ter o zavestni opredelitvi do funkcionalnih in historično-genetičnih povezav posameznih pokrajinsotvornih elementov. K tea nedvomno sodi človek in družba. Morali pa bi jo povezati z dogajenji v prostoru. Tossno pravzaprav že od nekdaj počeli, če je tekla beseda v obeh: človeku in pokrajini. Toda velikokrat nezadovoljivo, lahko bi xx celo rekli neznanstveno, saj smo zanemarjali svojske zakonitosti človekovega obstoja, njegovega delovanja in (človeškega) združevanja.

Tako kot ne moremo strokovno dojeti pokrajinske oblike ne da bi poprej raziskali notranje in zunanje dejavnike, ki jih oblikujeje - torej brez geomorfologije, klimatov dežel in tudi ne brez osnovnega znanja o meteorologiji, oziroma klimatologiji - prav tako ne moremo mimo dejstva v okviru katerega ponuja analitična socialna geografija geografu opeko iz kompleksa družbenih ved, iz katere naj ta odkriva karakteristike in zakonitosti. Podobno kot v drugih vedah mu nihče ne more pomagati pri prenegovanju materije. Duševno jo mora sprejeti v svoj svet spoznanj in pojmov, mora jo asimilirati.

Odgovornost opeke pa je nedvomno očitna tako v deželoznanstvu kot v pokrajinoznanstvu.

³⁰ Analogno k "socialni ekonomiji", "socialnim strokam" in drugim sorodnim izrazom dajemo prednost "socialni geografiji" pred možnim pojmom "sociogeografija".

Mimo tega pa obstaja, podobne kot fitogeografska, geomorfološka, klimatološka... tudi specifična socialnogeografska problematika, ki bi naj se uveljavila, v kolikor ni našla plodna tla že v analitični socialni geografiji, v komparativni sintetični socialni geografiji. Ta naj bi proučevala konkretne družbene strukture povezane s določeno regijo oziroma življenjskim prostorom.³¹ Prav ta dejavnost je tista, ki jo ne more prevzeti nobena veda v okviru družbenih strok. Vsekakor ne z istimi kompetencami kot geografija, pa čeprav je spoznanje o povezanosti v okviru življenjskega prostora že splošno znan problem. V času zdajšnjega proučevanja prostora in prostorskega planiranja to res ne more več biti čudežno spoznanje. Na nekem drugem mestu sem omenil,³² da geografija, čeprav je s socialno geografijo bolj zaokrožena in obširnejša po svojem delokrogu, ni v stanju zajeti vse konzalne sklope vprašanja in problemov enako poglobljeno, široko in eksaktno. Predvsem ne more povsem zadovoljiti zahtev prakse, ki išče za konkretnimi vseobsegajočimi meritvami. Pripada pa ji delokrog iz katerega se izkristalizirajo smernice in grobi obrisi problema.

To je obenem tudi vzrok zakaj je dandanes nujno potrebno, da zavzema geografija mesto v krogu družbenih (socialnih) ved.

³¹ Odnos te socialne geografije do zdajšnjih ved v okviru antropologije je usmerjen k dopolnjevanju naslednjih dveh nalog stroke: opredeliti kompleksno družbeno osnovo in postaviti okvir za razumevanje delovanja posameznih funkcijskih skupin (gospodarstva, poselitve, prometa i.t.d.).

³² H. BOBEK: Geografija in prostorska proučevanja v "Raumforschung und Raumordnung, letnik 6, 1942, str. 336-342.

ZAKLJUČEK S PROGRAMSKINI ZASNOVANI

48

Is povedanega sledi, da je socialnogeografska koncepcija naletela na odobravanja in odpor. Odobravanje saradi nanovo zastavljenih izhodišč in aspektov, kritiko pa saradi težnje po osamosvojitvi, oziroma preureditvi ustaljenega reda, osirova sistema med posameznimi vejami geografske stroke. V uvodnem tekstu in v prevodih, ki predstavljajo osrednji del tega poročila smo že omenili najpomembnejša kritična stališča, ki pa obenem pomenijo tudi prelomnico v delu in pri sprejemanju socialnogeografskega pogleda na dogajanja v našem geografskem prostoru.

I.

Začetki socialnogeografskega utemeljevanja grede nedvomno v čas med obema vojnama, a šele povojna leta so dala povod globljemu razmišljanju o silnicah, ki izhajajoč iz družbe vplivajo na preoblikovanje kulturne pokrajine. Te eksogene prostorotvorne silnice je najprej opredelil HANS BOBEK s temeljnim člankom o socialni geografiji in njeni poziciji ter aspektih proučevanja v okviru kulturne geografije. Njegovo delo je ostalo dalj časa nezapašeno, sam pa je v času svojega gostovanja v Münchnu, leta 1962 in 1963, dodelal teoretična izhodišča socialne geografije. Münchenski kolegi, sbrani predvsem okrog pedagoga in vnetega zagovornika socialnogeografskega empiričnega proučevanja W. HARTE-ja, so ga vneto podprli. Bolj kot kdajkoli poprej so se lotili opredeljevanja raziskav v okviru teoretičnih izhodišč, ki jim jih je zapustil dunajčan BOBEK. Skupina geografov, prepričanih socialnih geografov na Tehnični visoki šoli v Münchnu, je ugleda da izjemno priložnost afirmacije, ko se je na Gospodarsko-geografskem institutu" Ekonomske fakultete Univerze pričel oblikovati nov predavateljski in pedagoški kader. Vodilno vlogo in s tem uveljavitev v javnosti je ob tem prestopu prevzel osirova dosegel K. RUPPERT. Tema strokovnjakov različnih usmeritev, med katerimi moramo omeniti F. SCHAFFER-ja, J. Maier-ja in K. GANSER-ja, je postavila socialno geografijo, posebno pa še empirično socialno geografska dela, na trdna tla prav s delom na WGI (Wirtschaftsgeografisches Institut). Na začetku sedemdesetih let se je že uveljavil pojem "münchenska šola socialne geografije". Upravičenost takega naziva temelji na članku RUPPERTA IN SCHAFFERJA v

"Geographische Zeitschrift", v katerem sta podala temeljna teoretična, predvsem pa metodološka izhodišča socialne geografije. Članek, ki je v svojem bistvu podoben BOBEK-ovemu iz povojnih let, je zelo konkreten in opredeljuje bistvo socialne geografije s spoznanji o temeljnih eksistenčnih dejavnostih v življenju ljudi. Mednje sodijo bivanje, razmnoževanje in življenje v skupnosti, delo, rekreacija, izobraževanje, oskrba in udeležba v prometu. Avtorja obenem opazata, da se zaradi oziroma po mnogih sorodnih interesih in karakteristikah ljudje združujejo v skupine, ki preko in ob upoštevanju temeljnih eksistenčnih principov življenja, oblikujejo in ustvarjajo konkretno pokrajino. Ta, po mnogih, zaradi BOBEK-ovega teoretičnega prispevka, imenovana dunajsko-münchenska koncepcija socialne geografije se je dokončno uveljavila v geografiji in v deželah nemškega jezikovnega področja, ko je leta 1977 izšla knjiga, učbenik "Socialna geografija", čeprav deležen kritike (glej Wirth, Leng) je učbenik (Westermann, Breunschweig 1977). Končno podal smiselna teoretična in metodološka načela socialne geografije in njenih empiričnih raziskav.

II.

Jugoslovanska (predvsem slovenska in hrvatska) geografija je že mnogo poprej sodelovala z münchensko šolo socialne geografije. Zasluga za to gre osebnim poznanstvom (Klemenčič, Crkvenčič), a tudi številnim strokovnim izmenjavam (Vojvoda, Jeršič, Gosar) in kolokvijem s člani gospodarsko-geografskega inštituta. Glavni koordinator teh akcij je bil nedvomno leta 1962 osnovan in pretežno v socialno geografsko smer usmerjen Inštitut za geografijo univerze.

Za geografsko proučevanje v okviru te institucije velja reči, da je nedvomno prispevalo k uveljavitvi funkcionalnosti geografskega proučevanja in spoznanja o procesoloških družbenih silnicah v slovenskem prostoru. Težišče dela je bilo usmerjeno v proučevanje demografske problematike, ki pa je v nemajhni meri vplivala na konkretno preobrazbo pokrajin v Sloveniji in izven nje. Proučevani so bili naslednji problemi: socialnogeografska problematika zamejskih Slovencev in nacionalno mešanih ozemelj, dnevne migracije,

zdomstva in izseljeništvu; problematika centralnih naselij, socialnih problemov v mestih in vplivnih območij mest; socialno-geografska preobrazba turističnih pokrajin in gorskega planinsko-pašniškega sveta; funkcije oskrbe, a tudi dela; in nenazadnje vplive socialno-geografskega preslojevanja na razmere in strukturo slovenskega podeželja...

Vedno je bilo zaznati skeptičnost stališč do uporabe socialno-geografskih metod v slovenskem prostoru: sledile so diskusije o vlogi tako zasnovane geografije v slovenski in jugoslovanski geografiji (Ilešič: Geographical Papers 1), kritičnih pripomb ni manjkalo na račun namestnosti uporabe tujih raziskovalnih metod v našem samoupravnem socialističnem sistemu (Vrišer, GV 1979) in pikrosti na račun pozitivistično naravnane socialno-geografskega zbiranja in opredeljevanja podatkov (Černe, Plut).

III.

Podobno so bili deležni kritik in sarkastičnega opredeljevanja tudi socialni geografi v drugih okoljih, predvsem na nemškem jezikovnem področju. Vendar se je, predvsem v zadnjih letih, izkazalo ne le, da je socialni geografiji mesto v sistemu geografije, temveč da socialno-geografski način dela plemeniti mnoge spektre antropogeografije, demogeografije, ekonomske geografije, geografije proizvodnje, geografije naselij, urbane geografije, geografije turizma, geografije prometa itd. Celo več: socialno-geografske metode so izredno uporabne za opredeljevanje aktualnih problemov v prostoru zaradi česar se jih v nemajhni smeri poslužujejo vsi, katerih poklic in delo sta vezana na razreševanje problemov, ki so konkretno povezani z izrabo prostora. V prostorskem urejanju in regionalnem planiranju so nepogrešljiv instrument. Vzroke za to najdemo v naslednjih dejstvih:

1. Socialna geografija proučuje namreč tri elemente v prostoru:
 - a) leto (strukturo lokacije ali součinkovanje ekonomskih, družbenih silenic, oziroma motivacij; opredeljuje funkcionirajoče okolje),
 - b) distance (karakteristične razdalje delovanja specifičnih ljudskih interesnih skupin; oziroma analizo relacij: čas - stroški - trud),

- c) funkcijsko pogojenost (⁴⁶funkcije v smislu temeljnih eksistenčnih norm in izrazov; oziroma "združbo". po Maier-ju, 1982)

2. Socialna geografija logično sledi naslednjim interakcijam v prostoru:

- a) zaznavi (perception),
- b) ovrednotenju (evaluation),
- c) odločanju (decision),
- d) iskanju (search) in
- e) ravnanju v prostoru (behavior) po Ruppert-u, 1977.

3. Socialna geografija si je zadala naslednja delovna področja, ki jih mora osvetliti:

- a) opredeljevanje, raziskovanje in študije demografskih in kulturnih prostorov: s temami, ki obravnavajo predvsem proces združevanja, prilagajanja in segregacije. Obenem naj bi poleg statističnih socioekonomskih modelov uporabljala metodo analize pri opredeljevanju različnih socialnih in kulturnih skupin v okviru kulturno in družbeno različnih prostorskih strukturah (državah, sistemih...)
- b) opredeljevanje prostorskega ravnanja: s temami, ki opredeljujejo optimalno racionalno ravnanje, izpostavljajo megle možnega součinkovanja in reagiranja v prostoru in nenazadnje opredeljujejo ravnanje in reagiranje glede na ekonomski in ideološki hierarhični red.
- c) opredeljevanje in raziskovanje percepcije
- d) poučevanje, opredeljevanje in študije o prostorski ureditvi s temami, ki naj bodo blizu ekonomsko usmerjeni Regional Science; prevladovala naj bi analiza modelov in matematično-kvantitativna tehnika opredeljevanja procesov; opravljale naj bi se input - output analize ter izdelovali distančni in lokacijski modeli
- e) proučevanje politike prostorskega urejanja s temami, ki bi se naj dotaknile prostorskih obsestnega prostora (sanacije, obnavljanje); obenem pa zastavila vprašanja v smeri umestnosti koncentracije, ali disperzije človeštva (odpravljanje regionalnih nasprotij - disparitet)
- f) proučevanje inovacij in difuzije prostorskih procesov
 - opredeljevanje adaptacij
 - opredeljevanje odločujočih inovativnih ravnanj (sprejem idej, označenje s objektom) po Bartelsu, 1982.

IV-

Slovenski "družbeni geografi", ki so uporabljali socialnogeografske metode pri geografskih predstavitvah regij ali problemov opazajo, da je njihovo delo v preteklosti zajelo obsežno število vprašanj in problemov. Ošajaajo tudi, da ustrezne socialnogeografske metode niso našle nadgradnje v teoriji socialnogeografskega proučevanja; v teoriji, ki bi ustrezala naši družbeni ureditvi, kulturnemu prostoru in prirodnim razmeram na stičišču številnih evropskih regij.

Izhajajoč iz tega si zastavljajo naslednji delovni načrt, ki bi naj

1. ovrednotil njihovo delo v preteklosti
2. zastavil in opredelil teoretična ishodišča za nadaljno delo
3. opredelil socialnogeografijo v okviru posameznih vej geografske stroke in
4. predstavil javnosti, na izbranih primerih, socialnogeografsko podobo Slovenije in Slovencev.

Omenjeni delovni načrt je uresničljiv v dveh fazah. V prvi bi pregledali delo posameznikov, skupin in teamov in na podlagi dobljenega rezultata zastavili smernice, oziroma teoretična in metodološka ishodišča za nadaljno delo. V drugi fazi bi naj posamezniki opredelili lastno socialno-geografsko delo v okviru ožje in širše usmeritve, oziroma v odnosu do raziskav v tujini ter do geografije nasploh. Obenem bi ob primerih iz različnih regij Slovenije in samejstva zastavili pero v smeri opredeljevanja območij, ki so doživele intenzivno transformacijo in, ki so bile cilj našega socialno geografskega proučevanja.

Končno bi se bilo treba opredeliti tudi do terminologije v socialno geografskem raziskovanju. Kot prvo je pred nami razjasnjevanje pojma, oziroma opredelitev za "socialno" ali "družbeno" geografijo. Predvsem zato, ker je pri nas "družba" specifičen izraz, ki nosi v sebi ureditev, sistemski koncept itd., "socialen" pa jasneje opredeljuje nasprotja, ki v vsaki družbi nastopajo. Obenem pa bi lahko na začetni termin lažje "navesali" njegovo prostorotvorno inovacijsko, difuzno, ali degradacijsko vsebino.

1.2.

**SOCIALNOGEOGRAFSKO PROUČEVANJE NARODNOSTNO
MEŠANIH OZEMELJ**

**Avtorja: dr. Vladimir Klemenčič
mag. Rado Genorijo**

Analiza rezultatov popisa po narodnosti in metodološki poizkus
ugotavljanja funkcionalne dvojezičnosti na primeru naselij
Petišovci in Strunjan

Avtorja: dr. Vladimir Klemenčič
mag. Rado Genorio

ANALIZA REZULTATOV POPISA PO NARODNOSTI IN METODOLOŠKI POIZKUS UGOTAVLJANJA FUNKCIONALNE DVOJEZIČNOSTI NA PRIMERU NASELIJ PETIŠOVCI IN STRUNJAN

U v o d

V Sloveniji izhajamo pri opredeljevanju pravic in zaščite Madžarske in italijanske narodnosti iz ciljev oblikovanja funkcionalne dvojezičnosti na teritoriju avtohtone poselitve madžarske in italijanske narodnosti v Prekmurju oziroma v Slovenski Istri. Pri tem težimo k oblikovanju take dvojezičnosti, ki omogoča popolno razumevanje med pripadniki večinskega naroda in pripadniki omenjenih narodnosti, čeprav govori vsak svoj jezik, pa se med seboj vendarle razumejo. Zaradi tega je tudi eden izmed ciljev našega dela ugotavljati, kakšna je realnost in s kakšnimi sredstvi je to sploh dosegljivo.

T e o r e t s k o i n m e t o d o l o š k o i z h o d i š č e

Izhodišče raziskave je celotno geografsko okolje po njegovih segmentih (čelo, oskrba, izobraževanje, izkoriščanje prostega časa, udeležba v prometu in drugo) na nivoju krajev, občin in narodnostno mešanih ozemelj. Pri teoretskih izhodiščih izhajamo iz dejstva, da je uporaba jezika in s tem povezana potreba po funkcionalni dvojezičnosti povezana s procesi družbenega razvoja ter fizično strukturo in opremljenostjo krajev s socialno in tehnično infrastrukturo. Narodnosti je potrebno zagotoviti uporabo njenega jezika in kulture v vseh oblikah vsakdanjega življenja. Zaradi tega moramo, preden se lotimo teh raziskav, poznati celotno geografsko strukturo ter funkcije posameznih naselij kot tudi procese, ki nakazujejo razvojne tendence v perspektivi. Geografske raziskave so zasnovane tako, da ne privedejo le do analize razvoja iz preteklosti in stanja v sedanosti, temveč opredeljujejo dejavnike, ki cilje uveljavljanja funkcionalne dvojezičnosti zavirajo ali pospešujejo. Tako opredeljene naloge lahko dajo odgovore glede na možnosti, ki jih skušamo doseči z uveljavljanjem funkcionalne

dvojezičnosti; seveda pa je za praktično akcijo potrebno geografske raziskave povezati v interdisciplinarne - z raziskavami: sociologov, sociolingvistov, pravnikov, ekonomistov in pedagogov. Ob tem je potrebno tudi nenehno sodelovanje dejavnikov, ki usmerjajo družbeni razvoj (delavci upravnih služb ter političnih, gospodarskih in izobraževalnih ustanov).

V preteklem letu smo v okviru pričujočih raziskav evidentirali stanje ter pojave s katerimi se povezuje izražanje prebivalstva z jezikom. Posebno pozornost smo posvetili socialnim prostorskim mobilnostim prebivalstva, vprašanjem učinkov komunalne politike ter splošnim vprašanjem učinkov lokacije tistih gospodarskih in negospodarskih dejavnosti, ki zaposlujejo pripadnike narodnosti znotraj narodnostno mešanega ozemlja in izven njega. Pozornost smo posvetili tudi metodologiji proučevanja učinkov strukture in mreže šol na oblikovanje funkcionalne dvojezičnosti.

Na vsebinski okvir letošnjega raziskovalnega dela je odločilno vplivala razprava okrog ustreznosti in neustreznosti, z zadnjim uradnim popisom ugotovljenih podatkov, o številčnosti pripadnikov narodnosti glede na primerjavo tistih podatkov s predhodnim popisom prebivalstva. Pri analizi rezultatov popisa smo izhajali iz: federalnega, republiškega, občinskega, krajevnega nivoja ter celotnega narodnostno mešanega ozemlja v okviru SR Slovenije (Slovenska Istra in Prekmurje).

Kritično vrednotenje rezultatov uradnega popisa prebivalstva iz leta 1981 je slonelo na omenjenih nivojih, in sicer na primerjavi podatkov popisa opripadnosti po narodnosti med leti 1971 in 1981. Analiza je pokazala, da so med podatki obeh popisov in v strukturi podatkov določena protislovja, zaradi katerih je nemogoče ustvariti objektivno podobo o strukturi prebivalstva po narodnosti. Odločitev za pripadnost narodnosti ali materinem jeziku je bila sicer demokratična, vendar pa subjektivna in je slonela na preveč ohlapni opredelitvi pojma narodnosti ter prevelikem izboru kategorij za

opredeljevanje prebivalstva po narodnosti. V popisu se je lahko nekdo odločil za pripadnost obstoječim narodom in narodnostim; pripadnost pa je bilo mogoče izraziti še z regionalno pripadnostjo, s pripadnostjo kot "Jugoslovan" in kot neopredeljen. Možno pa je tudi bilo, da se oseba v popisu prebivalstva po narodnosti sploh ni izjasnila. Ta široka opredelitev je po svoje prispevala k temu, da je sorazmerno veliko število popisanih spremenilo svojo narodnostno pripadnost v času med obema popisoma. S tem se je v relativno obsežnih območjih statistično in navidezno bistveno spremenila narodnostna struktura prebivalstva, kar nikakor ne more biti odraz realnega stanja - še posebej naravne rasti in mehanskega gibanja prebivalstva (selitvene dinamike pripadnikov posameznih jugoslovanskih narodov in narodnosti).

Naše ugotovitve slone na kartografski analizi spreminjanja narodnostne strukture prebivalstva na vseh omenjenih nivojih. Ti podatki so pomembni za znanstveno-raziskovalne namene, saj nam razkrivajo tendence k mešanju ter tendence k oblikovanju etnično čistih območij.

Slovenija teži ob podpori zakonodaje v okviru sv-ojih narodnostno mešanih ozemelj k funkcionalni dvojezičnosti, to je k težnji po znanju in uporabi obeh jezikov pri večinskem narodu kot tudi pri narodnosti. Pot k temu je v zasnovi izobraževalnega sistema. V Prekmurju je ta sistem izoblikovan na dvojezičnem izobraževanju na predšolski, osnovnošolski in delno tudi usmerjenem izobraževanju. V Slovenski Istri pa se uveljavljajo težnje po funkcionalni dvojezičnosti na dveh sistemih izobraževanja. Na italijanskih šolah je učni jezik italijanščina, slovenščina pa se poučuje po dve uri tedensko v osnovni šoli in po tri ure v usmerjeni šoli. V slovenskih šolah pa je obratno. Poznavanje obeh jezikov je vsekakor važnega pomena pri medsebojnem komuniciranju, učinke tega pa je že mogoče preverjati pri mlajših generacijah prebivalstva. Pri proučevanju učinkovitosti funkcionalne dvojezičnosti pa je v industrijskih družbah potrebno upoštevati tudi priseljevanje iz območij izven

narodnostno mešanih ozemelj, kjer ljudje ne poznajo toliko kulture dvojezičnosti.

Da bi ugotovili realno stanje smo že v okviru te faze raziskave skušali na primeru sondnih naselij (Petišovci v Prekmurju in Strunjan v Slovenski Istri) ugotoviti, kakšna so dejanska razmerja med pripadniki narodnosti ter večinskega naroda. Pri tem smo uporabili popolnoma drugačne parametre - v analizo smo vključili pogovorni jezik v družini oziroma znanje jezika, ki omogoča komuniciranje ter uporabo ustrezne terminologije v procesu dela in pri drugih oblikah vsakdanjega življenja.

P o m e m b n e j š i r e z u l t a t i r a z i s k a v e

Če hočemo pravilno pojmovati spremembe v narodnostni strukturi prebivalstva narodnostno mešanih ozemelj Slovenije je potrebno najprej izhajati iz sprememb, ki so nastale na območju celotne Jugoslavije. Osnova za to nam morajo biti republike in avtonomni pokrajini, posamezne občine ter širša ozemlja občin, ki so si podobna po strukturi prebivalstva glede na narodnost. Po tej poti se lahko pokažejo tipi območij, v katerih se je med obema popisoma pokazala tendenca po prevladi enega naroda (Kosovo, območje Sarajeva, Banja Luke, itd.). Na drugi strani pa se pojavljajo območja, v katerih se je v odnosu na leto 1971 zlasti povečal delež "Jugoslovanov" (območje Beograda, obalna območja, Hrvatske in Črne gore, nekatera območja v Sloveniji itd.). Nesorazmerno povečanje "Jugoslovanov" in drugih neopredeljenih ter tistih, ki se niso narodnostno izjasnili je porušilo staro razmerje v narodnostnem sestavu prebivalstva; hkrati pa povzročilo take spremembe v absolutnem številu - tako pri pripadnikih narodov kot narodnosti - ki kažejo realno podobo glede na naravno rast ter mehanska gibanja le za nekatere narodnosti (Albanci). Primerjava med popisi je pokazala, da število Srbov, Hrvatov in Slovencev stagnira (indeksi: 100, 98, 104); število Črnogorcev in

Makedoncev je zmerno napredovalo; močno pa se je povečalo zlasti število pri Muslimanih (indeks 116), Albancih (indeks 132) kot številčno večji skupini ter Vlahov (indeks 146) in Romo-v (indeks 171) kot številčno manjši skupini (glej tabelo).

Pri pripadnikih drugih jugoslovanskih narodnosti pa je opaziti številčno nazadovanje, zlasti pri Turkih, Bolgarih, Italijanih in Madžarih.

Napačno bi bilo zanikati, da se med letoma 1971 in 1981 narodnostna struktura prebivalstva ni spreminjala, saj se je v tem razdobju selilo prebivalstvo iz svojega v drugo narodnostno ozemlje. Pri tem je potrebno računati tudi z razlikami med narodi in narodnostmi v naravni rasti prebivalcev. V kakšni meri je k sedanji podobi prispevalo preseljevanje ter naravni prirastek, je mogoče ugotoviti s podrobnimi raziskavami na nivoju matičnih okolišev. Na ta način pa je hkrati mogoče ugotoviti tudi dejansko pripadnost narodnostno neopredeljenih.

Kljub navedeni misli o potrebi po poglobljenem preverjanju s popisi pridobljene podobe o narodnostni sestavi prebivalstva, je vseeno mogoče trditi, da se je med popisoma prebivalstvena heterogenost na obsežnih območjih Jugoslavije povečala. V bolj razvitih območjih Jugoslavije se je število pripadnikov različnih narodov in narodnosti zaradi priseljevanja močno povečalo. Tu verjetno tiči tudi eden izmed vzrokov za nazadovanje števila pripadnikov nekaterih narodnosti v omejenih območjih (Bolgari, Romuni, Madžari). Glede na razvitost območja avtohtone poselitve so izjema pripadniki italijanske narodnosti, saj je število le-teh močno nazadovalo v gospodarsko razvitih območjih.

Kot primer za območje, kjer se je zaradi priseljevanja prebivalstva iz manj razvitih narodnostnih ozemelj spremenila narodnostna sestava, je gospodarsko razvita Slovenija.

- 6 -

Indeksi rasti prebivalstva po nacionalnostih v
SFR Jugoslaviji in v posameznih republikah in
pokrajinah, med letoma 1971 in 1981

	SFRJ	SRBiH	SRČG	SRH	SRM	SRSI	Ož.Sr.	SAPK	SAPV
Skupaj	109	110	110	104	116	110	108	127	105
Črnogorci	113	108	113	101	121	163	135	85	119
Hrvati	98	98	75	98	86	130	83	?	79
Makedonci	112	107	120	95	112	204	86	?	114
Muslimani	116	110	111	128	317	416	122	224	170
Slovenci	104	68	86	77	80	105	75	?	74
Srbi	100	95	49	85	96	204	104	92	102
Albanci	132	117	106	143	135	155	111	134	124
Bolgari	61				60		62		67
Čehi	80			79					73
Italijani	69			67		73			
Madžari	89	69	80	72	123	97	79	?	91
Romi	171	498	371	307	176	147	207	?	254
Romuni	94						145		89
Rusini	94			89					96
Slovaki	96			101			93		96
Turki	79				80			103	
Vlahi	146				89		174		
nac.neopr. po 170 čl. Ustave SFRJ	148	212	58	108	121	97	132	?	328
nac.neopr.- izjasnili kot "Jugoslovani"	445	753 ⁺	285	461 ⁺	390	389	580	?	356
nac.neopr.- reg.prip.	169		133		140	149	94	?	31
Neznano	246	276	136	348	162	359	610	?	50

(VIRA: ZZS, 1974 in ZZS, 1982)

+ OPOMBA: V SR Bosni in Hercegovini in v SR Hrvaški so ob popisu leta 1971 prebivalce, ki so se opredelili z regionalno pripadnostjo vpisovali kot nacionalno neopredeljene po 41. členu Ustave SFRJ ali kot Jugoslovane. Zato indeksov za vse kategorije nacionalno neopredeljenih v teh dveh republikah ni bilo moč izračunati.

Skoraj v vseh občinah se je povečal delež pripadnikov jugoslovanskih narodov in narodnosti in ob tem zmanjša delež Slovencev. Seveda obstajajo tudi v tem primeru zaradi razlik v gospodarski razvitosti SR Slovenije razlike med občinami. Največje spremembe je opaziti v nekaterih obmejnih občinah (priseljavanje iz sošednje SR Hrvatske), na območju ljubljanske regije, Gorenjske, Celja, Maribora ter rudarskega Zasavja (glej karto 1). Značilnosti omenjenih območij so v nazadovanju deleža Slovencev - tako na račun prebivalstva, ki se je izreklo za pripadnost enega od narodov ali narodnosti kot tudi neopredeljenih (predvsem "Jugoslovanov"). To samo potrjuje prejšnjo tezo, da moramo iskati povečano število in delež "Jugoslovanov" v območjih priseljavanja na eni strani, na drugi strani pa v območjih, ki so bila narodnostno pomešana že v preteklosti.

Omenjeni pristop k razlagi rezultatov popisa v Jugoslaviji ter njenih posameznih območij nam pomeni eno ključnih izhodišč za oceno spreminjanja števila in deleža pripadnikov italijanske in madžarske narodnosti na območju njihove avtohtone poselitve v Slovenski Istri oziroma Prekmurja. Osnovne značilnosti glede spreminjanja števila pripadnikov in deleža teh pri obeh narodnostih in večinskem slovenskem narodu znotraj narodnostno mešanih ozemelj so:

- številčno nazadovanje Italijanov in Madžarov na narodnostno mešanih ozemljih,
- številčna rast Madžarov in padec števila Italijanov v SR Sloveniji izven narodnostno mešanih ozemelj,
- nazadovanje deleža Italijanov in Slovencev na narodnostno mešanem ozemlju Slovenske Istre,
- nazadovanje absolutnega števila Italijanov in povečanje absolutnega števila Slovencev na narodnostno mešanem ozemlju Slovenske Istre,
- nazadovanje deleža Madžarov in rahlo povečanje deleža Slovencev na narodnostno mešanem ozemlju Prekmurja,

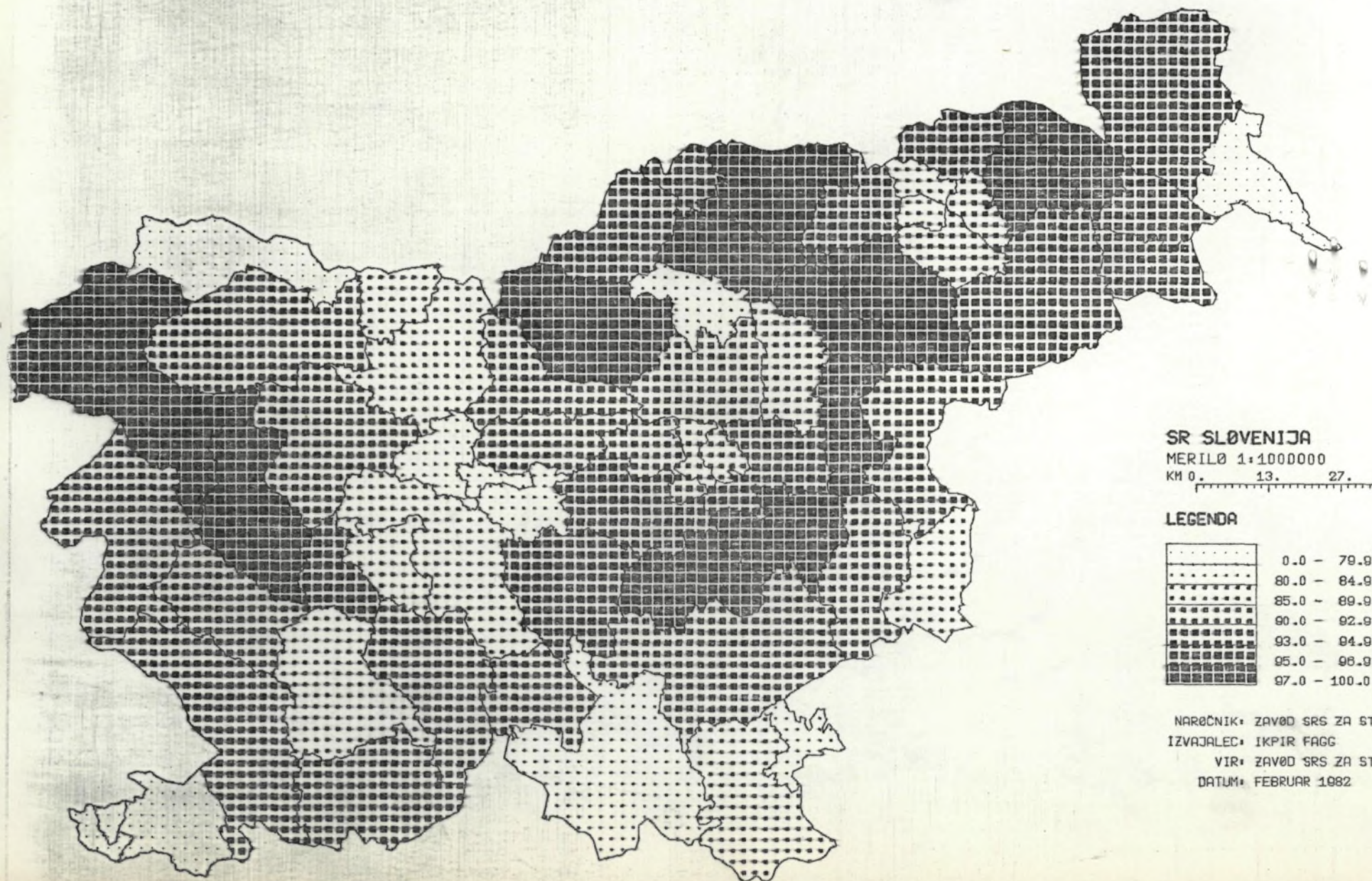
- nazadovanje absolutnega števila Madžarov in absolutnega števila Slovencev na narodnostno mešanem ozemlju Prekmurja,
- porast absolutnega števila prebivalcev na narodnostno mešanem ozemlju Slovenske Istre in
- nazadovanje absolutnega števila prebivalcev na narodnostno mešanem ozemlju Prekmurja.

Za obe narodnostno mešano ozemlje je značilno priseljevanje iz ostalih območij Slovenije in Jugoslavije. Vendar se v tem pogledu narodnostno mešano ozemlje Prekmurja močno razlikuje od narodnostno mešanega območja Slovenske Istre. V slednjem primeru se je močno povečalo število pripadnikov drugih narodov in narodnosti ter zlasti "Jugoslovanov". Na narodnostno mešanem območju Prekmurja pa se je povečalo zlasti število Hrvatov, število Jugoslovanov pa je v občini Lendava celo nazadovalo. Vzroke za nazadovanje števila pripadnikov obeh narodnosti je potrebno iskati v splošnem družbenem razvoju, ki pogojuje tudi razvoj in spremembe v strukturi prebivalstva. Narodnostno mešano ozemlje Prekmurja sodi v tip obmejnih - šele v novejšem času gospodarskemu razvoju podvrženih območij. Ta razvoj pogojuje industrializacija z zaposlovanjem nekvalificirane polkmečke delovne sile. Dotok le-te je v obliki dnevne migracije v novo nastale zaposlitvene centre iz agrarnih območij. Ti pa pritegujejo k priseljevanju tudi delovno silo iz manj razvitih območij sosednje Hrvatske. Rast delovnih mest še vedno ne zadošča dejanskim potrebam po zaposlovanju prebivalstva narodnostno mešanega ozemlja izven kmetijstva. Zaradi tega je izseljevanje močnejše od priseljevanja. V Slovenski Istri pa je za razliko od Prekmurja zaradi visoke stopnje družbenega razvoja število priseljenih znatno nad številom izseljenih. Med priseljenci je zlasti visoko število pripadnikov drugih narodov in narodnosti.

DELEŽ SLOVENSKEGA PREBIVALSTVA PO OBČINAH SRS OB POPISU 1981

PROJEKT: TERITORIALNO IZKAZOVANJE PODATKOV

STANJE: POPIS PREBIVALSTVA, GOSPODINJSTEV IN STANOVANJ 1981

SR SLOVENIJA

MERILØ 1:1000000

KM 0. 13. 27. 40.

LEGENDA

	0.0 - 79.9 % SLOV. PREB.
	80.0 - 84.9 % SLOV. PREB.
	85.0 - 89.9 % SLOV. PREB.
	90.0 - 92.9 % SLOV. PREB.
	93.0 - 94.9 % SLOV. PREB.
	95.0 - 96.9 % SLOV. PREB.
	97.0 - 100.0 % SLOV. PREB.

NARØCNIK: ZAVØD SRS ZA STATISTIKØ

IZVAJALEC: IKPIR FAGG

VIR: ZAVØD SRS ZA STATISTIKØ

DATUM: FEBRUAR 1982

- 10 -

Očitno je, da s pomočjo rezultatov popisa prebivalstva v obeh primerih ne moremo v celoti dobiti prave predstave o absolutnem številu pripadnikov obeh narodnosti, še manj pa njihov delež v razmerju do večinskega naroda ter pripadnikov drugih jugoslovanskih narodov in narodnosti. To pride do izraza zlasti v območju Slovenske Istre, kjer je italijanska narodnost na svojem avtohtonem teritoriju pomešana z avtohtonim slovenskim in alohtonim - priseljenim prebivalstvom. Pri subjektivnem odločanju ob popisovanju prebivalstva po narodnosti ali materinem jeziku prihaja v takih območjih do velikih dilem glede opredeljevanja, še zlasti v primeru mešanih zakonov oziroma njihovih potomcev. Prav gotovo bi nam preverjanje podatkov s ponovnim popisom (z isto metodologijo) v takih območjih prineslo drugačno podobo. To nam lahko potrdijo primerjave o številu Italijanov pri vseh povejnih popisih. V tem območju imamo primere, ko število pripadnikov italijanske narodnosti med enim in drugim popisom najprej nazaduje potem naraste ter zopet nazaduje.

Naše dosedanje izkušnje pri uporabi uradnih podatkov popisov prebivalstva po narodnostni pripadnosti, materinem jeziku ter občevalnem jeziku v Avstro-Ogrski in Avstriji, Italiji, ZDA in Kanadi so pokazale, da uradni podatki v večini primerov ne odražajo dejanskega stanja. Še zlasti ne v narodnostno mešanih območjih alohtone poselitve in območji z avtohtonimi manjšinami.

Da bi vsaj deloma preverili podatke zadnjega popisa smo naša prizadevanja usmerili k ugotavljanju italijanskega in madžarskega jezika v dnevnem življenju v naseljih Strunjan v Slovenski Istri in Petišovci v Prekmurju. Pri tem smo izhajali iz ocene pretežene uporabe jezika v življenju družine ter znanju jezika narodnosti in večinskega naroda. Znanje obeh jezikov je pravzaprav eden od indikatorjev uveljavljanja funkcionalne dvojezičnosti. Analizo tega smo izvedli tako, da smo z anketo zajeli celotno populacijo v obeh omenjenih

naselijh. Skupno število prebivalstva je v primeru obeh naselij med zadnjema popisoma prebivalstva stagniralo. V Petišovcih je ostalo nespremenjeno tudi število tistih, ki so se ob popisih izrekli za Madžare (glej karto 2). V Strunjanu pa se je delež tistih, ki so se izrekli kot Italijani zmanjšal s 25,5% na 20,3% v letu 1981 (glej karto 3).

Po analizi z anketo pridobljenih podatkov preko Mladinskih raziskovalnih taborov v letošnjem poletju v Petišovcih in Strunjanu ter kasneje dopolnjeni z naknadnim anketiranjem smo ugotovili, da sta italijanščina oziroma madžarščina kot prevladujoča pogovorna jezika v družini veliko bolj prisotna kot bi lahko sklepali po podatkih popisa, ki se nanašajo na narodnostno sestavo prebivalstva. V Petišovcih, kjer je bilo ob zadnjem popisu prebivalstva 513 (ali 57,9%) Madžarov, smo z anketo ugotovili, da se uporablja madžarščina kot pogovorni jezik v primeru 46,1% gospodinjstev, slovenščina in madžarščina v primeru 14,6% gospodinjstev, madžarščina, slovenščina in hrvaščina v 2,2% gospodinjstev ter madžarščina in hrvaščina v 2,7% gospodinjstev. Samo slovenščina je v rabi pri 23,6% gospodinjstev (pri zadnjem popisu se je izjasnilo za pripadnost k slovenskemu narodu 26,2% prebivalcev). Kako se uveljavlja funkcionalna dvojezičnost, se kaže tudi v znanju jezika. Ugotovili smo, da skoraj štiri petine prebivalstva obvlada slovenščino in madžarščino (glej diagram 1).

Do podobne slike glede uporabe in znanja jezika narodnosti ter večinskega nroda smo prišli tudi v naselju Strunjan. Pri popisu leta 1981 se je izreklo za pripadnost k italijanski narodnosti 97 (ali 20,3%) prebivalcev tega naselja; Slovencev pa je bilo 257 (ali 53,9%). Po analizi ankete uporablja italijanščino kot pogovorni jezik 23,0% prebivalcev, mešano (italijanščino in slovenščino) 13,4% prebivalcev; kar 17,4% prebivalstva pa se pri pogovornem jeziku v družini ne poslužuje niti italijanščine niti slovenščine - kar jasno kaže na visok delež priseljenih iz drugih republik in pokrajin. V Strunjanu smo

hkrati ugotovili, da obvlada italijanščino 70% prebivalcev, slovenščino pa 82% prebivalcev (glej diagram 2). To pomeni, da relativno visok delež prebivalstva obvlada dva jezika in kaže hkrati na uveljavljanje funkcionalne dvojezičnosti.

Obeh jezikov ne obvladajo starejše generacije prebivalcev ter v okviru nižjih starostnih skupin priseljenci. Analiza je potrdila, da je v obeh primerih skoraj popolna dvojezičnost pri generacijah, ki so izšle iz dvojezičnega predšolskega in osnovnošolskega izobraževanja v Prekmurju ter pri generacijah, ki so bile udeležene pri pouku italijanščine v slovenskih šolah in obratno v Slovenski Istri.

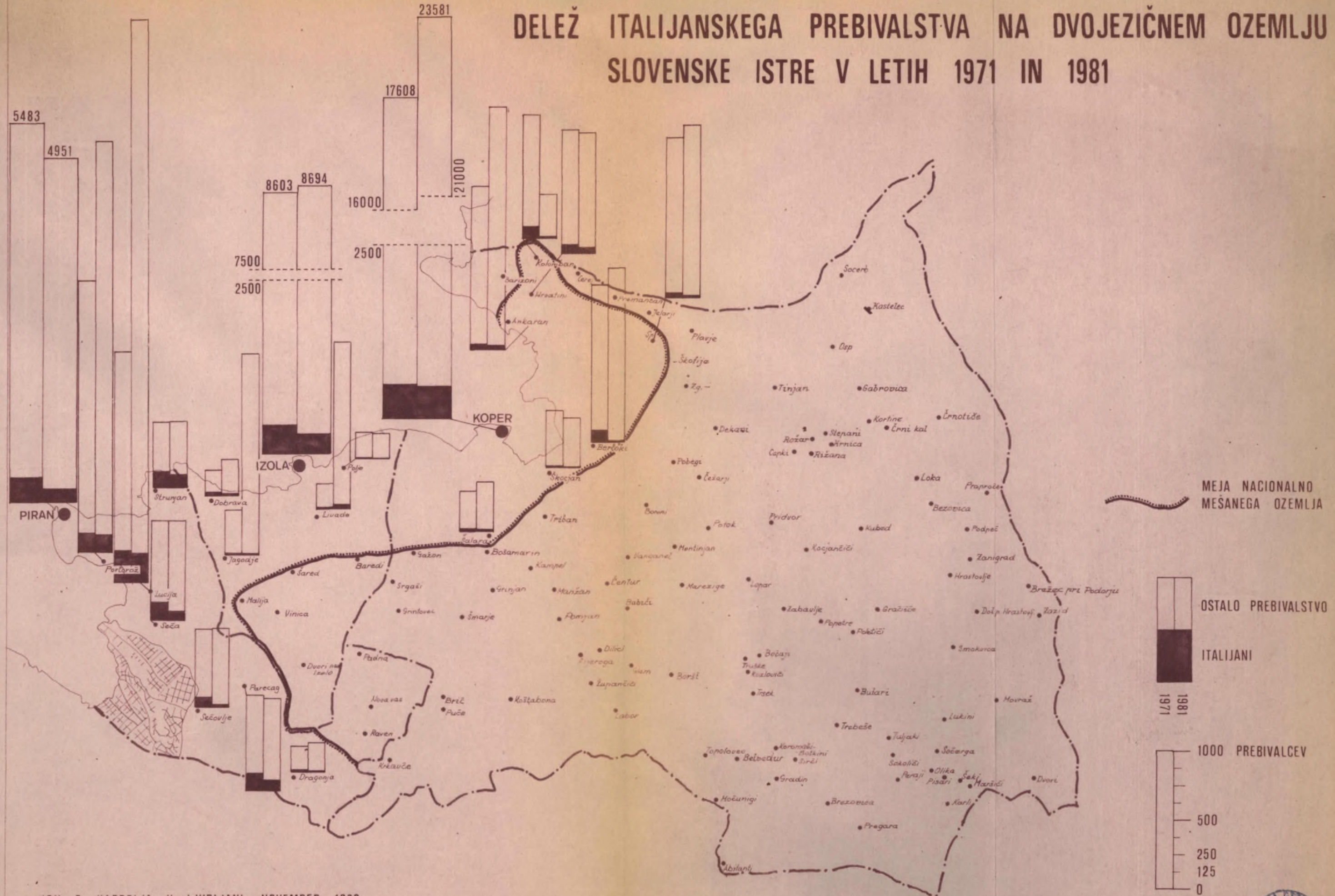
B i b l i o g r a f i j a

1. Genorio Rado et all: Mreža šol v občini Lendava, Informacije 6, Lendava, št.1, str.1-10.
2. Klemenčič Vladimir: Gravitacijsko zaledje dijakov Zvezne gimnazije za Slovence v Celovcu, Jubilejni zbornik. 25 let Zvezne gimnazije za Slovence v Celovcu, Celovec 1982, str.110-116.
3. Klemenčič Vladimir: Raba italijanskega in madžarskega jezika v SR Sloveniji, Diskusijski prispevek, Ljubljana 1982.

Rezultati dela so bili posredovani:

- Medobčinski komisiji za narodnost skupnosti obalnih občin v Kopru,
- v pripravah in sodelovanju pri dveh oddajah RTV Koper,
- pri organiziranju Mladinskih raziskovalnih taborov v okviru gibanja "Znanost mladini" v Prekmurju in Slovenski Istri in
- pri posvečevanju o rabi italijanskega in madžarskega jezika v Skupščini SR Slovenije

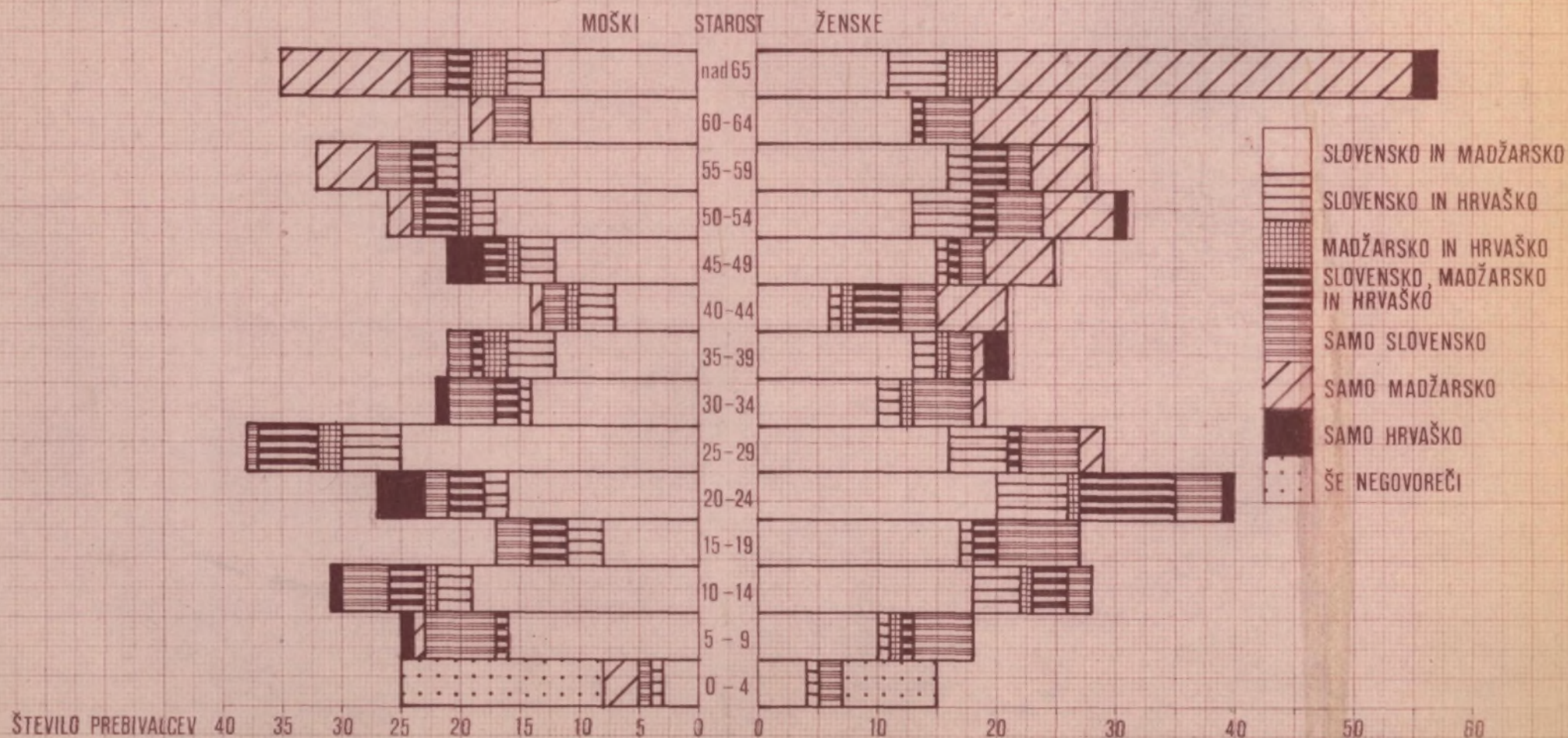
DELEŽ ITALIJANSKEGA PREBIVALSTVA NA DVOJEZIČNEM OZEMLJU SLOVENSKE ISTRE V LETIH 1971 IN 1981

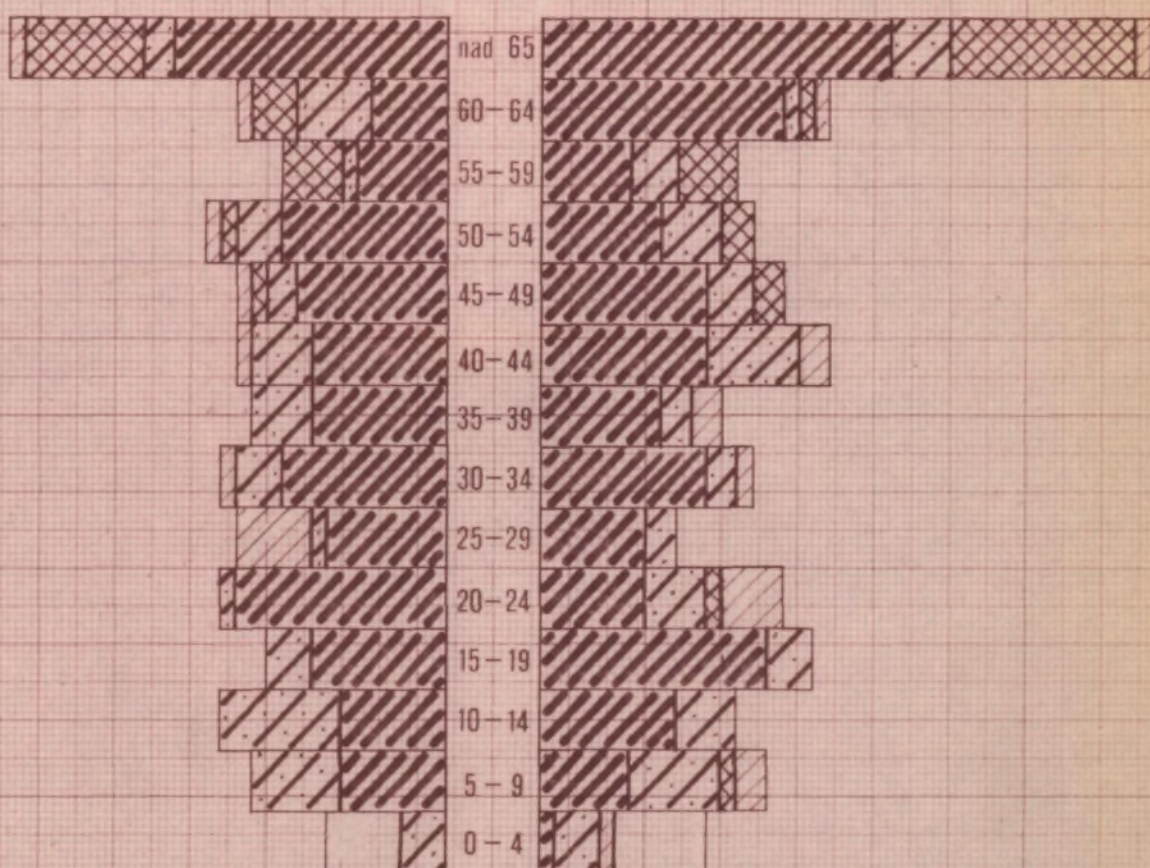
IGU E. KARDELJA V LJUBLJANI, NOVEMBER 1982
 NOSILEC NALOGE: V. KLEMENČIČ R. GENORIO
 AVTOR KARTE: T. VUGRIN

Znanje jezika po posameznih starostnih skupinah v naselju Petišovci leta 1982

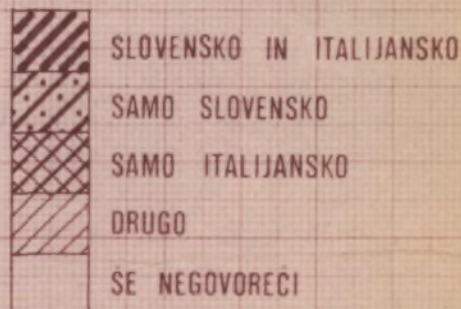

Znanje jezika po posameznih starostnih skupinah v naselju Strunjan 1982

IGU E. KARDELJA V LJUBLJANI

NOSILEC NALOGE: V. KLEMENČIČ R. GENORIO

1.3.

GRAVITACIJSKO ZALEDJE DIJAKOV ZVEZNE GIMNAZIJE

ZA SLOVENCE V CELOVCU

Avtor: dr. Vladimir Klemenčič

GRAVITACIJSKO ZALEDJE DIJAKOV ZVEZNE GIMNAZIJE ZA SLOVENCE V CELOVCU

U v o d

Četrstoletni obstoj in razvoj Zvezne gimnazije za Slovence v Celovcu je zelo pomemben za poselitev, socialni razvoj in obstoj koroških Slovencev na njihovem etničnem prostoru avtohtone poselitve. Ker je gimnazija edina popolna slovenska srednja šola na avstrijskem Koroškem, lahko pri njej zasledimo posebnosti pri oblikovanju gravitacijskega zaledja krajev, ki jo oskrbujejo z dijaki. Mnogi slovenski dijaki se odločajo za šolanje na gimnaziji zato, ker koroški Slovenci nimajo razvitega slovenskega strokovnega šolstva ustrezno družbenemu in gospodarskemu razvoju. Prav zato sledimo v 25-letnem razvoju gimnazije nesorazmerno hitri rasti števila dijakov, učnih moči in paralelk. Zaradi želje staršev po šolanju njihovih otrok v slovenskem materinem jeziku se kljub težjim pogojem vsakodnevnega prevoza dijakov iz oddaljenih krajev in večjim finančnim izdatkom za bivanje dijakov v dijaških domovih odločajo dijaki za šolanje na Zvezni gimnaziji za Slovence v Celovcu.

Gimnazija si je v času obstoja izoblikovala gravitacijsko zaledje na celotnem narodnostno mešanem ozemlju, ki je teritorialno določeno z mejami območja dvojezičnega šolstva iz leta 1945. Na šolanje v gimnazijo pošiljajo otroke tudi starši iz Celovca in Beljaka, v nekaterih primerih pa tudi iz krajev, ki so na nemškem območju Koroške odnosno drugod po Avstriji. Med dijaki, ki obiskujejo Zvezno gimnazijo za Slovence v Celovcu, je za razliko od nemških gimnazij na Koroškem, ki jih v velikem številu obiskujejo dijaki iz Beljaka, Celovca, Velikovca in Šmohorja ali iz njihove bližnje okolice, sorazmerno majhen odstotek dijakov iz Celovca ali bližnje okolice. Večina dijakov prihaja v gimnazijo iz oddaljenih krajev, od koder se vsakodnevno vozijo. Sorazmerno veliko število dijakov mora zaradi oddaljenosti prebivati v dijaških domovih v Celovcu, kar je povezano z večjimi stroški kot pa šolanje dijakov v nemških gimnazijah in drugih nemških srednjih šolah. Očitno je, da slovenski

starši visoko cenijo šolanje na gimnaziji, saj jo obiskujejo dijaki z območja Zgornje in Spodnje Zile, ki bi se sicer lahko šolali v bližnjih nemških gimnazijah in drugih nemških srednjih šolah v Šmohorju ali Beljaku, kakor tudi iz Podjune, ki bi se prav tako lahko šolali v nemških srednjih šolah v Velikovcu ali Št.Pavlu.

Analiza zasnovana na kartografskem delu ponovno potrjuje prisotnost slovenskega prebivalstva na celotnem ozemlju dvojezičnega šolstva, po zakonu iz leta 1945. Kartogrami predstavljajo nov dokument, da se dvojezično ozemlje kljub raznarodovalnim pritiskom ni skrčila in da tudi ne moremo govoriti o neskljenjeni poselitvi Slovencev v obliki etničnih otokov. Prav s tezo o neskljenjeni poselitvi Slovencev, ki naj bi tudi temeljila na rezultatih avstrijskega popisa prebivalcev posebne vrste, so v Avstriji utemeljevali "sedmojulijsko zakonodajo o narodnostnih skupnostih." Ustreznost tega pa dokumentira karta: Kraji stalnega bivanja dijakov Zvezne gimnazije za Slovence v šolskih letih 1957/58 - 1981/82.

Rezultati so v trajni rabi pri vodstvu slovenske gimnazije in vodstvu osrednjih slovenskih organizacij, saj se delo pogosto omenja na javnih razpravah in tudi v pisni obliki.

R e z u l t a t i r a z i s k a v e

Velika potreba po ustanovitvi Zvezne gimnazije za Slovence na Koroškem se je prav gotovo pokazala v izredno hitrem naraščanju števila vpisanih dijakov, saj se je v petindvajsetletnem razdobju povečalo število teh v primerjavi s prvim šolskim letom 1957/58 kar za petkrat. Tako je že v petih šolskih letih, 1957/58 - 1963/64, poraslo število vpisanih za več kot trikrat, od 101 na 322 dijakov. Ob desetletnici gimnazije v šolskem letu 1967/68 se je v primerjavi s prvim šolskim letom povečalo število vpisanih dijakov za štirikrat. Petkratno

povečanje števila dijakov v primerjavi s prvimi šolskimi leti je dosegla gimnazija ob dvajsetletnici obstoja, ko se je šola v njej 508 dijakov.

Do kakšne mere odgovarja demografskemu in socialnemu razvoju koroških Slovencev tak porast števila dijakov, lahko pokažejo le podrobne analize. Stagnacija števila vpisanih dijakov v gimnazijo v zadnjih petih letih je v veliki meri odraz vse večje težnje dijakov po šolanju v srednjih strokovnih šolah. Ker takih šol v slovenskem jeziku ni na Koroškem, lahko sledimo nadaljnjemu šolanju dijakov Zvezne gimnazije za Slovence v nemških strokovnih šolah, zlasti po končanem četrtem razredu. Zaradi oddaljenosti od Celovca, pattudi iz socialnih vzrokov, pošilja del staršev svoje otroke na šolanje v nemške gimnazije, zlasti v Velikovec.

Ustrezno gibanju števila vpisanih dijakov se je večalo tudi število učnih moči, saj je od prvega šolskega leta, pa do šolskega leta 1980/81, poraslo število teh od 11 na 39. Z naraščanjem števila dijakov se je odprla potreba po paralelkah. Že v šolskem letu 1959/60 sta zaradi povečanega števila vpisov v prvi razred nastali dve paralelki, v šolskem letu 1973/74 pa kar tri. Število dijakov po posameznih razredih se je do šolskega leta 1968/69, po desetih letih obstoja gimnazije, že tako povečalo, da je imela gimnazija po dve paralelki v vseh osmih razredih. Po številu paralelke so v šolskem letu 1980/81 v prvem, tretjem, četrtem, petem in osmem razredu po tri paralelke, v ostalih razredih pa po dve. V petindvajsetih letih je bilo skupaj 9659 vpisov v gimnazijo. Nekateri dijaki, ki so absolvirali šolanje v osmih letih, so bili v številu vpisov šteti po osemkrat, nekateri samo po enkrat, ali pa tudi po večkrat.

Na gimnaziji je v petindvajsetletnem razdobju absolviralo po enega ali več razredov odnosno maturiralo skupaj 2007 dijakov.

Od števila 2007 dijakov je prihajalo v gimnazijo iz političnih okrajev: Velikovec 879, Celovec-dežela 679, Beljak-dežela 318 in iz Šmohorja 12 dijakov. Iz občin Celovec in Beljak, ki po novi upravni razdelitvi vključujeta tudi dela območij dvojezičnega šolstva, je skupaj prihajajo v gimnazijo 93 dijakov, iz občine Celovec 78, iz občine Beljak pa 15 dijakov, iz okrajev nemškega dela Koroške ali iz drugih krajev Avstrije pa 26.

Glede na število dijakov, ki so jih dajale občine gimnaziji, se le-te med seboj razlikujejo. Na razlike med posameznimi občinami so vplivali najrazličnejši dejavniki, ki jih bomo morali šele proučiti. Med pomembnejše dejavnike sodijo skupno število prebivalstva občine, prirodna rast prebivalstva in nenazadnje socialne razmere slovenskih starštev.

Pregled števila dijakov po občinah, ki obiskujejo gimnazijo, nam že na prvi pogled kaže, da je sorazmerno veliko število dijakov z večine občin dvojezičnega ozemlja, katerih kraji so dostopni z vsakodnevnim prevozom dijakov v šolo. Tako dajejo gimnaziji veliko število dijakov občine južno od Drave, med Št. Jakobom v Rožu in Pliberkom v Podjuni, pa tudi občine zahodnih Gur. Manjše število dijakov dajejo občine v Zilski dolini in severno od Velikovca. Iz političnega okraja Velikovec so dale gimnaziji štiri občine po loo ali več dijakov. Občina Pliberk, ki je glede tega pred vsemi občinami Koroške daleč na prvem mestu, je dala gimnaziji kar 275 dijakov, občina Železna Kapla 117, občina Globasnica 101, občina Škocijan pa 100 dijakov. Med občine velikovškega političnega okraja, ki so dale gimnaziji sorazmerno veliko število dijakov, sodita tudi Dobrla vas s 93 dijaki in Žitara vas s 67 dijaki.

Občine Galicija, Grebini in Ruda so dale gimnaziji vsaka od lo do 20, občina Djekše pa 4 dijake. V političnem okraju Celovec-dežela so dale tri občine gimnaziji po več kot 100 dijakov: Bilčovs 148, Sele 140 in Borovlje 109. Sorazmerno večje število dijakov sta dali gimnaziji še občini: Žrelec 62 in Bistrica v Rožu 86 dijakov. Med občine političnega okraja Celovec-dežela, ki so dale gimnaziji od 10 - 30 dijakov, spadajo: Škofiče in Kotmara vas s po 29 dijaki, Hodiše s 24, Žihpolje s 16 in Šmarjeta v Rožu z 18 dijaki. Med občine tega političnega okraja, ki so dale gimnaziji le po nekaj dijakov, spadajo: Otok z enim ter občini Gospa Sveta in Trg, ki sta izven ozemlja dvojezičnega šolstva, prva z dvema, druga pa s tremi dijaki.

Enakomerna in sorazmerno dobra udeležba dijakov v gimnaziji je bila tudi z občin političnega okraja Beljak-dežela. Občina Šentjakob v Rožu jebila s 108 dijaki na prvem, občina Vrba z 72 dijaki na drugem, občina Bekštanj s 66 dijaki na tretjem, občina Rožek z 29 dijaki na četrtem, občina Vernberk z 8 dijaki na petem in občina Čajna z dvema dijakoma na šestem mestu. Število dijakov, ki so se šolali na gimnaziji iz političnega okraja Šmohor, je bilo sorazmerno nizko. Iz občine Šmohor se je šolalo 10, iz občine Št.Štefan na Zili pa dva dijaka.

Razporeditev vseh dijakov, ki so obiskovali gimnazijo med šolskimi leti 1957/58 in 1981/82 po krajih bivanja ter njihovem številu, kaže, da so bili kraji dvojezičnega ozemlja glede na število dijakov sorazmerno enakomerno zastopani. Dijaki prihajajo v gimnazijo iz manjših kot iz večjih centralnih naselij. Za celotno dvojezično ozemlje je značilno, da je število dijakov nekoliko večje iz pretežnega dela občinskih središč, ki predstavljajo lokalne centralne kraje. Število dijakov iz Celovca, glavnega deželnega mesta, ki se šolajo na gimnaziji, je v stalnem porastu; v petindvajsetletnem obdobju je doseglo 73 dijakov. Tako se je šolalo na gimnaziji iz

občinskih središč: Bilčovs 45, Sele-Fara 32, Šentjakob v Rožu 19, Železna Kapla 29, Globasnica 38, Dobrla vas 22, Škofiče 13 in Bistrica v Rožu 13 dijakov.

Sorazmerno veliko število dijakov so dali gimnaziji nekateri manjši kraji brez pomembnih centralnih funkcij: Obirsko 39, Rinkole 21, Šmihel 64, Sele-Kot 26, Velinjavvas 24, Slovenji Plajberk 39 in Št. Janž v Rožu 24 dijakov.

Pomen Zvezne gimnazije za Slovence v Celovcu tako glede nacionalnega obstoja kot socialnega razvoja vseh koroških Slovencev je viden že v tem, ker so prihajali dijaki v gimnazijo (po eden ali več) iz več kot 300 krajev Koroške, kar predstavlja več kot 40% vseh krajev, ki pripadajo narodnostno mešanemu, s slovenskim avtohtonim prebivalstvom poseljenem ozemlju južne Koroške, ozemlju, ki ga je že leta 1945 uradno proglasila deželna vlada za ozemlje dvojezičnega šolstva.

Na ozemlju med občinama Bekštanj na zahodu ter Suho na vzhodu, južno od Drave, so v 25-letnem obstoju dajale dijake gimnaziji vse občine iz najmanj 40% krajev. Iz občine Bistrica v Rožu so obiskovali gimnazijo dijaki iz vseh krajev občine. Iz občin Št. Jakob v Rožu, Železna Kapla in Pliberk so obiskovali gimnazijo dijaki iz okoli 80% krajev navedenih občin. Iz občin Borovlje, Sele, Dobrla vas, Žitara vas in Globasnica so obiskovali gimnazijo dijaki iz okoli 50% krajev navedenih občin, iz občin Šmarjeta v Rožu, Galicija in Škocijan pa so obiskovali gimnazijo dijaki iz 40%-50% krajev imenovanih občin.

Sorazmerno visok delež krajev, od koder so prihajali dijaki v gimnazijo, beležimo tudi v občinah južno in zahodno od Vrbskega jezera. Tako so se šolali na gimnaziji dijaki iz 87% krajev občine Bilčovs, iz 57% krajev občine Škofiče, iz 56% krajev občine Vrba in iz 44% krajev občine Rožek. Med občine severnega dela dvojezičnega ozemlja, ki so dajale dijake gimnaziji iz

večjega števila krajev, spada na vzhodu občina Ruda, ki je oddajala dijake gimnaziji iz 39% krajev. Iz občin širše okolice Celovca, iz Žrelca, Kotmare vasi in Hodiš, so prihajali dijaki v gimnazijo iz ene tretjine krajev, iz občine Djekše, severno od Velikovca in občine Podklošter v Zilski dolini so prihajali iz ene četrtine krajev, iz občine Straja vas v Zilski dolini pa so prihajali dijaki v gimnazijo iz več kot 70% krajev občine. Iz manj kot 15% krajev so oddajale gimnaziji dijake dvojezične občine Grebinj, Velikovec, Štalenska gora, Žihpolje, Vernberk, Čajna in Št.Štefan v Zilski dolini. Znotraj dvojezičnega ozemlja nista dali gimnaziji nobenega dijaka občini Pokrče in Grabštanj.

Gravitacijsko zaledje krajev, ki oddajajo na šolanje dijake Zvezni gimnaziji za Slovence, je prav gotovo posebnost, ki jo v svetu le redko kje najdemo. Gimnazija služi za učnovzgojni proces dijakom iz več kot 300 naselij dvojezičnega ozemlja Koroške. Trdno zakoreninjenost in privrženost koroških Slovencev k materinščini potrjuje še druga posebnost, obsežno gravitacijsko zaledje, ki se razprostira od zahoda proti vzhodu, od Šmohorja v Zilski dolini, prek Roža in Suhe v Podjuni, na jugu pod Karavankami in sega na sever do Osojskih Tur na območje Kostanj, Štalenske gore in Djekš s Krčanjami pod Svinjo.

BIBLIOGRAFIJA

1. Klemenčič Vladimir: Gravitacijsko zalédje dijakov zvezne gimnazije za Slovence v Celovcu, Jubilejni zbornik petindvajset let Zvezne gimnazije za Slovence v Celovcu 1982, str. 110 - 115.
2. Karta: Kraji stalnega bivanja dijakov zvezne gimnazije za Slovence v šolskem letu 1981/82 (na karti je tudi kartogram, ki predstavlja nalizo poklicne strukture gospodinjstev, iz katerih izhajajo dijaki Zvezne gimnazije za Slovence v šolskem letu 1981/82); XXV.letno poročilo Zvezne gimnazije za Slovence v Celovcu za šolsko leto 1981/82, Celovec 1982, str. 55.

1.5.

SOCIALNOGEOGRAFSKA PREOBRAZBA OBMEJNEGA OBMOČJA

SR SLOVENIJE

Avtor: Ivo Piry

Letno poročilo

SOCIALNOGEOGRAFSKA PREOBRAZBA OBMEJNEGA OBMOČJA SR SLOVENIJE

Nosilec: Ivo Piry, dipl.geogr.

1. Izhodišča in namen raziskave:

Na osnovi raziskav o funkciji in vlogi odprtosti jugoslovanske državne meje v razvoju obmejnih območij SR Slovenije se je pokazala potreba po podrobni proučitvi posameznih socialnogeografskih procesov, ki imajo specifične poteze zaradi funkcije prostora v katerem se odvijajo. Dosedanja spoznanja o propustnosti meje in obsegu tokov preko meje kažejo, da se vpliv teh pojavov v preobrazbi obmejnega območja ne odraža samo na področju oskrbe, turizma in rekreacije ter kulturnega delovanja prebivalstva, ki živi v teh območjih. Ta vpliv je prisoten tudi v drugih elementih, pojavlja se v različnih socialnogeografskih procesih in je opazen v transformaciji pokrajine. Med procesi, ki najbolj spreminjajo izgled pokrajine smo izpostavili urbanizacijo obmejnih območij, ki jo vzpodbujata in spremljata industrializacija in terciarizacija gospodarstva v teh območjih.

Proučevanje gospodarskega razvoja in populacijskih sprememb je medsebojno tesno povezano, zato smo posebno pozornost posvetili vprašanju socialnogeografske preobrazbe prebivalstva, ki dopolnjujejo ugotavljanje sprememb v toku urbanizacije posameznega območja.

Specifična poteza obmejnih območij ob jugoslovanski državni meji je pojav dvolastništva, to je lastništva zemlje, ki je v lasti tujih državljanov. Pojav je prisoten ob jugoslovansko-italijanski in jugoslovansko-avstrijski državni meji in glede na svoj obseg pomeni neke vrste omejitveni dejavnik v gospodarjenju s prostorom.

Namen raziskave je ugotoviti razvoj urbanizacije v obmejnem območju Slovenije, v odvisnosti od spreminjanja funkcije državne meje, stopnje in dinamike industrializacije obmejnega območja kot relevantne prostorske komponente transformacije pokrajine. S tem bomo lahko opredelili vlogo in funkcijo državne meje v oblikovanju specifičnih potez socialnogeografskih procesov v pokrajini.

Obseg in heterogenost obmejnih območij Slovenije, kjer srečujemo različne tipe od gorskega, gozdnatega ter ruralnega do urbaniziranega tipa obmejnega območja, sta nam narekovala omejitev obravnavanja navedene problematike na dve izbrani sondni območji. Ker lahko gorska in gozdnata obmejna območja izključimo pri proučevanju širjenja urbaniziranih površin, smo se odločili, da za primer urbaniziranega obmejnega območja izberemo del obmejnega območja ob jugoslovansko-italijanski državni meji in sicer teritorija občin Koper in Sežana. Kot sondno območje za tip ruralnega obmejnega območja pa smo izbrali severovzhodni del obmejnega območja med Jugoslavijo in Avstrijo, kjer na državno mejo mejita občini Gornja Radgona in Murska Sobota.

Izhodišče za tak izbor sondnih območij je predvsem rezultat izbora metodologije proučevanja, s katero naj bi na podroben način opredelili obseg urbaniziranih površin in dinamiko njihovega povečevanja, ob tem pa z anketo ugotovili vzroke, ki so vodili k odločitvam za gradnjo stanovanjskih objektov v obmejnem območju. V primeru, da bi raziskava zajela širša območja, bi bila takšna metodologija neizvedljiva zaradi izredno zahtevnega in dolgotrajnega zbiranja gradiva.

2. Opis dela:

Uvodoma je bila zbrana strokovna literatura, ki obravnava vprašanja urbanizacije in razmestitve prebivalstva, problematiko demografskih analiz prebivalstva ter metod uporabe aeroposnetkov za potrebe geografskega proučevanja. Na tej osnovi je bila izbrana in preverjena metodologija dela, ki izhaja iz razpoložljivega gradiva in preverjenih metod socialnogeografske analize posameznih dejavnikov družbenega in ekonomskega razvoja, dopolnjena z nekaterimi novejšimi pristopi z ozirom na specifičnost problematike. Metodologija temelji na treh različnih nivojih obravnavanja izbranih sondnih območij. Osnovo predstavlja metoda analize razpoložljivih statističnih podatkov popisov prebivalstva, vključujoč neobjavljeno gradivo popisa za leto 1981. Drugi nivo obravnave

predstavlja fotointerpretacija aeroposnetkov sondnih območij za dve različni časovni obdobji in sicer za leti 1971 in 1980. S pomočjo te metode bodo podane osnove za kartografski prikaz širjenja urbaniziranih površin na nivoju posameznih naselij v okviru izbranih območij. Tretji nivo obravnave v tej fazi raziskave še ni bil izveden, predvideva pa anketiranje posameznih lastnikov novogradenj v okviru območij najintenzivnejše stanovanjske gradnje v okviru izbranih sondnih območij.

Zbiranje gradiva je bilo v ospredju raziskovalnega dela v tem letu, oziroma je vzelo največ časa in sredstev. Vzrok temu je dokaj gosta poselitev in veliko število naselij v izbranih sondnih območjih, kar je narekovalo obsežno analizo statističnega gradiva. Obsežnost obravnavanega območja je zahtevala dolgotrajno obdelavo aeroposnetkov z dokaj zamudnim prenašanjem sprememb povečevanja urbaniziranih površin na kartografske osnove. Velik del zbiranja gradiva je potekal na občinskih oddelkih za urbanizem in gradbeništvo, kjer smo zbirali podatke o izdanih gradbenih dovoljenjih v zadnjem desetletju. Zbiranje tovrstnih podatkov je bilo potrebno zato, ker popis ni zajel elementa novogradenj, ampak se je omejil le na zajemanje števila novozgrajenih stanovanj. Obdelava podatkov na posameznih občinah ni sistematično urejena, zato smo bili pogosto primorani prepisovati podatke iz kartotek, kar predstavlja dokaj zamudno opravilo. Vse izpisane podatke smo preverili tudi v registru imetnikov obmejnih prepustnic, da bi ugotovili kakšen odstotek novograditeljev se ni posluževal ugodnosti, ki so zagotovljene prebivalstvom obmejnih območij na osnovi sporazumov o maloobmejnem prometu blaga in oseb med Jugoslavijo in Italijo ter Jugoslavijo in Avstrijo.

Zbrano gradivo je bilo tabelarično urejeno po naseljih in obdobjih izdaje gradbenih dovoljenj za posamezne objekte, kar smo tudi grafično prikazali na karti na primeru območja občin Koper in Sežana.

Delovni material, ki je bil pripravljen v fazi fotointerpretacije še ni dokončno obdelan, zato ga v tem poročilu ne prilagamo kot dokumenta o opravljenem delu.

Poleg terenskega zbiranja podatkov je bil opravljen izbor naselij, ki so na podlagi podatkov o številu novogradenj in obsega na novo urbaniziranih površin dosegla najmočnejši razmah urbanizacije v zadnjem desetletju. V teh naseljih bomo v prihodnjem letu opravili anketo o vlogi obmejne lege kot dejavnika urbanizacije in pomenu dvolastniških površin kot omejitvenega dejavnika v razpolaganju s prostorom.

Statistične podatke popisa za leto 1981 smo obdelali na primeru koprške občine s pomočjo računalnika, pri tem smo v obdelavo vključili osnovno gradivo popisa, da bi lahko ustrezno obdelali podatke zbrane s popisom, ki jih sicer uradna statistika ne objavlja. Rezultat opravljene analize kaže, da je bila uporabljena metoda obdelave ustrezno pripravljena kar nam daje osnovo za obdelavo enakega gradiva za preostale občine, ki so bile izbrane kot sondna območja.

V opredeljevanju analize statističnih podatkov je proučevanje socioekonomske strukture prebivalstva, ki predstavlja povratno informacijo pri proučevanju urbanizacije. Stopnja urbaniziranosti nekega območja se namreč ne odraža samo v deležu urbanega prebivalstva. Stopnja urbaniziranosti je namreč v določenem odnosu z družbenim in gospodarskim razvojem neke pokrajine, ki ga s socialnogeografskimi metodami proučujemo predvsem z vidika socioekonomske strukture prebivalstva.

Poseben element procesov transformacije pokrajine, ki se neposredno odraža v povečevanju stopnje urbaniziranosti, je pravgotovo industrializacija nekega območja. Industrializacijo smo analizirali na osnovi števila zaposlenih v industriji in vrednosti ustvarjenega družbenega proizvoda v industriji, na nivoju posameznih občin. Analiza stopnje urbaniziranosti celotnega obmejnega območja je bila namreč naslonjena na globalne kazalce, med katerimi smo upoštevali predvsem zaposlenost prebivalstva, delež nekmečkih gospodinjstev in delež urbanega prebivalstva.

Zaradi specifične funkcije terciarnih dejavnosti, zlasti oskrbnih, v obmejnem območju, ki tudi sodijo k spletu urbanih funkcij nekega naselja, smo posebej obravnavali funkcijo oskrbnih dejavnosti kot elementa urbanizacije naselij v obmejnem območju.

Predvidena analiza vloge in pomena dvolastniških površin ni bila izvedena v okviru raziskovalnega dela v tem letu, zaradi predvidenega obsežnega zbiranja podatkov, za katero ni bilo na voljo ustreznih sredstev. Tako prenašamo to fazo raziskave v naslednje leto, ko bomo napovedano anketo izpeljali po območjih največjega obsega dvolastniških površin ter zbrali ostale potrebne podatke pri ustreznih občinskih upravnih organih.

3. Osnovne ugotovitve

Rezultati proučevanja v letu 1982 ne morejo dati dokončnega odgovora na vprašanje, v kolikšni meri je specifičen položaj obmejnih območij vplival na intenzivnost urbanizacije v teh območjih. Pokazalo se je, da je stopnja urbaniziranosti odraz naseljenosti neke pokrajine in da je v določenem odnosu z družbenoekonomskim razvojem te pokrajine. Urbanizacija je v odnosu do gospodarskega razvoja vzporeden proces, lahko pa mu sledi v določenem časovnem zaporedju. Tudi obraten položaj je možen, saj posebej v manj razvitem in pretežno ruralnem območju lahko prihaja do časovne neenakomernosti v zaporedju teh dveh procesov, kar se odraža v višjem odstotku urbanega prebivalstva kot bi ga lahko pričakovali glede na gospodarsko strukturo zaledja. Proces urbanizacije je lahko dinamičen, ko gre za preseljevanje prebivalstva v območja aglomeriranja urbanega prebivalstva okoli starih urbanih jeder, ali pa je lahko tudi statična, ko gre za preobrazbo agrarnih naselij v urbanizirana in se spreminja predvsem fiziognomija naselja, pri tem pa se njegov obseg bistveno ne povečuje.

Poleg tega se pojavlja v teoriji urbanizacije nov pojem, ki opredeljuje širjenje urbanega načina življenja s terminom rurbanizacija. Območje tega procesa opredeljuje z območjem širjenja novogradenj, ki so odraz urbanizacije prepletajoče se s podeželskim tipom pokrajine. Prvi rezultati našega raziskovanja kažejo, da gre zlasti v primeru ruralnega tipa obmejnega območja ob jugoslovansko-avstrijski državni meji za obliko urbanizacije, ki bi jo mogli poimenovati rurbanizacija.

V tej nekdanji ruralni pokrajini se namreč pojavljajo novogradnje kot odraz specifične strukture prebivalstva, ki se je v fazi deagrarnizacije odseljevalo na delo v tujino in ob vračanju vneslo značilnosti urbanega načina življenja v dotodaj ruralno okolje. Nasprotno je obmejno območje ob italijansko-jugoslovanski državni meji doživljalo drugačen razvoj urbanizacije, saj je nekdanj sodilo v okvir gravitacijskih središč večjih urbanih aglomeracij kot sta Trst in Gorica. Nenaden pojav državne meje po drugi svetovni vojni je bil povod za oblikovanje novega sistema centralnih krajev, ki pa je privedel do krepitve le nekaterih posameznih naselij v smislu povečevanja urbanih funkcij. Tradicija in odprtost državne meje sta vplivali na nadaljnjo krepitev urbanizacije naselij v tem delu obmejnega območja. Višji nivo razvitosti se odraža tudi v socioekonomski strukturi prebivalstva kot tudi njegovi razporeditvi v pokrajini. Urbanizacija se v tem primeru odraža kot povečevanje števila točk koncentracije prebivalstva v pokrajini obenem s povečevanjem velikosti posameznih že obstoječih koncentracij prebivalstva. Sestavine populacijskega razvoja urbanih območij so predvsem pozitiven migracijski saldo in s tem povezan povečan prirodni prirastek. S povečevanjem mestnih naselij pride tudi do administrativnega povečanja števila mestnega prebivalstva, ko se mestu priključijo predmestja in nova obmestna naselja.

Vsi ti elementi urbanizacije so prisotni v obmejnem območju ob jugoslovansko-italijanski državni meji na območju koprške občine in deloma tudi sežanske. Pri slednji se pojavlja kot omejitveni dejavnik v razvoju naselij tudi specifičen značaj kraške pokrajine.

Za vsa obmejna območja, ki smo jih obravnavali le na nivoju posameznih občin, je značilno, da je nosilec urbanizacije v veliki večini primerov industrializacija posameznega območja. Določeno izjemo predstavljajo nekateri občinski centri ter kraji, ki so si na osnovi terciarnih funkcij kot tudi kvartarnih dejavnosti pridobili status urbanega naselja.

Neposreden vpliv položaja ob meji kot dejavnika urbanizacije v tej fazi nismo ugotavljali, zato ostajamo pri hipotezi, da

je specifičen položaj prebivalstva v obmejnem območju vplival ob delovanju splošnega gospodarskega razvoja na hitrejše širjenje urbaniziranih območij na osnovi individualne stanovanjske gradnje. Kolikšen je bil delež te funkcije bomo skušali ugotoviti z anketo. Žal nam niso bili dostopni podatki Zvezne carinske uprave, ki je v preteklih letih redno izvajala sondno ugotavljanje strukture blaga, prenešene v maloobmejnem blagovnem prometu. Na podlagi teh podatkov bi mogli ugotavljati povezavo med obsegom prenosa gradbenega materiala in intenzivnostjo širjenja novogradenj v obmejnem območju.

Analiza sprememb v stopnji urbaniziranosti posameznih naselij je pokazala, da se je le-ta povečevala s širjenjem območij dnevne migracije delovne sile, ki je vnašala nove elemente z ozirom na spreminjanje socioekonomske strukture gospodinjstev in prebivastva v celoti. Tako je ponovno prišla do izraza vloga industrializacije kot procesa, ki močno vpliva na širjenje invacij v pokrajini, ki se prostorsko odražajo v širjenju urbaniziranih območij, oziroma rurbanizaciji podeželske pokrajine.

Tipologijo naselij glede na značilno fazo urbanizacije in predvidene smeri razvoja posameznih tipov naselij bomo podali v elaboratu po zaključeni drugi fazi raziskave.

Pravtako bomo posamezne pojavne oblike socialnogeografskih procesov v pokrajini, ki se modificirani zaradi specifičnega položaja ob meji, pojavljajo v obliki značilnih tipov pokrajine opredelili v zaključnem elaboratu, ker je potrebno upoštevati tudi rezultate dosedaj še naizvedenih računalniških analiz .

1.6.

REGIONALNO STRUKTURNI PROBLEMI ZAHODNE SLOVENIJE

Avtor: dr. Mirko Pak

REGIONALNO STRUKTURNI PROBLEMI ZAHODNE SLOVENIJE

I. Izhodišče in namen raziskave

Socialnogeografsko proučevanje regionalno strukturnih problemov Zahodne Slovenije, ki je oprédeljena z občinskimi Ajdovščina, Idrija, Izola, Koper, Nova Gorica, Piran, Sežana in Tolmin, je temeljilo na raziskovanju vodilnih elementov regionalnega razvoja s ciljem opredeliti njihovo součinkovanje v prostorskem razvoju.

Izredna pestrost raziskanega območja v vseh njegovih sestavnih elementih od naravnih do družbenogeografskih je tako selektivno vplivala na razvoj prostora, zato najdemo tukaj več sprememb kot kjerkoli drugje in poseben model, ki ga še dodatno pogojuje njegov obrobni in obmejni položaj. Redkokje v Sloveniji srečamo takšno pestrost v prostorskem razvoju in toliko resnično močnih dejavnikov, ki bi vplivali na prostorski razvoj. K temu je treba še prišteti potresne posledice iz leta 1976, ki je najbolj prizadel najmanj razvite predele. In končno je to območje primorskih submezoregij koprške in novogoriške opredeljeno z dvema mezoregionalnima središčema, ki prav v tem specifičnem prostoru dokaj različno vplivata na regionalni razvoj v razliko od drugih makroregionalnih središč v Sloveniji, kar je opredelil že Vrišer v svoji študiji in na kartah o vplivnih območjih slovenskih mest. Ob tem je seveda tudi specifičen razvoj občinskih središč in drugih centralnih naselij vseh stopenj ter tudi vseh ostalih naselij. Izoblikoval se je poseben prostorski razvojni model pod vplivom večjih središč, pod vplivom meje, pod vplivom obale in pod vplivom velikih tranzitnih komunikacij kar pomeni, da je ta model ob izraziti reliefni odvisnosti opredeljen s bližino večjih središč, s bližino meje, s bližino obale in s potekom dveh glavnih cest.

Dosedanje proučevanje posameznih prostorskih elementov je obsegalo področje proizvodnje hrane ter s tem povezano problematiko sprememb kmetijske izrabe prostora in organizacije kmetijske

produkcije. Določena kvalitativno in kvantitativno opredeljena rajonizacija, kot sestavni del celotnega regionalnega prikaza je naloga zadnjega zaključnega sintetičnega dela raziskave.

Ne glede na prepletanje večih razvojnih dejavnikov, je v vsem območju industrija kot mestotvorni tudi osnovni gospodarski dejavnik s vsemi njegovimi učinki. Zato je dosedanje proučevanje industrijskega omrežja, industrijske koncentracije, njene strukture, s tem povezane dnevne migracije industrijske delovne sile in na to navezan celoten prostorski razvoj pokazalo ustrezen regionalni vzorec, ki ga je v zadnji fazi raziskovalne naloge potrebno vključiti v sintezo regionalnega razvoja.

Že naštetе naravne, položajne in razvojne posebnosti so povsod v tesni soodvisnosti od ostalih gospodarskih in negospodarskih dejavnikov opremljenosti prostora. V nekaterih predelih ti še posebej izstopajo kar velja za turizem, promet in oskrbo, torej gospodarske dejavnosti, čeprav so tudi ostali negospodarski prostorski elementi od šolstva do uprave in druge infrastrukture prav tako pomembni v celotnem prostorskem razvoju in bodo vključeni v zaključno sintezo.

Demogeografski razvoj in razvitost centralnih ter drugih naselij odsevata celokupen razvoj od industrije do kmetijstva in do infrastrukture. Glede na to prihaja največkrat do relativno močne polarizacije, oziroma do demografsko aktivnih in demografsko pasivnih ali celo močno nazadujočih predelov na relativno majhnem prostoru. Ker gre za nekaj močno različnih stopenj prostorskega razvoja, ki so jih opredelila dosedanja proučevanja, bo v fazi končne sinteze demogeografska in naselbinska komponenta najbolj relevanten prostorski pokazatelj razvojnih razlik in tendenc, ter realnih možnosti bodočega razvoja.

Zato je bil cilj dosedanjih raziskovanj kvantitativna in kvalitativna prostorska opredelitev posameznih razvojnih elementov, v letu 1982 pa še posebej nekaterih problemov kmetijske izrabe prostora in proizvodnje, industrije in urbanizacije ter demogeografskih gibanj zajetih s popisom prebivalstva 1981.

II. Opis dela in rezultatov raziskovanja

II.1. Demogeografski razvoj

Demogeografski razvoj v zadnjih desetih letih temelji na analizi popisov prebivalstva 1971 in 1981 ter primerjavi z obdobjem 1953 - 1981. Analiza je bila opravljena po naseljih in po katastrskih občinah kot najbolj ustreznih prostorskih enotah, po katerih sta bili analizi gibanja števila prebivalstva med obema obdobjema tudi predstavljeni. Takšen pristop je omogočil regionalno opredelitev pojava glede na pripadajoči prostor.

Rezultati analize so potrdili ugotovitve analiz gibanja števila prebivalstva v prejšnjih popisnih obdobjih:

- koncentracije prebivalstva v večjih središčih,
- nazadovanje števila prebivalstva v prometno odročnih in od večjih središč oddaljenih naseljih,
- staranje prebivalstva v teh naseljih in s tem povezani vsi negativni demogeografski procesi, ki so prostorsko jasno opredeljeni.

Razlika pa je nastala v prostorskem razvoju prebivalcev, ki je v zadnjih desetih letih segel dalje v okolico večjih centralnih naselij in tudi dalje ob večjih cestah, kar je povezano s širjenjem urbanizacije in območji intenzivnejše dnevne migracije delovne sile.

Kljub temu pa lahko govorimo še o nadaljnji polarizaciji demogeografskega razvoja, kar pomeni še večje kopičenje prebivalstva v gospodarsko aktivnih predelih in depopulacijo ter nasploh negativna demografska gibanja v gospodarsko pasivnih predelih. Kakor nikoli poprej se je v zadnjem desetletju okrepil dejavnik dostopnosti in sicer v povezavi z vsemi drugimi dejavniki regionalnega razvoja, ki so človeku omogočili večje območje gibanja v prostoru. Da je naravno okolje, seveda daleč na prvem mestu reliefna členovitost, celo vedno pomembnejši v tem spletu demogeografskega razvoja, ni treba posebej poudarjati.

Pregled gibanja števila prebivalstva 1953 - 1981 pokaže bistvene razlike med posameznimi občinami v posameznih obdobjih kot rezultat novih gospodarskih in splošno razvojnih gibanj.

Gibanje števila prebivalstva po občinah, 1953 - 1981

Občine	1953/61	1961/71	1971/81
Ajdovščina	- 2,9%	0,8%	4,5%
Idrija	0,3%	0,7%	- 1,0%
Izola	20,5%	12,3%	18,5%
Koper	14,4%	21,2%	17,2%
Nova Gorica	3,8%	9,8%	10,1%
Piran	21,5%	8,3%	23,6%
Sežana	- 2,7%	- 4,4%	2,3%
Tolmin	- 4,8%	- 6,7%	- 1,1%
Skupaj	3,7%	5,7%	8,7%

Prebivalstvo vsega obravnavanega območja je sicer naraščalo, v primerjavi s SRG pa se je delež zmanjšal na okrog 10%. Povečanje gre na račun večjih naselij in njihovih sosednjih naselij, v večini ostalih naselij pa je prebivalstvo

- 5 -

nazadovalo: nad 20% se je povečalo v 10% naselij v katerih je živel 55% prebivalstva, od 5 do 20% povečanje je imelo 5% naselij s 5% prebivalstva in stagnacijo je imelo 7% naselij s 5% prebivalstva. Kar 75% naselij je zajelo nazadovanje števila prebivalstva, od tega v 55% za več kot 20%, v njih pa je živel 19% prebivalstva. Ta razmerja jasno kažejo prostorsko diferenciacijo in koncentracijo demografsko pozitivnih naselij na dokaj ozkem prostoru. Ekstremno neugodno demografski gibanje je zajelo občine Tolmin s kar 69,4% naselji z 44% prebivalstva v katerih se je število prebivalstva zmanjšalo za več kot 20%, v Idriji z 66,7% takšnih naselij z 28% prebivalcev in v Sežani z 65,1% naselij ter 38,3% prebivalstva. Poleg tega ima tudi občina Koper kar 57,1% takšnih naselij, vendar živi v njih le 13,7% občinskega prebivalstva. Še najugodnejša je to demografsko gibanje v občinah Piran in Izola zaradi majhnega števila naselij na sploh ter v občini Nova Gorica in Ajdovščina z manjšo polarizacijo ali večjo disperzijo urbanizacije.

Ta polarizacija demogeografskega razvoja v obdobju 1953 - 1981 je močno opredeljena od dostopnosti, ki je v tesni zvezi s reliefom in prometno povezanostjo z občinskimi središčim močno v ozadju pa so v tem procesu manjša regionalna in lokalna središča. Najbolj obsežno območje pozitivnih demogeografskih gibanj je okoli Nove Gorice, sega daleč v Vipavsko dolino in v Soško dolino. Relativno ozko takšno območje imajo občinska središča Piran, Izola, Koper, Sežana in Ajdovščina, medtem ko imata zelo majhen vpliv na razvoj prebivalstva v okolnih naseljih Tolmin in Idrija. Na vsem obravnavanem območju pa so obsežni strnjeni predeli demografskega nazadovanja.

Demografski razvoj v zadnjih desetih letih kaže določene spremembe. Zmanjšali sta se predvsem obe ekstremni skupini, pozitivna z rastjo prebivalstva nad 20% in negativna z istim odstotkom zmanjšanja števila prebivalstva. Na ta račun so se okrepile druge skupine z manjšo rastjo, stagnacijo ali z zmernim nazadovanjem števila prebivalstva.

Razvoj števila prebivalstva v razdobju 1971 - 1981

Ind. gi- banja št. preb.	O b š i n e								
	Aj- dov- ščina	Idri- ja	Izo- la	Ko- per	Nova G.	Pi- ran	Se- žana	Tolmin	Skupaj v %
nad 120	24,7	19,0	27,3	64,1	35,4	53,9	28,7	16,2	36,8
105-120	12,8	6,2		16,1	24,2	2,3	7,7	18,4	14,4
95,1-105	39,1	45,7	3,7	5,1	19,5	11,4	21,9	18,6	19,6
80,1-95	23,4	25,2	68,9	12,3	18,1	32,4	36,3	33,7	25,7
pod 80		4,0		2,5	2,8		5,4	13,1	3,5

Katastrske občine glede na razvoj števila prebivalstva 1971 - 81

Ind. gi- banja št. preb.	O b š i n e								
	Ajdov- ščina	Idri- ja	Izo- la	Ko- per	Nova G.	Piran	Seža- na	Tol- min	Skupaj v %
nad 120	5,3	6,1	25,0	11,9	5,3	20,0	4,6	1,6	5,8
105,1-120	13,2	6,1		11,9	18,7	20,0	4,6	18,1	10,4
95,1-105	39,5	18,2	25,0	11,9	24,0	40,0	19,8	21,0	22,3
80,1-95	42,1	51,5	50,0	35,7	41,3	20,0	51,2	40,3	43,8
pod 80		18,2		19,0	9,3		15,1	29,0	15,1

Takšno zmanjšanje je posledica krajšega obdobja desetih let. Zato lahko že skupno zmanjšanje števila prebivalstva za več kot 5% štejemo kot ekstremno. Posledica tega je poglobljanje diferenciacije, ki se kaže v povečanju števila naselij v katerih prebivalstvo nasačuje, največje povečanje v občinskih središčih in še v nekaterih njihovih sosednjih naseljih ter nekoliko pospešena urbanizacija v njihovi bližini in v boljše dostopnih predelih. O kakšnih občutnejših pozitivnih demografskih premikih v drugih naseljih še ni mogoče govoriti. V celoti se je prebivalstvo sicer povečalo v tem obdobju za 16.800 oseb, vendar v največji meri na račun najožjih urbaniziranih predelov občinskih središč ter še posebej Kopra in Nove Gorice.

II. 2. Urbanizacija v obdobju 1971 - 1981

Fiziognomski in najbolj realen pokazatelj urbanizacije so novo-gradnje. Analiza je bila opravljena glede na število stanovanj zgrajenih v posameznih letih v obdobju 1971 - 1981, torej v desetih letih. Celotno število stanovanja pa vključuje stanovanja v večstanovanjskih hišah (blokih) in individualnih hišah kot eno enoto.

Rast števila stanovanja /I/, delež njihove rasti v občinskih središčih /II/, delež njihove rasti v regionalnih središčih /III/ in delež njihove rasti v ostalih naseljih /IV/ v razdobju 1971 - 1981

v %

Občine	1971 - 1975				1976 - 1981			
	I	II	III	IV	I	II	III	IV
Ajdovščina	923	35,5	42,0	58,0	1212	34,7	42,0	58,0
Idrija	806	54,0	78,0	22,0	858	21,9	55,5	44,5
Izola	606	60,1	60,1	39,9	615	40,0	40,0	60,0
Koper	2530	70,9	72,9	17,2	2222	57,2	59,2	40,8
Nova Gorica	2533	48,4	66,0	34,0	3731	35,8	55,3	44,7
Piran	879	5,1	43,9	56,1	710	4,8	18,9	81,1
Sežana	1184	33,7	44,7	55,3	1530	28,6	36,1	63,9
Tolmin	719	32,8	54,1	45,9	2619	11,7	28,4	71,6

Med posameznimi občinami razumljivo ni večjih razlik. Izstopa občina Tolmin, kjer gre za popolno izgradnjo. Zato pa so glede na regionalne tokove urbanizacije razlike znotraj posameznih občin toliko večje. Predvsem je v večjih občinskih središčih bilo tudi več novih stanovanj. Še zlasti v Kopru in Izoli. Če prištejemo še ostala centralna naselja, sodita v to kategorijo še Idrija in Nova Gorica. Drugo je dejstvo, da je v teh centralnih naseljih rastlo število stanovanj povsod hitreje v prvem petletnem obdobju od 1971 - 1975 in bistveno počasneje v drugem 1976 - 1981. Te razlike so manjše če vključimo še ostala centralna naselja.

- 3 -

Tudi v vseh drugih občinskih središčih je rastlo število stanovanj hitreje v prvem kot v drugem petletnem obdobju in to tudi vključno z ustalimi centralnimi naselji, s tem, da so razlike le nekoliko manjše.

Širjenje urbanizacije kaže močno povečanje novogradenj v vseh ostalih naseljih izven centralnih naselij v obdobju 1976 - 1981. Glede na absolutno prevlado individualnih novogradenj v izvenmestnem prostoru je ta urbanizacija širša, močnejša in pomeni v prostoru bistvenejše kvalitativne premike. V kolikor bi bili na voljo podatki o prezidavah, ki so bile še posebej številne v potresno prizadetih naseljih, bi bilo seveda razmerje močno v prid urbanizaciji izvenmestnih naselij.

Čeprav so novogradnje kot oblika urbanizacije prisotne v večini naselij, vendarle do določene mere sledijo ugodnemu demogeografskemu razvoju, kar pomeni koncentracije blizu občinskih središč, na boljše dostopnih predelih in v manjših lokalnih središčih, ki pa morajo vedno imeti tudi pozitivni faktor dostopnosti vsaj do središča II. stopnje po Kokoletovi klasifikaciji centralnih naselij.

Tokovi urbanizacije so se torej v središčih okrepili, prav tako v bližnjih naseljih in ob glavnih cestah. Zadnjih deset let beležimo še posebej naglo povečanje števila naselij z novogradnjami v vsem območju in velik del njih je povezan z dnevnimi migracijami. Izjemi sta samo dve, pospešena gradnja stanovanj po potresu prizadetih predelih in v turističnih obmorskih predelih.

Živinoreja je zelo pomemben kazalec družbenogospodarskih razmer. Zaradi zahteve po stalni prisotnosti delovne sile na gospodarstvu in nujnosti predhodne rastlanske proizvodnje (ali pa ustreznega nakupa) je živinoreja rezultanta celovitega družbenogospodarskega razvoja. Pri pojasnjevanju vloge živinoreje v družbenogospodarskem razvoju moramo dobro poznati njen pomen v posameznih stopnjah družbenogospodarskega razvoja. Spremembe števila živine lahko ponazarjajo količinske spremembe (zmanjšanje števila delovne sile, ostarevanje prebivalstva itd.) ali pa kakovostne (na primer uvajanje novega načina življenja).

Za nalizo regionalnih značilnosti živinoreje so bili uporabljeni podatki o številu živine po krajih (1;2) ter podatki o odkupu kmetijskih pridelkov (3).

Čeprav so podatki o odkupu, kot jih objavlja statistika, približni, saj ne vsebujejo neposredne prodaje kmetijskih pridelkov privatnikom na domu, pa vendarle dajejo osnoven vpogled v obseg in sestavo tržnosti kmetijske proizvodnje. Glede na denarno vrednost odkupa, ki omogoča primerjavo med posameznimi vrstami kmetijske pridelave, ima živinoreja posebno mesto. V dveh občinah pokriva skoraj celoten odkup, v naslednjih dveh močno prevladuje, v treh ima več kot 10% delež v odkupu in le v eni občini (Izola) je tovrsten odkup neznaten.

Na osnovi strukture odkupa lahko izvedemo preprosto rajonizacijo kmetijske proizvodnje.

1. Kribovita in kraška območja (občine Tolmin, Idrija, Sežana)

Na Tolminskem dobra polovica vsega odkupa odpade na odkup mleka, tretjina na živino in le 12% na les. Podobno je v idrijski občini; zaradi sredogorskega sveta v občini skoraj tretjina vrednosti odkupa odpade na les. Prodaja mleka in živine sta si v ravnotežju. V sežanski občini se je nekdanji pomen govedoreje močno zmanjšal, saj predstavlja le dobro četrtno

odkupa. V veliki meri (dve tretjini vrednosti odkupa) ga je nadomestila kokošjereja, sloneča na načelih sodobne proizvodnje v družbenem sektorju kmetijstva.

2. Goriško-ajdovsko območje

s manjšim pomenom govedoreje, pomembno vlogo kokošjereje ter sadjarstva. Precejšen del kmetijske proizvodnje, predvsem sadjarske in vinogradniške, ni registriran ker se proda neposredno potrošnikom.

3. Koprsko primorje,

kjer izrazito stopata v ospredje sadjarstvo in pridelava vrtnin.

Pri regionalni razporeditvi načinov kmetijske proizvodnje opazamo naslednje:

- a) da smotrnega rajoniranja kmetijske proizvodnje, torej do smotrne kmetijske izrabe naravnih virov, je prišlo le deloma in večinoma stihijsko.
- b) Na kmetijsko proizvodnjo v veliki meri vpliva družbena organiziranost kmetijstva, kot na primer dobra organiziranost mreže sbiralnic mleka na Tolminskem, dobro razvito vinogradništvo in sadjarstvo zaradi uspele združne organiziranosti v Goriških Brdih, vpeljanih kooperantskih odnosov pri kokošjereji itd.
- c) Depopulacija in težki naravni pogoji za kmetijstvo vodijo k neprestanemu upadanju kmetijske proizvodnje (Kras).

V celoti opazamo, da se kmetijstvo v zahodni Sloveniji ohranja le še s skromnim demografskim potencialom.

To ugotovitev potrjuje tudi gibanje števila živine. V desetletju 1971 - 1981 (1;2) se je število konj zmanjšalo v enaki meri kot v SRS, močno pa je upadlo število govedí (za 20%),

nasproti 10% povečanju v SRS. Tudi število svinj je upadlo v precej večji meri kot v republiškem merilu. Edino pri ovcah je prišlo do skromnega povečanja števila živali.

Število goveje živine se je v desetletju 1971 - 1981 povečalo le v idrijski občini. Za enak delež, kot za celotno regijo, se je zmanjšalo število govedi v tolminski, ajdovski in sežanski občini, medtem ko se je v obalnih občinah in v Novi Gorici zmanjšalo še v večji meri.

Povsem nasprotna slika je pri svinjah, kjer je v primorskih občinah njihovo število leta 1981 ostalo enako tistemu v letu 1971, medtem ko se je v ostalih občinah zmanjšalo za približno 40%, v tolminski občini celo za 80%.

Do večjih razlik pa je prišlo v gibanju števila ovac. Splošno tendenco stagnacije ali rahlega porasta števila ovac označujejo velike razlike med občinami, od trikratnega povečanja do petkratnega zmanjšanja števila. Tradicionalna ovčereja nazaduje; nasprotno pa se je v zadnjih letih začela razvijati ovčereja na sodobnejših, gospodarsko utemeljenih osnovah, katere nosilci so večinoma nekmetje (Bovško, sežanska občina). Očitno gre za širjenje inovacije, ki ima žarišče v posameznih jedrih. V ajdovski občini je tako jedro Lokavec, v sežanski so to: Divača, Prešnica, Senadole; Socerb v koprski občini ter v manjši meri Vlarje, Kalž Koritnica, Drežniške Ravne in Bovec v tolminski občini. Pokrajinsko je torej nov dvig ovčereje vesan na alpski svet (Zgornje soška dolina) ter posebno na Kras.

Pri goveji živini, ki je zaradi večje investicijske vrednosti v manjši meri podvržena hitrim spremembam števila kot pri ovcah, je opazna zanimiva tendenca: čim več govedi ima nek kraj, tem večje je bilo njeno zmanjšanje v desetletju 1971 - 1981. Ali drugače: čim večje povečanje števila govedi je,

tem manj govedi je v kraju. Izjema je le približno petina krajev s najhujim številom govedi in njegovim močnim zmanjšanjem v zadnjem desetletju. Tako so kraji z večjim povečanjem govedi živine bolj izjema kot zmanilec novega razvoja.

Tabela: Indeks gibanja števila živine med letoma 1971 in 1981 po občinah zahodne Slovenije

Občina	konji	govedo	ovce	prašiči
Ajdovščina	47	90	309	65
Idrija	46	107	13	54
Isola	9	27	141	125
Koper	29	55	189	100
Nova Gorica	47	66	74	65
Piran	5	58	105	100
Sežana	47	72	248	60
Tolmin	31	82	89	19
Zahodna Slovenija	42	79	111	60
SRS	44	110	97	96

Vir: 1;2

1. Prvi podatki popisa prebivalstva in stanovanj 31.3.1971. Zavod SRS za statistiko. Statistično gradivo št. 2/71, Ljubljana, 1971.
2. Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj v SR Sloveniji 31.3.1981. Prvi podatki po naseljih. Zavod SRS za statistiko, „Rezultati raziskovanj št. 228, Ljubljana, 1981.“
3. Letni pregled odlupa 1980. Zavod SRS za statistiko. Rezultati raziskovanj št. 243, Ljubljana 1981.

II. 4. Funkcija industrije, obrti in trgovine v regionalnem razvoju

II. 4. 1. Industrijski razvoj celotnega območja je opredeljen s dokaj naglim razvojem v povojnem obdobju, s močnim povečanjem števila industrijskih panog, s izrazito koncentracijo v Kopru in Novi Gorici, kjer je doživela tudi največje strukturne spremembe.

Od leta 1961 do 1973 se je število industrijskih obratov povečalo za 346% in v industriji zaposlenih za 157%, s največjo koncentracijo v občini Nova Gorica, kjer je kar 27,7% vseh industrijskih obratov z 36,5% zaposlenih in v občini Koper z 19,0% industrijskih obratov in 15,6% industrijskih delavcev celotnega območja. V občinskih središčih je skoncentriranih 58,7% industrijskih obratov z 46,6% delovnih mest, v ostalih regionalnih središčih 18,4% obratov in 24,7% delovnih mest ter v drugih krajih 32,9% obratov in 28,7% delovnih mest.

Glede na regionalno razporeditev industrijskih obratov in industrijskih delovnih mest ter glede na njeno strukturo so se se krepili tudi posamezni centralni kraji, krepila se je urbanizacija in dnevna migracija delovne sile. Tako je tudi pri industriji prisotna koncentracija, ki je še potencirana s kvalitetnejšo industrije ter s njeno polistrukturnostjo v občinskih središčih in njihovih obratov v drugih predelih, ki bi zaustavili negativna prebivalstvena gibanja, prispevali k splošnemu gospodarskemu razvoju v teh predelih in k oblikovanju lastnega obsežnejšega ter močnejšega omrežja dnevne migracije delovne sile.

II. 4. 2. Za obrt je značilna koncentracija v širših mestnih območjih, hitrejši razvoj vseh vrst storitvene obrti, kar je še podprto s bližino meje in turistično funkcije celotnega območja. Ob koncentraciji obrti v občinskih središčih in v njihovi neposredni okolici se tudi v razvoju obrti kaže neenakomeren razvoj drugih, predvsem bolj oddaljenih naselij. Zato je v manjših centralnih naseljih obrt podpovprečno razvita in njena struktura neustrezna. V kolikor to še zadovoljuje domače prebivalstvo, pa slasti v turističnih obmorskih in alpskih predelih takšen razvoj obrti ne ustreza.

II. 4. 3. Dodatne analize trgovine, ki so bile opravljene po še uporabljeni metodologiji slasti za občino Idrija, so potrdile še predhodne ugotovitve o relativni gostoti trgovinskega omrežja in o nadpovprečni koncentraciji obratov vsakodnevne oskrbe v turističnih in obmejnih središčih. Vendar se javljata ob neustrezni strukturiranosti trgovinske dejavnosti, ki je zaradi omejenosti ponekod privedla do ekonomske neupravičenega kopičenja istih obratov kratkoročne oskrbe, še dve pomanjkljivosti v njegovem omrežju: velika odvisnost od reliefa in poselitvenega omrežja in dokajšen primanjkljaj v obrob-
nih predelih. Težnje po trgovinski koncentraciji v centralnih naseljih prav nič ne soostajajo za drugimi dejavnostmi in demografskim razvojem.

III. Ugotovitve

V vseh elementih regionalnega razvoja močno odsevajo vplivi naravnega okolja, še zlasti reliefne členovitosti. To je izredno veliko prispevalo k tako ostrim razvojnim razlikam in še posebej koncentraciji aktivnih gospodarskih predelov na majhen prostor.

Elementi perifernosti in obmejnosti, turistične funkcije ter tranzitnosti močno vplivajo na razvoj območja v celoti, na pospešen razvoj centralnih krajev in na razvoj niza naselij, ki stalno ali obdobjno vršijo eno od zgoraj navedenih funkcij.

Demogeografski razvoj zadnjih desetih let kaže pospešeno rast prebivalstva v občinskih središčih in v drugih centralnih naseljih. Krepitev centralnih naselij omogoča tudi hitrejši razvoj sosednjih naselij.

Na drugi strani se obrobni in še posebej obmejni predeli še nadalje praznijo. Diferenciacija med predeli, ki doživljajo pozitiven in med predeli z negativnim demografskim razvojem se še pogloblja.

Demografski razvoj in urbanizacija sta v najmočnejši odvisnosti od dostopnosti. Vedno večja je namreč tudi razvojna razlika med naselji ob večjih cestah z boljšimi avtobusnimi zvezami do zaposlitvenih središč in centralnih naselij ter med drugimi naselji.

Po letu 1970 sledimo urbanizaciji v dveh smereh; starejši urbanizaciji ob glavnih prometnih poteh in mlajši urbanizaciji, ki je zajela močnejše predvsem vse kategorije manjših centralnih naselij.

Na splošno je bila urbanizacija v obdobju 1976 - 1981 močnejša kot v predhodnem obdobju 1971 - 1975. To kaže na zaposnili razvoj tega območja v celoti, še posebej pa njegovih posameznih delov. Ta pospešena urbanizacija v zadnjem obdobju pa je tudi močno prostorsko omejena glede na oddaljenost od središč in glede na dostopnost in je tudi še nadalje kvalitetno zdiferencirana.

Dominantna vloga Kopra in Nove Gorice se kaže v pospešeni rasti njihovega prebivalstva, v hitri urbanizaciji njihove okolice, skratka v skrajni koncentraciji. Glede na slabšo dostopnost se še v neposredni bližini obeh središč pojavljajo predeli z neugodnimi demografskimi gibanji, kar se razen v demografskem razvoju močno kaže tudi v izrabi prostora.

Industrijska delovna mesta, ki so vsaj v kvalitetnem pogledu koncentrirana predvsem v Kopru, Novi Gorici in še katerem občinskem centru, niso niti regionalno niti strukturno tako opredeljena, da bi prispevala h kvalitetnejši urbanizaciji, k večji krepitvi manjših naselij v določeni oddaljenosti od centrov zaposlitve ter k pozitivnejšim demografskim premikom.

Deloma ekstenzivni razvoj trgovinskega in deloma tudi obrtniškega oskrbnega omrežja, ki je bilo močno naravnano na prekomejno oskrbo in oskrbo tranzitnega prebivalstva ter turistov ne zadovoljuje vse potrebe domačega prebivalstva, ki je bilo zato usmerjeno močno tudi v oskrbovanje v Ljubljano in prekomajna središča. Zato bi bilo treba ob relativno dobro razvitemu osnovnemu trgovinskemu omrežju organizirati tudi boljše srednje in dolgoročno trgovinsko omrežje v občinskih središčih. Še bolj velja to za obrtno funkcije, ki po svojem razvoju in še posebej po svoji strukturiranosti zaostaja za večino drugih slovenskih regij.

IV. Gradivo se nehalja večinoma še pri raziskovalcih, ki pripravljajo še zadnje faze raziskave, to je zaključno sintezo.

V. Bibliografija

Mirko Pak: Geografska problematika demogeografskega razvoja, industrije in oskrbnega omrežja v obmejnem območju Zahodne Slovenije. Geographica Slovenica 12, Ljubljana 1981, str. 107 - 139.

Mirko Pak: Socialnogeografski razvoj podeželja v obmejnih predelih Zahodne Slovenije. Geografske značilnosti preobrasbe slovenskega podeželja. Ljubljana 1982, str. 111 - 118.

Mirko Pak: The Supply Function as a Factor in the Development of Regions along the open Border. Geographica Slovenica 11, Ljubljana 1980, str. 159 - 165.

Mirko Pak: Die Versorgungsfunktion als Element des grenzüberschreitenden Fremdenverkehrs. Tourism and Borders. Frankfurt, Main 1979, str. 31 - 36.

Mirko Pak: The influence of the market supply of the development of border region. 24 th International Geographical Congress. Abstracts vol. 2, Tokyo 1980, str. 16 - 17.

SEZNAM KART

1. Obrtniki I
2. Obrtniki II
3. Obrtniki III
4. Struktura trgovin
5. Razmestitev industrije 1978
6. Gibanje števila prebivalstva med letoma 1953 - 1981 po katastrskih občinah
7. Gibanje števila prebivalstva med letoma 1971 - 1981 po katastrskih občinah

2.1.

PROBLEMI REGIONALNEGA RAZVOJA NA GORENJSKEM
IN SLOVENSKI ALPSKI PROSTOR

Nosilec raziskave: dr. Marijan Klemenčič

PROBLEMI REGIONALNEGA RAZVOJA NA GORENJSKEM III IN
SLOVENSKI ALPSKI PROSTOR

Nosilec raziskave: dr. Marijan Klemenčič

Sodelavci: A. Černe, mag. A. Gosar, dr. M. Jeršič, dr. V.
Klemenčič, dr. M. Pak, V. Trilar, dr. I. Vrišer.

I. IZHODIŠČA IN NAMEN RAZISKAVE

Izhodišče in namen raziskave sta bila podrobneje opredeljena pri predložitvi programa raziskovalne naloge: Problemi regionalnega razvoja na Gorenjskem kot predhodnici sedanje raziskave. Zarazširitvijo območja raziskave na celotni alpski svet /opredeljen z območji/ občin: Tolmin, Jesenice, Radovljica, Tržič, Kranj, Skofja Loka, Kamnik, Mozirje, Ravne na Koroškem/ pa želimo izpopolniti metodologijo tovrstnih proučevanj in dobiti celovitejšo sliko regionalnega razvoja, ki sedaj ni bila mogoča zaradi pomanjkanja podatkov, predvsem rezultatov popisa prebivalstva in stanovanj 1981.

Program za leto 1981 je postavil pripravo metodologije geografskega proučevanja alpskega sveta ter opredelitev osnovnih kazalcev po posameznih področjih regionalnega razvoja /prebivalstvu, naseljih, kmetijstvu, industriji, turizmu in rekreaciji, oskrbi, infrastrukturi/.

II. OPIS DELA IN REZULTATOV

- a/ Izdelana je bila metodologija proučevanja posameznih področij regionalnega razvoja;
- b/ pripravljena je okvirna metodologija celovitega prikaza regionalnega razvoja slovenskega alpskega sveta;
- c/ opredeljeni so osnovni kazalci po področjih regionalnega razvoja.

Zaradi številnih sodelavcev v prvi fazi še ni bilo mogoče doseči popolne vsklajenosti rezultatov, česar pa program tudi še ni striktno zahteval. Kljub stalni koordinaciji dela je zaradi različnih možnosti razpolaganja s podatki prišlo do različno široko zastavljenega proučevanja.

Delo po posameznih področjih je potekalo:

- z zbiranjem in ovrednotenjem ustrezne literature;
- z zbiranjem podatkov in njihovo osnovno obdelavo;
- z opredelitvijo osnovnih kazalcev regionalnega razvoja za posamezna področja.

Posebnosti posameznih področij regionalnega razvoja so zahtevale njim prilagojeno metodologijo, kot na primer za industrijo, promet in oskrbo.

Za industrijo so bili:

- zbrani podatki o industrijskih OZD in TOZD v vseh občinah;
- izračunani nekateri kazalci in koeficienti /na primer lokacijski koeficient, regionalni faktor/;
- za večino občin je bil preučen historični razvoj industrijskih podjetij.

Pri preučevanju oskrbe je bilo za občine Tolmin, Kamnik, Mozirje in Ravne na Koroškem za omrežje oskrbnih središč analitsko obdelano gradivo, in to deloma za stopnje centralnosti ter za demografski razvoj centralnih naselij glede na stopnje centralnosti. Ostali elementi centralnosti in vplivnih območij pa so bili deloma ali sondno vključeni v to fazo raziskave. Pripravljena je tudi karta omrežja oskrbnih centralnih jrajev za celoten slovenski alpski svet.

Pri raziskavi vloge in pomena prometa v regionalnem razvoju je bilo treba posebej izbrati kriterije, merila in kazalce za prikazovanje stopnje razvitosti prometa in prometnih omrežij. Poleg tega je bilo treba zbrati ustrezno gradivo za ugotovitev obsega in strukture blagovnega in

potniškega prometa, prometnega omrežja, gibanja prebivalstva in zaposlenosti ter potreb po različnih vrstah prometnih storitev.

III. UGOTOVITVE

Slovenski alpski prostor v okviru devetih proučenih občin /Tolmin, Jesenice, Radovljica, Tržič, Kranj, Škofja Loka, Kamnik, Mozirje in Ravne na Koroškem/ izkazuje v prebivalstvenem razvoju zelo različne razvojne trende. Kazalce prebivalstvenega razvoja smo izbrali na podlagi podatkov o gibanjih v Krajevnih skupnostih. Krajevne skupnosti so bile osnovne prostorske enote v katerih smo zaznavali spremembe in jih preko tabelaričnih in kartografskih podatkov primerjali z razvojem sosednjih območij in s celoto alpskega sveta. Upoštevajoč podatke povojnih popisov prebivalstva iz let 1953, 1961, 1971 in 1981 ter posameznih sondnih raziskav /dolina Koritnice, Logarska dolina, Blejski kot/ smo zaznali naslednje osnovne kazalce prebivalstvenega razvoja.

1. Spremembe v številu prebivalstva

V omenjenih osmih občinah alpskega sveta smo zaznali tri tipe demografske rasti: porast, stagnacije in nazadovanje. Število prebivalstva kot celote raste predvsem v občinah Gorenjske, bistvene rasti ali upada ni zaznati na Koroškem, občini robnega visokogorskega sveta Tolmin in Mozirje pa občasno izkazujeta izreden upad števila prebivalstva. Vzroke za tak razvoj moramo iskati v različnih družbeno-gospodarskih dejavnostih, neposredno pa vsekakor v naravni rasti prebivalstva - ozirajoč se na starostno strukturo prebivalstva ter strukturo prebivalstva po spolu /fertilna doba/ -in v migracijskih gibanjih.

a./ Naravna rast prebivalstva

Omenjeni neposredni dejavniki prebivalstvenega razvoja so med seboj tesno prepleteni. Število moških

in žensk v reprodukcijski dobi je v tesni soodvisnosti z imigracijskimi, oziroma emigracijskimi gibanji. Zaledja industrijskih in turističnih centrov /npr. Kranja, Jesenic, Ravan, Tolmina.../ kažejo na večje število žensk v fertilni dobi, kar je rezultat d selitev prebivalstva k na novo ustvarjenim delovnim mestom v industriji in v ne-agrarnih dejavnostih. Po drugi plati pa število ostarelega prebivalstva v obmejnih območjih alpskega sveta kaže na slabšo reprodukcijsko zmogljivost in emigracijska gibanja, ki so v preteklosti vddila iz tega gorskega območja. Za indikatorje naravne rasti smo izbrali število žensk v fertilni dobi, število prebivalcev nad 60 let starosti in število otrok do 15 let.

b./ Migracijska gibanja prebivalstva

Doselitve, oziroma odselitve prebivalstva povezane s strukturo prebivalstva po spolu in starosti oblikujejo ne le rast števila prebivalstva v globalu, ampak oblikujejo izhodišča za naravno rast prebivalstva. Žal statistika in popisi ne objavljajo podatke o migracijskih gibanjih prebivalstva glede na starost in spol. Vseeno pa lahko izpeljemo ugotovitev, da odselitve iz robnih območij slovenskega alpskega sveta pomenijo osiromašenje baze za naravno rast prebivalstva, nasprotno pa se gorenjske občine /in deloma Koroška/ lahko pohvalijo ne le z nadpovprečnim številom doselitev, ampak tudi s tem povezano mlajšo strukturo prebivalstva. Jasno je, da se s tem spreminja tudi število in struktura gospodinjstev ter zaposlitvena struktura prebivalstva. Za indikatorje migracijskih gibanj smo izbrali število doselitev po letu 1961, število odselitev iz mešanih in agrarnih naselij, ter število tčasnih zaposlitev v tujini, kot tudi spremembe v etnični strukturi zaradi doselitev.

2. Preselitve prebivalstva in gospodinjstev

Med indikatorje oblikovanja demografskih struktur urbane družbe sodi nedvomno prestrukturiranje prebivalstva, oziroma

zaposlitvene strukture iz kmečkih v polkmečka in nekmečka. Upad deleža kmečkih gospodinjstev zasledimo v vseh krajevnih skupnostih alpskega sveta. Najočitnejši je na Gorenjskem kjer je delež zaposlenih v agrarnih dejavnostih le še polovica slovenskega povprečja. Porast števila delovnih mest v industriji pa po drugi plati sproži plaz preseljitve prebivalstva ne le iz kmečkih dejavnosti v industrijske, ampak tudi v spremljajoče terciarne in kvartarne kot so recimo promet, gradbeništvo, uprava iz bližnje in daljne okolice. Vzroke za tak razvoj moramo iskati v želji po dopolnilnem zaslužku gospodinjstev podeželja in v na novo oblikovani zaposlitveni strukturi prebivalstva.

a./Prestrukturiranje gospodinjstev slovenskega alpskega sveta

Povečanje števila gospodinjstev /na račun doselitev in razpada velikih družin/ in delna ali popolna preusmeritev večjega števila gospodinjstev na dejavnosti, ki niso vezane na primarno produkcijo je osnovni indikator kvalitativnih sprememb v demografski strukturi prebivalstva slovenskega alpskega sveta. Nakaže namreč razpad klasične agrarne družine na posamezna zaokrožena gospodinjstva ene generacije in obenem nakazuje večjo kapitalno moč, ki se z dopolnilnim delom ustvarja /zaposleno več članov gospodinjstva/. Usmeritev tega kapitala v investicije različnih oblik kaže na doseženo stopnjo družbene oziroma posameznikove preselitve. Za indikatorje prestrukturiranja gospodinjstev smo sledili procesu sprememb skupnega števila gospodinjstev in števila družinskih članov, številu mešanih in kmečkih gospodinjstev in strukturi velikosti posesti.

b./Zaposlitvena struktura prebivalcev slovenskega alpskega sveta.

Zaposlitev v neagrarnih dejavnostih je vezana tudi v alpskem svetu Slovenije na določene gospodarske spremembe katerih temelje lahko iščemo v prosperiteti družbe, a nenazadnje tudi v oblikovanju prometnih zvez ugodnih za transport blaga in ljudi. Glede na prometno in geografsko lego so v različnih obdobjih

jih pokrajinske enote slovenskega alpskega sveta doživele različno razvojno stopnjo. Robni predeli so se pričeli kasno /z izjemo surovinsko bogate Koroške/ razvijati, osrednji del pa je z lego ob eni izmed tranzitnih smeri v Evropi razvoj navezal že na začetek industrijske revolucije. Povojni razvoj, ki mu sledimo, je imel zato različne številne pozicije. Umestneje bi bilo zato slediti relativnostnemu namesto absolutnemu razvoju dejavnostim izven kmetijstva, saj je očitna prednost kapitalno močnejšega osrednjega slovenskega alpskega prostora. Pomastičijeva klasifikacija družbe na agrarno, industrijsko in urbano oblikuje na podlagi v nadaljevanju naštetih indikatorjev več tipov krajev ih skupnosti. Za indikatorje zaposlitvene strukture smo zato izbrali podatke o razmerju - deležu - med strukturami prebivalstva zaposlenih v kmetijstvu in gozdarstvu, industriji in rudarstvu, o terciarnih in kvartarnih dejavnostih, podatke o dnevni imigraciji delovne sile in podatke o razvoju dejavnosti, ki so vezane na turizem.

TABELA 1: SPREMEMBE O ŠTEVIJU PREBIVALSTVA V SLOVENSKEM ALPSKEM SVETU

Občina	1953	1961	Ind. 53/61	1971	Ind. 61/71	1981	Ind. 71/81	Tip rasti
Tolmin	24.677	23.519	95	21.931	93	21.010	95	---,---,---
Jesenice	23.116	26.016	112	27.551	106	30.925	112	++,o,+
Radovljica	24.147	26.898	111	28.608	106	31.809	111	+,o,+
Tržič	10.154	11.350	112	12.460	110	13.915	112	++,+,+
Kranj	41.593	47.779	115	56.355	118	66.096	118	++,++,++
Škofja Loka	27.025	27.798	103	30.848	111	35.200	114	o,+,+
Kamnik	18.963	19.897	105	22.474	113	26.416	117	o,+,++
Mozirje	15.578	15.160	97	15.332	101	15.792	103	---,--,--
Ravne na Kor.	20.025	21.904	109	23.995	109	25.921	108	+,o,o
SKUPAJ:	202.278	220.321	109	239.554	108	267.084	111	+,o,+
SR SLOVENIJA	1,504.427	1,591.507	106	1,727.137	108	1,884.047	109	+,+,+

Vir: Popis prebivalstva 1953, 1961, 1971, 1981, Zvezni zavod za statistiko, Beograd

Omenjeni indikatorji vodijo v tipizacije krajevnih skupnosti in s tem pokrajinskih enot in območij v naslednje osnovne tipe alpskega sveta v Sloveniji:

- 1/ Tip rasti prebivalstva in oblikovanje urbane družbe, ki ga karakterizira dolgotrajna rast prebivalstva, že ustaljena imigracija, zrela struktura v piramidi starosti in spola, manjše število člaňov gospodinjstev, dnevno migracijo na krajše razdalje ter zaposlitveno strukturo, ki je ozko specializirana.
- 2/ Tip eksplozivnega razvoja in oblikovanje industrijske družbe, ki ga karakterizira nenadna rast prebivalstva, precejšnja imigracija, večje število prebivalstva v dobi prve zaposlitve, fertilitnost prebivalstva, enočlanska gospodinjstva, dnevna migracija na krajše in velike razdalje ter oblikovanje mešanih struktur gospodinjstev, oziroma take strukture v zaposlitvi, ki je še vezana na kmečko zemljo.
- 3/ Tip uravnovešenega razvoja /stagnacije/ prebivalstva in oblikovanje ustaljene agrarno-industrijske družbe, ki ga karakterizira zastoj v razvoju prebivalstva in struktur povezane z njim.
- 4/ Tip prebivalstvenega in gospodarskega nazadovanja, ki ga karakterizira intenzivno odseljevanje predvsem v novejših obdobjih, ostarela gospodinjstva z navezanostjo na tradicionalno kmečko delo, malo je dnevne migracije, struktura zaposlitve se spremeni le z dokončno spremembo kraja bivališče, prometna infrastruktura ni urejena.

Živinoreja kot osnovna kmetijska usmeritev v slovenskem alpskem svetu nastopa kot odločilni kazalec družbenogospodarskega razvoja tega območja. Še več, slovenski alpski svet v obsegu obravnavanih občin se je pokazala kot dokaj enovit pri usmeritvi in razvoju živinoreje.

Močno je že napredovala selektivna proizvodna usmeritev v živinoreji. V ospredje stopa govedoreja kot nosilka živi-

norejske proizvodnje. V zadnjem desetletju se je število govedí povečalo za dobre četrtino, kar je precej nad republiškim povprečjem. Ob splošnem močnem upadanju števila konj in zmanjšanju števila svinj se začinja razvijati ovčereja, katere nosilci so predvsem nekmetje. Intenzifikacija kmetijske proizvodnje pa se ne odraža le v njeni proizvodni usmerjenosti, ampak tudi v prostorski razporeditvi. Kmetijstvo v kotlinskih in dolinskih predelih se hitro intenzivira, kar zaostruje nasprotja med porabniki prostora in prispeva k vse večjemu onesnaževanju. Na hribovitih območjih pa se kmetijstvo intenzivira počasneje in prostorsko bolj izolirano, v večji meri pa prihaja do stagnacije kmetijske proizvodnje, kar je posledica depopulacije teh območij oziroma staranja kmečke delovne sile.

Celotna poselitev in s tem tudi omrežje centralnih naselij je v alpskem svetu bolj kot kjerkoli odvisno od reliefnih pogojev. Prvič so ravnine in širše doline zgostitvena območja in drugič je močno v ospredju tudi element dostopnosti. Zato se je pokazala velika razlika v celotnem omrežju centralnih naselij, v omrežju centralnih naselij med posameznimi občinami in znotraj posameznih občin.

Gostota oskrbnih središč /trgovine in obrti/ je večja v gospodarsko bolj razvitih predelih in v gospodarsko bolj razvitih občinah. Ob klasifikaciji centralnosti naselij v tri kategorije: glede na trgovinsko funkcijo z dvema in več obrati; glede na obrtno funkcijo s štirimi in več obrati; ter z združeno trgovinsko-obrtno funkcijo s šest in več obrati, so se pokazale naslednje osnovne značilnosti skupne vsemu obravnavanemu predelu:

- skupno je 70 trgovinskih središč, 175 obrtnih in 135 dvofunkcijskih središč; podobno je razmerje v vseh občinah.
- Med naselji z najmanj enim trgovinskim ali obrtnim obra-

tom, ki pa v navedene zgornje tri skupine niso bila uvrščena, močno prevladujejo naselja z enim trgovinskim obratom. To kaže na enakomernejšo hierarhičnost v omrežju trgovinskih središč kot pri obrtni funkciji, kjer praviloma prihaja do večje zgostitve in manjše pravilnosti v omrežju njenih središč.

Prisotna je močna zgostitev obrti v bližini največjih centralnih naselij in ob glavnih prometnicah. Močno pa izstopa dejavnik dostopnosti, ki je glede na strukturo obrti nekoliko diferenciran.

- Ob kategorizaciji oskrbnih središč glede na trgovinsko funkcijo v 5 skupin, glede na obrtno funkcijo v 4 skupine in glede na trgovinsko in obrtno funkcijo skupaj na 6 skupin, se na vsem območju in v posameznih občinah kaže pri vseh treh kategorijah dvojna polarizacija, močnejša v najnižji in deloma še v naslednji velikostni skupini, ter slabša še samo v najvišji velikostni skupini. Ta polarizacija, ki je najmočnejša pri trgovinski funkciji, močno omiljena pri skupni trgovinsko-obrtni funkciji ter najslabša pri obrtniški funkciji, jasno kaže na naslednje:
 - neenakomerno hierarhijo v omrežju oskrbnih središč, še posebej pri trgovinski funkciji,
 - zadovoljivo omrežje najbolj osnovne oskrbe, ki je različno razvita v posameznih občinah ne glede na njihovo splošno gospodarsko razvitost,
 - pospešeno oblikovanje in nadaljnje utrjevanje večjih oskrbnih središč, katerih oskrbna funkcija v njihovem vplivnem območju precej narašča, lahko bi celo ugotovili, da na račun manjših bližnjih središč.

Odnos med centralnostjo in razvojem središč izražen z odnosom števila prebivalstva in številom obratov kaže na li-

bistvena prostorske razlike znotraj občin, med občinami in med trgovskimi ter obrtnimi središči. Večina razlik izvira iz reliefne členovitosti ter s tem povezano poselitvijo in dostopnostjo in iz splošne gospodarske razvitosti.

Trgovinska funkcija se veže na bistveno večja naselja s hitrejšimi razvojnimi tendencami v zadnjih desetih letih. To velja tudi za vse občine.

Na splošno sicer kažejo vse skupine vseh treh kategorij centralnih naselij večanje števila prebivalstva, po občinah so pa razlike bistvene. Predvsem je v manjših trgovinskih in obrtnih oskrbnih središčih razvoj prebivalstva počasnejši kot v večjih, večje je število centralnih krajev s stagnacijo ali celo nazadovanjem števila prebivalstva. To se še stopnjuje v slabše gospodarsko razvitih občinah, v katerih je delež oskrbnih središč z nazadovanjem števila prebivalstva podobno deležu vseh naselij z nazadovanjem števila prebivalstva v zadnjih desetih letih. Tako je slednji znašal v občini Tolmin 74,8 %, Ravne 50 %, Mozirje in Tržič 47,7 % itd.

3. Vplivna območja oskrbnih središč so v tesni soodvisnosti od njihove razvitosti in odnosa do sosednjih večjih oskrbnih središč. Ob relativno gostem oskrbnem omrežju pa še lahko govorimo o oskrbno obrobno ležečih predelih, ki nimajo zadovoljivo urejene vsakodnevne oskrbe.

Povsem različna so vplivna območja oskrbe trgovin in obrti glede na enakomernejše omrežje prvih in glede na koncentracije drugih v večjih centrih in v njihovi bližini. Pri slednjih celo težko govorimo o vplivnih območjih. ~~Pri sle~~ Centralne funkcije opravljajo namreč skupaj s trgovino.

Vplivna območja večjih središč, predvsem občinskih, so se močno okrepila. Pri tem je osnovna oskrba ostala navezana na

lokalna središča, srednje in dolgoročna oskrba pa se je povsem usmerila v največja središča, ki te funkcije v veliki meri na ta račun krepijo. Investicijska politika v trgovino in skupej s tem tudi v obrt je šla izrazita v tej smeri.

Izhajajoč iz dejstva, da je število počitniških bivališč - domov in stanovanj - v neprestanem porastu in da predstavlja prav v najbolj privlačnih prirodnih enotah ponavadi preko ene desetine stanovanjskega in turistom namenjenega bivalnega fonda, smo pozornost posvetili tudi indikatorjem, ki naj opredelijo ta naselbinski razvoj v slovenskem alpskem svetu. K temu nas je navedel tudi podatek o izrednem porastu gradenj sekundarnih počitniških bivališč v zadnjem času /Tabela 2/.

Za opredelitev indikatorjev razvoja naselij počitniških bivališč smo povzeli skromne podatke iz popisov Prebivylstva gospodinjstev in stanovanj iz let 1971 in 1981 za KB in občine Tolmin, Jesenice, Radovljica, Tržič, Kranj, Škofja Loka, Kamnik, Mozirje in Ravne ter še naslonili na nekatere sondne raziskave, ki sta jih v slovenskem gorskem svetu opravila avtor in Matjaž Jeršič. Zadnji je leta 1968 ocenil število počitniških hiš v Sloveniji in zahodni Istri, pri čemer je po nepopolnih podatkih naštel v slovenskem alpskem svetu okrog 680 počitniških domov. Popis leta 1971 omenijo počitniških hišic, v preteklem letu pa so naštel kar 4.309 stanovanj, ki ne služijo stalni naselitvi! V petnajstih letih se je več ali manj ocenjeno število počitniških hišic povečalo za šestkrat.

V alpskem svetu nastajajo nove urbane oblike, ki posredno preko lastništva in neposredno preko rabe in izgleda vplivajo na kulturno pokrajino alpskega sveta. Ponekod seže strnjena ali posamična gradnja počitniških hiš tik pod vrhove, v dozda je še neposeljen svet, ponekod se stiskajo hišice ob gozdnih jasah in na pašnikih in senožetih alpskega planšarskega sveta, drugod pa segajo po pobočjih, med gozdovi v dolino, kjer so najbolj priljubljene lege na robovih vasi in ob tekočih vodah.

Lastnike privablja višina, ki je iznad inverzijske megle kotlin in dolin alpskega sveta.

Lastništvo kmečke zemlje prehaja sčasoma v nekmečke roke slovenskega obiskovalca gora. Njegov interes in odnos do pridobljenega sveta je drugačen od arhaično-kmečkega. Lahko bi mu rekli "ljubiteljski odnos", ki je v neskladju z prejšnjim in sedanjim včasih realistično-naturalističnim kmečkega prebivalstva, ki v njem vidi poleg drugega tudi vir za preživljanje. Nasprotja v interesih se na nekaterih točkah dopolnjujejo: izgradnja prometnih poti in izboljšava starih kolovoznih poti kmetov, ki je stekla pod vplivom lastnikov počitniških hišic, pomaga obema skupinama. Isto velja za preostalo infrastrukturo. Tudi negovanje pokrajine je naprednejše, izrazitejše od tistega, ki se ga na oddaljenejših parcelah vršili že povečini ostareli kmetje.

TABELA 2: ŠTEVILO POČITNIŠKIH DOMOV V SLOVENSKEM ALPSKEM SVETU

Občina/leto	1971	Indeks 71/81	1981	% v številu stanovanj
Tolmin	114	4266	486	6,5
Jesenice	170	425	122	7,0
Radovljica	462	229	1.058	10,3
Tržič	45	513	231	5,3
Kranj	210	332	698	3,4
Škofja Loka	172	312	537	5,2
Kamnik	47	391	184	2,4
Mozirje	64	509	326	7,2
Ravne na Kor.	-	-	67	0,9
SKUPAJ:	1.284	336	4.309	-
SR SLOVENIJA	4.281	619	26.505	4,5

TABELA 3: LASTNIŠTVO POČITNIŠKIH DOMOV V SLOVENSKEM ALPSKEM SVETU GLEDE NA IZOBRAZBENO IN REGIONALNO STRUKTURO LASTNIKOV^x

Regija/izobr.	Osnovna šola	Poklicna šola	Srednja šola	Višja šola	Visoka šola	SKUPAJ
Gorenjska: Ra-						
dovljica, Kranj,						
Jesenice	3,1 %	4,4 %	17,2 %	8,2 %	10,2 %	43,1 %
Ljubljanska re-						
gija	4,1 %	6,2 %	8,8 %	3,3 %	16,8 %	39,3 %
Drugi kraji SR						
Slovenije	-	-	1,5 %	2,9 %	1,5 %	5,9 %
Drugi kraji v						
SFR Jugoslaviji	-	1,2 %	-	1,2 %	8,7 %	11,1 %
SKUPAJ:	7,8 %	11,8 %	27,5 %	15,6 %	37,2 %	100 %

^x rezultati ankete med 102 lastnikoma vikendov v občini Račovelji. Iz povedanega sledi, da cela vrsta indikatorjev opredeljuje, oziroma postavlja v ospredje problematiko bivališč v individualni lasti, ki služijo sezonskemu obisku. V glavnem bi morali za opredelitev problemov povezanih iz izgradnje počitniških bivališč v alpskem svetu upoštevati naslednje kazalce:

1. Prirodno-geografski kazalci:

opredeljujejo območja večjega, ali manjšega interesa za izgradnjo počitniške hišice. Na podlagi podatkov o obstoječih objektih v slovenskem alpskem svetu lahko diferenciramo najbolj pogoste lokacije glede na naslednje naravno-geografske karakteristike:

- nadmorska višina in lega /inverzijska meja, naklon pobočja.../
- fitogeografske značilnosti kraja /travnik, pašnik, jasa... gozd/
- bližina tekočih ali stoječih voda

- destruktivni dejavniki v pokrajini /plazovi, potresi, onesnaženje.../

2. Družbeno-geografski dejavniki:

- primarno lastništvo zemljišč in vzroki za prodajo /oddaljenost, potrebe po kapitalu.../
- sedanje lastništvo in demogeografske karakteristike lastnika /struktura lastnika po regionalni pripadnosti, izobrazbi, gospodinjstvu, delovnem mestu.../
- družbeno-gospodarski posegi v prostor sekundarnih poč. bivališč /parki.../
- infrastrukturna opremljenost naselij /bivališč za oddih /vodovod, elektrika.../
- gostota poselitve
- sezonskost in motivi gradnje in obiska počitniške hišice /rekreacija.../.

Predvsem se nam zdi pomembno opredeliti , ki so jih počitniške hišice zasedle, oziroma se prešle površine v lastništvo drugih socialnih skupin. Izdelali smo karto gostote počitniških bivališč po krajevnih skupnostih in v sondnih raziskavah v občinah Jesenice, Radovljica, Kamnik, Škofja Loka in Mozirje opredelili nekaj glavnih značilnosti. Prirodno-geografski kazalci se kažejo v tesni soodvisnosti od družbenih: prodaja se oddaljenejša parcela znanцу, sorodniku, domačinu, ustverjajo se obsežna nova naselja počitniških hišic na panoramskih legah itd.

Zdi se, da opredelitev dejavnikov - kazalcev po kriteriju fiziognomske-gravitacijskega odnosa ne bo dovolj. Zato smo izdelali za bodočo opredelitev še

3. Funkcionalno-geografske dejavnike, ki naj v okviru socialno-geografske analize prostora opredele svet počitniških hišic glede na funkcijsko vlogo v družbi, prostoru in gospodarstvu! Osnovni kazalci so:

- funkcija in tipizacije počitniških naselij po fiziognomski strukturi na podeželju /gostota.../
- funkcija in tipizacija počitniških naselij po funkcionalni vrednosti v prostoru /nevežanost na mestni način življenja, izrazita rekreacijska vrednost
- funkcija in tipizacija dejavnosti, ki se spleta okrog počitniških bivališč v okviru geografije prostega časa oziroma geografije turizma
- funkcija in tipizacija dejavnosti, ki se spleta okrog počitniških bivališč, v odnosu do organizacije prostora, njegove bodoče usmerjenosti in skladnosti bodočega razvoja.

Problem pristopa k celovitejšemu geografskemu proučevanju pokrajinskih enot ostaja še naprej odprt, saj je to hkrati eden od osnovnih problemov stroke. Na primeru slovenskih Alp se želimo vsaj nekoliko temeljiteje spoprijeti s tem problemom. Pristopa oziroma metodologije ni bilo mogoče dokončno oblikovati v prvi fazi, pač pa le njeno ogrodje. Sprotno vsklejevanje metodologije in rezultatov dela na posameznih področjih prispeva k dokončni podobi metodologije tovrstnih preučevanj. Opozoriti je treba, da gre - ob še nekaterih dosedanjih - za poskus oblikovanja tovrstne metodologije. Z izpostavitvijo regionalno-geografskih značilnosti Gorenjske, opredeljenih večinoma s tradicionalnimi metodami /bolj ali manj/ ločenega dela po področjih je dana dodatna vzpodbuda, da se preseže tradicionalno panožno obravnavanje pokrajinskih enot.

Eden od metodoloških pristopov, ki bi omogočil močnejšo organsko povezanost panožnih raziskav, sloni na uporabi teorije sistemov. Pripravljen je bil že za hribovita območja, višja od 600 m nadmorske višine, zato ga bo treba razširiti.

a/ Kmetijsko-industrijski podsistem v okviru domačega prebivalstva.

Sloni na kmetijstvu, gozdarstvu, zaposlitvi v industriji in deloma na kmečkem turizmu. Ta podsistem, ki se je v zadnjih letih izoblikoval in stabiliziral, je osnovni dejavnik preobrazbe pokrajine.

b/ Turistično-rekreacijski podsistem, ki ga razvija tuje prebivalstvo, ki ima pomembno vlogo pri odločitvah o smeri regionalnega razvoja.

Ta podsistem v veliki meri koristi infrastrukturne naprave v hribovitih predelih.

IV. ARHIVIRANJE DOKUMENTACIJE

Ker se raziskovalna naloga nadaljuje in ni vezana na obdelavo večjih kompleksov podatkov, je osnovna dokumentacija /posamezne vrste podatkov, tabele, skice kart itd./ pri raziskovalcih, večina kart pa je v arhivu IGU.

V. BIBLIOGRAFIJA

Osnovne značilnosti regionalnega razvoja Gorenjske po posameznih področjih so bile predstavljene v zborniku Gorenjska, ki ga je ob priliki 12. zborovanja slovenskih geografov izdalo GDS l. 1981.

PROBLEMI REGIONALNEGA RAZVOJA NA GORENJSKEM III IN SLOVENSKI ALPSKI PROSTOR

V prvi fazi raziskave so bili opredeljeni osnovni kazalci regionalnega razvoja na področju prebivalstva, kmetijstva, industrije, oskrbe, turizma, rekreacije in prometa. Razlike v stopnji regionalnega razvoja med kotlinskimi in dolinskimi območji ter hribovitimi območji se povečujejo.

THE PROBLEMS OF REGIONAL DEVELOPMENT OF GORENJSKO REGION III AND SLOVENE SLPS

Basic indicators of regional development at domain of population, agriculture, industry, supply, tourism, recreation and communications have been defined. Differences of stage of regional development between bassins and bottoms of valleys on one and mountain areas on the other hand are increasing.

OMREŽJE IN STRUKTURA VZGOJNOVARSTVENIH
TER IZOBRAŽEVALNIH USTANOV V SLOVENIJI

Avtor: Drago Kladnik

Letno poročilo

OMREŽJE IN STRUKTURA VZGOJNOVARSTVENIH TER IZOBRAŽEVALNIH USTANOV V SLOVENIJI

Nosilec raziskave: Drago Kladnik, dipl. geogr.

Izhodišča in namen raziskave

Vzgoja in izobraževanje predstavljata pomembno gibalno vsake družbene skupnosti. Funkcionalno zasnovano omrežje se aktivno vklaplja v sodobne razvojne tokove. Da na tem področju še nismo dosegli optima, kažejo stalne reforme s težnjami vzpostaviti takšen vzgojno-izobraževalni sistem, ki bo zagotavljal čimbolj družbeno verificirane rezultate. Tako naj bo na eni strani razbremenjen skrbi za naraščaj sleherni delovni človek, kar bi pomenilo učinkovitejši izkoristek delovnega časa in možnost za zaposlovanje na domačo vzgojo vezane delovne sile, na drugi strani pa mora vzgojnoizobraževalna funkcija socializirati in delovno čimbolj strokovno usposobiti prihodnje generacije delovnih ljudi, kar je zagotovilo za razvojno prosperiteto družbenopolitične skupnosti.

Živimo v času, ki težnjam po vzpostavitvi optimalnega vzgojnovarstvenega in izobraževalnega sistema ni najbolj naklonjen. Prav zato pa je potrebno vsa prizadevanja maksimalno racionalizirati, pri čemer pa seveda kakršnakoli neosnovana redukcija, ki bi še posebej prizadela današnje manj razvite pokrajine, ne pride v poštev. Prav pri načrtovanju osnovnega, obveznega izobraževanja ter pri vzpostavljanju mreže vzgojnovarstvenih organizacij bi morali biti v teh občutljivih predelih še posebno previdni in zagotoviti pogoje, ki bi pripomogli k zmanjševanju regionalnih razlik. Iz istega razloga je potrebno ustrezno ovrednotiti tudi sistem srednjega usmerjenega izobraževanja. Njegova nedavna reorganizacija kar vpije po preverjanju dosedanjih učinkov, še posebno v primerjavi z doslej uveljavljenim sistemom.

Geografski vidik proučevanja obravnavane problematike je vsekakor specifičen, vendar ga lahko opredelimo kot družbeno izjemno pomembnega. Vsekakor s tem nečemo podcenjevati pomena drugih strok pri

vzpostavljanju vzgojnovarstvenega ter izobraževalnega sistema. Še več, njihove ugotovitve moramo pri svojem delu skrbno spremljati in jih ustrezno upoštevati. Izsledki pedagogike, psihologije, sociologije, urbanizma, ekonomije in ne nazadnje zgodovine so primomogle pri načrtovanju družbeno ustreznih normativov, bodisi da gre za izbor lokacije, potrebno opremljenost, strokovno usposobljenost učnega kadra, sprejem ustreznih učnih programov in drugih prepotrebni sestavin vzgojnoizobraževalnega procesa.

Žal pa omenjene vede (z izjemo urbanizma in zgodovine) malo ali skoraj nič pozornosti posvečajo prostorskim učinkom obstoječega vzgojnovarstvenega in izobraževalnega omrežja. Pri tem je pogled zgodovine z geografskega zornega kota pretirano uprt v preteklost, urbanizem pa se pretežno ukvarja s problematiko določanja konkretnih lokacij, pri čemer pa ni upoštevan širši regionalni vidik.

Tako obstaja naloga geografije, da funkcionalno ovrednoti obstoječe omrežje vzgojnovarstvenih in izobraževalnih ustanov ob upoštevanju sprejetih normativov v posameznih regionalnih enotah. V ospredju raziskav pa mora biti tudi vpliv omrežja na stopnjo regionalnega razvoja. Pri tem morajo biti vsebovane konkretne pripombe za odpravljanje strukturnih pomanjkljivosti. Za zagotovitev ustreznih rezultatov je izrednega pomena izbor proučevanih indikatorjev, ki morajo biti prilagojeni tako zagotovitvi ustrezne občutljivosti pri ugotavljanju regionalne diferenciacije, kot obstoječe podatkovne baze.

Zaradi specifičnosti posameznih vej vzgoje in izobraževanja ter težnji po njihovi analizi bo raziskava večletna. Po posameznih letih bomo poglobljeno obdelali naslednja vprašanja:

- teoretična izhodišča, pregled in ocena dosedanjih raziskav, metodologija,
- omrežje vzgojnovarstvenih ustanov,
- omrežje osnovnega šolstva,
- omrežje srednjega usmerjenega izobraževanja,
- omrežje visokega šolstva

Kaže se tudi potreba po končni sintezi vseh parcialnih študij, v kateri bi kritično opredelili in ovrednotili celoten kompleks posameznih elementov vzgoje in izobraževanja. Vsekakor bo potrebno del raziskav prenesti v naslednje srednjeročno razdobje.

Naša prizadevanja bodo vsekakor usmerjena k iskanju kompromisa med temeljnimi spoznanji in poglobljenimi osvetlitvi posameznih problemov na eni strani ter težnjami po čimvečji konkretni uporabnosti na drugi strani. Ne gre pozabiti, da je vrsta problemov s prostorskega zornega kota na tem mestu prvič obravnavana. Leddel problematike je že bil raziskan, kar nam bo služilo kot izvrstna osnova za primerjalno analizo in ugotavljanje razvojnih tendenc.

Teoretična izhodišča s pregledom pomembnejše literature

Funkcija vzgoje in izobraževanja spada podobno kot funkcija izrabe prostega časa v tista področja človekovega obstajanja, ki sicer obstaja že daljše obdobje, vendar je šele v zadnjem času, z razvojem industrijske družbe, spremljano s procesi deagrarizacije in urbanizacije, postala osnovna funkcija v pravem pomenu. S tem se tesno navezuje tudi na preostali poglobljeni dejavnosti človeka v prostoru: na funkcijo bivanja in funkcijo dela.

Razumljivo je, da so obstojale izobraževalne ustanove in težnja po izobraževanju že v času prevladujoče agrarne družbe, vendar so se teh inštitucij posluževali le višji socialni sloji. Za širše množice, predvsem pa za vaško prebivalstvo ni bilo organizirano splošno izobraževanje, niti strokovno, ki bi predstavljalo večjo intenzivnost pretakanja praktičnega znanja v odnosu na ustaljene cehovske norme. Funkcija varstva otrok ima še mnogo krajšo zgodovino. Vezana je na zaposlovanje v neagrarnih poklicih, ko se je pojavila tudi širša potreba po vključevanju ženske delovne sile.

Ščasoma je postala funkcija vzgoje in izobraževanja dostopna vsem družbenim slojem. Prav različno izkoriščanje te funkcije, tako znotraj različnih slojev, kakor med posameznimi regijami, jo postavlja

v osprednje kot eno izmed osnovnih predmetov proučevanja socialne geografije. Vendar so takšne raziskave na področju socialne geografije še vedno precej na začetku. Vzroke velja iskati v dejstvu, da je omrežje vzgojnovarstvenih in izobraževalnih ustanov točkasto razporejeno v prostoru in je v veliki meri koncentrirano v centralnih naseljih različnih stopenj. Zato v prostoru ni pretirano opazno, tako kot se na primer ustanove, vezane na funkcijo dela in bivanja, ki zavzemajo večja in bolj kontinuirana področja. Kljub temu velja poudariti, da funkcija vzgoje in izobraževanja predstavlja silo, ki se odraža v kulturni pokrajini regionalno različno.

Nemška socialnogeografska šola poudarja, da se kulturna geografija že dalj časa ukvarja z vplivom veroizpovedi, z vplivom različnih dojemanj v gospodarski politiki, kulturnih krogov in drugih elementov na prostor. Delovanje funkcije vzgoje in izobraževanja je v mnogočem podobno navedenim dejavnikom, posebno še zato, ker se v skladu z delovanjem družbenih slojev, odraža v socialnogeografskih prostorskih enotah. Vloga vzgoje in izobraževanja se pri oblikovanju kulturne pokrajine ne sme zanemarjati. Pasivnost prebivalstva pri funkciji otroškega varstva in izobraževanja lahko na primer služi kot pokazatelj za določanje območij, ki so razvojno stvarno ali potencialno ogrožena, to je takozvanih problematičnih ali depresivnih območij. Iz tega brez dvoma sledi, da ima obravnavana funkcija določeno vlogo tudi v regionalnem prostorskem planiranju.

Zato je potrebno vzgojnovarstveno in izobraževalno funkcije obravnavati kot del socialnega obnašanja. Izraziti se mora z merljivimi obeležji in prostorsko prikazati s kartografskimi metodami. Tako se prikazujejo različni koeficienti, kot so deleži vključenih otrok v posamezne vzgojnoizobraževalne oblike od vseh otrok v pripadajoči generaciji. Dejstvo, ali bodo večje skupine prebivalstva nekega območja svoje otroke vključevale v VVZ, ali jih bodo vključili v različne oblike usmerjenega izobraževanja (pomembne so tudi oblike) je v mnogočem odvisno od ekonomskih in socialnih dejavnikov, kot so struktura dohodka, stopnja socialne razslojenosti, oddaljenost od lokacije posameznih ustanov in prodobnih. Reagiranje prebivalstva v takšnih okoliščinah torej odraža socialnogeografske in prostorske poteze določene sredine.

Socialnogeografske raziskave te problematike lahko dajo uporabne rezultate za regionalno opredelitev funkcije določenih naselij, na primer diferenciacijo območij različnih odnosov prebivalstva napram funkciji izobraževanja in otroškega varstva. Rezultati so lahko pomembni na različnih nivojih. Na eni strani opozarjajo na področja, v katerih je prebivalstvo relativno pomanjkljivo izobraženo, na drugi strani pa je možno ugotoviti regionalne pole razvoja in razvojno šibke točke. Dobljeni rezultati torej pomagajo pri socialnogeografski analizi prostora.

Učinki funkcije izobraževanja se lahko analizirajo tudi z ozirom na razvojno stopnjo kulturne pokrajine, to je z ozirom na učinke na procese, ki se odražajo v spremembah agrarne pokrajine (stopnja arondiranosti in komasiranosti vaških zemljišč), v močni preobrazbi primestnih območij.

Prav tako ne smemo zanemariti vplivov šolske izobrazbe na način mišljenja in reagiranja prebivalstva posameznih naselij. Izobraževalne ustanove so nosilci inovacij, ki se pretvarjajo v inovacijske procese odnosno tokove, ki predstavljajo pomembne elemente preobrazbe geografske pokrajine.

Geipel je proučil gimnazijce po občinah pokrajine Hessen. Hessen je za takšno izobraževalno-geografsko in izobraževalno-sociološko proučevanje zelo prikladno področje, ker so v njegovem bližnjem soedstvu tako aktivna kot pasivna območja. Poleg tega se tu na manjšem prostoru izmenjujejo industrijske, goste naseljene cone s prometno izoliranimi agrarnimi območji, kar omogoča avtopsijo tistih tipičnih problemov, ki so v drugih območjih ZRN razprostranjeni na mnogo večjih območjih. Avtorju je uspelo razložiti obstoječo strukturo kot posledico prevzanih stroškov in različnih drugih ovir: neenake miselnosti prebivalstva, neenakih zahtev posameznih socialnih, poklicnih in verskih skupin prebivalstva v odnosu do šolstva, neenake prostorske razmestitve šolskega omrežja, pa tudi neenake velikosti občin in njihove različne gospodarske strukture.

Tudi Maier je proučil funkcijo izobraževanja, v prvi vrsti s stališča njene vloge v prostorskem razvoju. Dokazuje, da so bila vpliva območja

posameznih šol že v preteklosti prostorsko izražena, vendar pa so socialnogeografske analize tega problema postale pomemben del planiranega razvoja šole od sredine 60-tih let dalje.

Kot vzroke različnih prostorskih struktur se večinoma navajajo socialnoekonomski in psihološki dejavniki ter prometna informacija. Proučevanje navedenih vzrokov in regionalne različnosti v zastopanosti posameznih vrst šol, spada med najpomembnejše vidike socialnogeografskih raziskovanj obravnavane problematike. Poleg navedenih vprašanj se analizir^{ir} tudi položaj posameznih šol v šolskem omrežju, deleži prehodov učencev iz osnovnih šol v srednje šole in deleži prehodov učencev srednjih šol na višje ter visoke šole.

Razprave o vplivih stopnje razvitosti prometnega omrežja na funkcijo izobraževanja se v prvi vrsti odražajo v analizah časovnih fizičnih in finančnih vidikov gibanja učencev - potnikov. Za posamezna območja obstoji več tovrstnih študij, predvsem z vidika prostorskega dometa učencev - potnikov različnih socialnih skupin. Pri tem je še posebno pomembna analiza srednješolske populacije. Tovrstne raziskave so bile tudi v ospredju proučevanj slovenskih geografov šolskega omrežja v preteklosti. S svojimi prispevki sta zlasti globoko prodrla J. Lojk in D. Ušanjek - Domitrovič. Medtem ko je prvi analiziral razmere na nivoju celotne republike, pa so študije slednje omejene na manjše prostorske enote - občine, a so temu primerno bolj poglobljene (socialna stratifikacija).

Poudariti velja, da je do neke mere prometno- prostorska problematika v izobraževalni funkciji, pa tudi v funkciji otroškega varstva, vsekakor vnaprej odrejena, kar delno omejuje pomen tovrstnih proučevanj. Najbolj jasno se to kaže v omejenih možnostih svobodne izbire kraja izobraževanja oziroma vnaprej določene šole, še posebno kadar gre za osnovnošolsko izobraževanje. Za posamezna področja so namreč določeni šolski okoliši. Omejene možnosti svobodne izbire kraja šolanja se odražajo tudi v primeru ostalih šol, ni možnosti za izbiro znotraj istovrstnih šol, v naših razmerah pa je še posebno spričo uvedbe sistema usmerjenega izobraževanja, ki načelo prometne dostopnosti doobra izključuje, zelo zanimiva proučitev vpliva regionalnega središča

na izbor srednješolskega izobraževanja, kar bo pomembna postavka pne izmed naslednjih faz pričujoče raziskave.

Ker so možnosti za socialnogeografsko proučevanje te problematike omejene, so v ospredju prizadevanj vprašanja prostorskega dometa učencev - potnikov različnih socialnih skupin v posameznih tipih šol (ruralne in urbane sredine). Posebno temeljito so bila analizirana naslednja vprašanja: zastopanost posameznih družbenih slojev, vključenih v posamezne tipe šol, vpliv javnih prometnih sredstev na intenziteto višjega in visokega šolskega izobraževanja ter vzročna povezanost med intenzivnostjo vpisa na višje in visoke šole ter stopnjo urbanizacije avtohtonih območij študentske populacije. Tovrstna raziskovanja so še posebno pomembna na Švedskem (Palsson, Hägerstrand), pri nas pa velja omeniti samo proučevanje zadnje navedene zakonitosti (Lojk).

Z navedenimi problemi se je ukvarjal tudi Poesler. Element, ki ga je izpostavil za diferenciacijo socialne strukture prebivalstva močnejše in šibkeje urbaniziranih področij, je bilo reagiranje prebivalstva na področju funkcije izobraževanja. Pri tem je opazoval pretežno stopnjo izobrazbe posameznih socialnih skupin prebivalstva in zastopanost otrok v procesu izobraževanja. Zastopanost je v veliki meri odvisna od izobrazbenega nivoja in socioekonomske strukture njihovih staršev, vendar so pomembni tudi nekateri drugi elementi kot so število šol v nekem naselju, dostopnost določenih tipov šol in podobno.

Navedeni vidiki proučevanja reagiranja prebivalstva v funkciji izobraževanja lahko predstavljajo tako indikatorje kot elemente za določanje intenzivnosti procesa urbanizacije. Ti indikatorji izvirajo iz stalne želje po kvalitetnejši in čim obsežnejši izobrazbi kot nujni spremeljevalki razvoj a in smeri od agrarne preko industrijske do moderne "postindustrijske" družbe. V današnjih tradicionalnih agrarnih družbah držav v razvoju predstavljata delež pismenega prebivalstva in delež učencev od celotnega števila mlade generacije izvrstna indikatorja urbanizacije. V visokorazvitih industrijskih državah pa imajo podobno vlogo razlike v izobrazbenem nivoju in razlike v obiskovanju različnih vrst šol.

V empiričnih raziskavah je nemaška socialnogeografska šola tipizirala občine na južnem Bavarskem glede na nivo izobrazbe, odnos

med številom prebivalcev s končano osnovno, srednjo in visoko šolo ter obiskovanje šol (delež učencev, ki obiskujejo posamezne vrste šol). Pokazalo se je, da izobrazbena raven staršev v veliki meri vpliva na odločanje mladine v izobraževalnem procesu. Med obema komponentama je bila med obema spremenljivkama ugotovljena tesna vzročna povezanost.

Nadpovprečna raven izobrazbe je bila ugotovljena v vseh tistih občinah, v katerih je bila registrirana skladno z obstoječo stopnjo gospodarskega razvoja večja potreba po kadrih s srednjo in visokošolsko izobrazbo. V to skupino občin lahko prištevamo tudi tiste enote, v katerih živi večje število dnevnih migrantov kot tudi določeno število občin (izven mestnih območij), v katerih prebiva večje število fakultetno izobraženih ljudi, ki niso vezani na določeno delovno mesto (področje okrog jezera Tegernsee). Izrazito nizek izobrazbeni nivo imajo v prvi vrsti majhne agrarne občine, občine z novejšo industrijo, občine, v katerih prebiva industrijska delovna sila (ki se vključuje v dnevno migracijo) ter občine z nerazvitimi uslužnostnimi dejavnostmi.

Iz vsega navedenega sledi, da postajata zastopanost v izobraževalnem pa tudi vzgojnovarstvenem procesu vse bolj upoštevana indikatorja. V prihodnje bi jih lahko v analizah stopnje regionalnega razvoja postavili ob bok različnim pokazateljem demografskega in ekonomskega značaja, s čimer pravzaprav kažeta tudi splošno raven družbenoekonomskega razvoja.

V analizi, ki jo je izvedel Ruppert s stališča potreb po regionalnem planiranju, je bila izobrazbena struktura uspešno uporabljena kot pomemben indikator. Na osnovi poklicne in izobrazbene strukture je bila izvedena tipizacija prebivalstva z vidika odvisnosti posameznih tipov od posameznih gospodarskih panog in z vidika njihove socialne zdiferenciranosti. Na ta način je bila obdelana socialna diferenciacija prebivalstva določenih razrednih in socialnih skupin. Na podeželju prihaja do zdiferenciranosti zaradi spremenjenega načina vrednotenja funkcije izobraževanja s strani mlajše generacije, ki kaže povečan interes po zaposlovanju izven kmetijstva v višje kvalificiranih poklicih. Vse višji nivo izobrazbe je zanesljiv indikator socialne preobrazbe, to je razvoja v smeri urbanizirane družbe.

Z osirom na dejstvo, da izobrazba močno vpliva na socialni status ter na dohodkovne odnose, predstavlja tudi dober indikator socialne razslojenosti prebivalstva. Delež ljudi s končano osnovno šolo⁵, srednje in visoko izobrazbo je lahko do neke mere indikator socialne strukture določene družbe. Na ta način se lahko v shemo vključi tudi tisto prebivalstvo, ki ni več vključeno v proces proizvodnje. Takšen pristop je še posebno prikladen v urbaniziranih območjih in v območjih s poudarjeno funkcijo izrabe prostega časa.

Naj na koncu podamo še malo obsežnejši pregled domače prostorsko orientirane literature o otroškem varstvu in izobraževanju. Vsekakor velja osnovna ugotovitev, da je dosedanje obravnavanje problematike razmeroma skromno, še posebno na področju vzgojno-izobraževalnih ustanov, ki doslej sploh še niso bile poglobljeno obdelane. Vse dosedanje raziskave so vezane na kratke objave sodelavcev Zavoda SR Slovenije za statistiko, ki pa se omejujejo še na prostorsko razmestitev v okviru osnovnih statističnih parametrov. Bolj bogate so kot že omenjeno raziskave na področju izobraževalnega procesa, vendar so najbolj poglobljene analize dodobra časovno odmaknjene in predstavljajo danes, v času razmeroma naglega družbenoekonomskega razvoja s spremljajočimi posledicami, le dobro osnovo za komparativne analize. Še posebno velika je njihova vrednost ob upoštevanju možnosti primerjave tako indikatorjev izobraževanja kot indikatorjev družbenoekonomskega razvoja v dveh časovnih prerezih.

Vendar pa so tovrstne raziskave vezane le na SR Slovenijo. V ostalih jugoslovanski literaturi ni zaslediti, da bi se kdo ukvarjal z vprašanji šolstva kot prostorske dejavnosti posebej, pač pa še v povezavi z drugimi storitvami in centralnimi funkcijami. Pri demografskih raziskavah je sicer večkrat obravnavana izobrazbena struktura prebivalstva, vendar ne v povezavi z mrežo in strukturo šol.

V slovenski geografski literaturi se je s problematiko šolstva najbolj poglobljeno ukvarjal Jože Lojč, ki je na IGU v Ljubljani izdelal več raziskav o šolski mreži v Sloveniji in o šolski reorganizaciji. Vse raziskave izhajajo iz izhodišča delovne hipoteze

gravitacije učencev k šolam različnih vrst in stopenj. Na osnovi analize učencev po kraju stalnega bivanja v času šolanja po vrstah srednjih šol je izločil razporeditev, kapacitete in tipe šolskih središč. II. stopnje v Sloveniji. Višje in visoko šolstvo je Lojtk proučeval z vidika gibanja števila slušateljev v teh šolah v 10 -letnem razdobju (1957-1967) in s tem nakazal tendence razvoja. S pomočjo regionalne in socialne analize diplomantov višjih in visokih šol je ovrednotil Slovenijo oziroma posamezne regije glede na razvitost izobraževalne strukture kot enega izmed indikatorjev splošne razvitosti. Zaradi specifičnosti podatkov je regionalna izobraževalna struktura prikazana po občinah, kar deloma zamegli dejansko stanje v prostoru. S primerjavo odnosov med šolami raznih tipov in nivojev je bila dana osnova za primerjavo med regionalno izobraževalno strukturo ter družbenoekonomskim in regionalnim razvojem.

Poleg Lojtk se je z geografsko problematiko izobraževanja ukvarjal tudi Vladimir Bračič, ki je proučil šolstvo z vidika obstoječe izobrazbene strukture prebivalstva starejšega od 10 let in iskal vzroke za sorazmerno slabo izobrazbeno strukturo v Severovzhodni Sloveniji v razvoju in položaju šolstva v tem predelu. Srednje in visoko šolstvo je obravnavano z vidika kadrovskih potreb različnih vrst dejavnosti, ki lahko s strukturo delovnih mest pospešujejo ali zavirajo razvoj šolstva.

Pomemben prispevek Darke Uranjek - Domitrovič. V svojih delih s sredine sedemdesetih let dokaj podrobno obravnava problematiko osnovnega in srednjega šolstva, manj podrobno pa proučuje visoko šolsko izobraževanje. Posebno dragocen je zgodovinski prerez razvoja osnovnega šolstva, v izbranih sondnih območjih (občine, šolski okoliši) pa je podrobno proučila tudi push-pull faktorje, ki naj bi bili prevladujoči v našem sistemu izobraževanja (gravitacija, dostopnost, možnosti nadaljnega šolanja, socioekonomski razvoj, ipd).

V okviru raziskave o razseljevanju Haloz in Slovenskih goric je podobno problematiko obdelal tudi Kladnik, pri čemer pa velja izpostaviti tudi podrobno analizo omrežja vzgojnovarstvenih ustanov v občini Ptuj.

V zadnjem času je bilo na Inštitutu za geografijo opravljenih več raziskav s področja lokacij osnovnih šol na narodnostno mešanem ozemlju Prekmurja (Puconci, Prosenjakovci), pri čemer je še posebno pomembna študija o omrežju osnovnega šolstva v občini Lendava (avtorjev Genorija, V. Klemenčiča in L. Olasa), kjer so upoštevali splošne družbene interese, naravne pogoje in predvsem populacijsko zaledje ob podrobni analizi demografskega razvoja (starostni kontingenti, narodnostna sestava). V ta sklop raziskav lahko uvrstimo tudi proučevanje omrežja osnovnega šolstva na narodnostno mešanem območju občine Piran (Repolusk), kjer je v ospredju ugotavljanje vzrokov za zmanjševanje števila italijanskega prebivalstva.

Nekateri drugi slovenski geografi so se v svojih proučevanjih centralnih naselij (Kokole, Vrišer) dotaknili šolstva le kot elementa centralnosti krajev v povezavi z drugimi centralnimi funkcijami.

V drugi slovenski literaturi je problem vzgoje in izobraževanja v širšem oziroma šolstva in družbenega varstva otrok v ožjem pomenu besede prikazan iz zgodovinskega, pedagoškega, psihološkega, urbanističnega in statističnega gledišča, ki se navadno ne dotikajo vprašanja prostorske razmestitve ter vloge te dejavnosti kot pomembnega oblikovalca družbene potrošnje.

Izbor poglavitnih kazalcev nadaljnjega proučevanja

Nadaljno raziskovalno delo bo v veliki meri povezano s konkretnimi raziskavami posameznih elementov funkcije otroškega varstva in izobraževanja. Pri tem se moramo vsekakor zavedati, da vseh željenih podatkov ni mogoče dobiti preko ustreznih statističnih služb, zato bo potrebno zbrati tudi določene konkretne informacije pri samih subjektih vzgoje in izobraževanja. Del podatkov bomo dobili v publikacijah o popisu prebivalstva, del pa preko Zavoda SR Slovenije za statistiko, ki ima poseben oddelek, ki se ukvarja s problematiko otroškega varstva in izobraževanja.

Območje raziskav bo pretežno odvisno od razpoložljivih podatkov. V poštev pridejo predvsem posamezne administrativne enote (katastrske občine, šolski okoliši, krajevne skupnosti, politične občine), ker je mogoče gradivo ploskovno prikazati na kartah. Seveda

bo na izbiro vplivala tudi težnja po primerni občutljivosti diferenciacije posameznih pojavov. Glede na plansko zasnovano naravo bi kot vstrežne regionalne enote na nivoju republike najbolj prišle v poštev krajevne skupnosti. Na ta način bo zagotovljena tudi ustrezna občuljivost. Pšlabost ploskovne metode je predvsem v dejstvu, da je mogoče kartografsko predočiti le posamezne elemente ali v najboljšem primeru sintezo posameznih elementov (različni koeficienti). Strukture je nogoče prikazati samo v okviru večjih teritorialnih enot, v našem primeru občin. Samo na občinskem nivoju je mogoče opraviti raziskave posameznih elementov družbenega standarda (investicije, družbeni proizvod, ipd.), medtem ko je mogoče elemente demografskega razvoja obdelati tudi v okviru manjših enot. Manj tehničnih problemov je vezanih na točkovno metodo, s katero lahko uspešno obravnavamo problematiko glede na lokacijo posameznih objektov.

Za proučevanje omrežja vzgojnovarstvenih ustanov pridejo v poštev zlasti naslednji indikatorji:

- regionalna struktura VVO in vzgojnovarstvenih družin,
- delež predšolskih otrok, vključenih v VVO in v vzgojnovarstvene družine po starostnih skupinah, ki odgovarjajo organizacijskim oblikam po predpisanih oddelkih,
- delež vseh otrok od skupnega števila predšolskih otrok, vključenih v organizirano varstvo,
- število zaposlenih na vključenega otroka,
- oddaljenost bivališča otroka od VVO,
- način prihoda v VVO,
- povprečna velikost enote VVO,
- kadrovska struktura v VVO (razmerje med vzgojiteljicami in varuhinjami),
- izvor otrok glede na socioekonomsko strukturo gospodinjstev,
- delež odklonjenih otrok,

Indikatorji za osnovno šolstvo:

- omrežje matičnih in podružničnih šol,
- zgodovinski oris omrežja osnovnega šolstva,
- število učencev v šolskih okoliših,
- način prihoda v šolo,
- oddaljenost bivališča otrok od šole,

- linije šolskih ovtobusov,
- delež učencev od vseh prebivalcev,
- ustreznost obstoječih šol (kapaciteta, funkcionalnost glede na družbeno vereficirane normative),
- raven usposobljenosti učiteljskega kadra.

Indikatorji za srednje šolstvo:

- omrežje srednjega šolstva z ozirom na izobraževalni program,
- število oddelkov posameznih programskih usmeritev,
- omrežje dijaških domov,
- delež dijakov od vseh mladih ustrezne generacije,
- socioekonomska struktura dijakov,
- oddaljenost šole od bivališča,
- način préhoda v šolo,
- regionalna struktura dijakov glede na usmerjenost izobraževanja,
- omrežje glede na centralnost naselij,
- kadrovska struktura.

Indikatorji za višje in visoke šolstvo:

- regionalna struktura študentov glede na študijsko usmerjenost,
- delež študentov od mladih ustrezne generacije,
- delež diplomantov od števila v prvi letnih vpisanih študentov,
- socioekonomski izvor študentske populacije,
- delež študentov, vključenih v študentske domove,
- gibanje števila študentov v povojnem obdobju.

Splošni indikatorji:

- višinski pasovi,
- demografska območja,
- socioekonomska struktura,
- izobrazbena struktura,
- družbeni proizvod,
- investicije.

Splošni kazalci bodo služili za ugotavljanje uspešnosti izobraževalnega sistema oziroma za proučitev vpliva splošnega družbeno-ekonomskega razvoja in naravnih razmer na oblikovanje vzgojnovarstvenega ter izobraževalnega sistema v smislu indikatorja regionalnega razvoja.

Materialna infrastruktura in regionalni razvoj v SR Sloveniji

Avtor: Andrej Černe

Osnovna izhodišča

Materialna infrastruktura predstavlja enega izmed osnovnih dejavnikov vseh treh vidikov, ekonomskega, socialnega in prostorskega razvoja.

V prostorskem razvoju predstavlja osnovni element pri organizaciji dejavnosti v prostoru in pri uporabi prostora, kot instrument za smotrnejše izkoriščanje in urejanje prostora, saj v največji meri vpliva na izgrajevanje prostorske strukture v SR Sloveniji,

Namen

Na osnovi nekaterih družbenoekonomskih in prostorskih kazalcev razvoja ugotoviti relativni pomen in položaj infrastrukturnih dejavnosti, omrežja, objektov in naprav v odnosu regionalnega razvoja SR Slovenije v zadnjih dvajsetih letih od 1960-1980.

Opis dela

Analiza posameznih infrastrukturnih omrežij, objektov in naprav v SR Sloveniji- sektorske analize: cestnega omrežja, železniškega omrežja, elektroenergetskega omrežja in omrežja ptt; kriteriji, merila in kazalci razvoja infrastrukturnih omrežij, objektov in naprav; medsebojno součinkovanje sprememb v prostorskem razvoju infrastrukturnih omrežij, objektov in naprav v odnosu do sprememb v prostorski strukturi posameznih elementov regionalnega razvoja v SR Sloveniji.

Osnovne ugotovitve

V zadnjih dvajsetih letih se je družbeni-regionalni razvoj še nadalje odvijal znotraj ali neposredno vzdolž poteka osnovnih infrastrukturnih omrežij (cestnega omrežja in elektré energetskega omrežja) in oblikoval značilne koridorske usmeritve prostorskega razvoja. Prostorska navezanost regionalnega razvoja na obstoječo podedovano zasnovo prostorske usmeritve poteka infrastrukturnih omrežij je bil v zadnjih dvajsetih letih še izrazitejši v smislu utrjevanja prostorskega

širjenja razvoja posameznih industrijskih in urbanih središč ter območij. Na novo nastala "žarišča razvoja" so tako usmeritev samo še potrjevala, saj so le redka nastajala izven teh območij.

Arhiviranje

Inštitut za geografijo Univerze E.Kardelja v Ljubljani- Dokumentacija

Bibliografija

- Andrej Černe: Nekaj miselí o osnovnih značilnosti infrastrukturnih omrežij. Informativni bilten, Zavod SR Slovenije za družbeno planiranje, Ljubljana, 1978, št. 12
- Materialna infrastruktura. Slovenija 2000. Zavod SR Slovenije za družbeno planiranje, Ljubljana 1980.
 - Raba površin v občini Ajdovščina do leta 2000, Infrastruktura. Katedra za prostorsko planiranje, FASO, Ljubljana 1981.

3.1.

DEGRADACIJA OKOLJA NA PRIMERU ZASAVJA

Avtor : Metka Špes

K A Z A L O

	Stran
IZHODIŠČE RAZISKAVE	1
ONESNAŽENJE ZRAKA	4
POŠKODBE NA VEGETACIJI KOT POSLEDICA	
ONESNAŽENJA ZRAKA	16
ONESNAŽENJE TEKOČIH VODA, ONPADNE VODE IN	
OSKRBA S PITNO VODO	23
BIBLIOGRAFIJA	28
LITERATURA IN VIRI	29

IZHODIŠČE RAZISKAVE

Raziskava sodi v okvir večletnega programa Inštituta za geografijo, ko smo si zastavili cilj, da s proučevanjem problematike življenjskega okolja ugotovimo na eni strani vplive raznovrstnih dejavnosti človeka na življenjsko okolje, na drugi strani pa, da izoblikujemo metodologijo za tovrstne raziskave. Na regionalno celoviti osnovi skušamo osvetliti različne oblike degradacije v določenem tipu pokrajine.

Življenjsko okolje moramo razumeti kot historično pogojen sistem - kot produkt medsebojnih povezav človeka z materialnim svetom, kot tudi medsebojnih povezav znotraj družbe. To je v bistvu sistem prirodnih (relief, zrak, voda, prst, rastlinstvo), antropogenih (objekti, ki jih je vnesel človek s svojimi dejavnostmi) in socialnih (odnosi med ljudmi oziroma skupinami ljudi) elementov. Vsi ti elementi človekovega okolja so tudi v tesni medsebojni povezavi, vplivajo drug na drugega. Vsako poseganje človeka v njegovo okolje je le ena izmed faz razvoja, pri čemer pa so destruktivni posegi tisti, ki rušijo naravno ravnotežje. Z rušenjem naravnega ravnotežja, ki je posledica vplivov proizvodne (kmetijstvo, lesno in vodno gospodarstvo, rudarstvo, industrija, proizvodnja energije) in neproizvodne (transport, rekreacija, izobrazba, sfera uslug) dejavnosti človeka, se ustvarjajo mnoge omejitve ne le za gospodarski razvoj družbe, ampak tudi v življenju človeka, kot tudi ostalih živih organizmov.

Večina raziskav o problematiki življenjskega okolja na nekem območju je zasnovanih tako, da nam omogočajo ekološke ocene negativnih vplivov človeka na življenjsko okolje, v glavnem na prirodne komponente tega okolja. Pogrešamo pa nadaljevanje tega ovrednotenja, ki bi moralo preiti v ekonomsko ocenjevanje, kar pomeni, da bi bile nakazane tudi ekonomske posledice teh učinkov. Ob naštetih ocenjevanjih pa nikakor ne smemo

prezreti še proučevanja socialnih deformacij, ki se praviloma pojavljajo v življenjskem okolju z različno stopnjo degradacije, odražajo pa se v različni kvaliteti bivalnega okolja in reagiranja posameznikov in skupin ljudi ter v njihovem odnosu do življenjskega okolja v celoti.

Prva faza raziskave o problemih degradacije okolja v Zasavju je imela osnovni namen zbiranje raznovrstnih informacij, podatkov in literature o dosedanjih raziskavah posameznih strokovnjakov in specializiranih inštitucij na tem območju. Poznavanje razmer na raziskovalnem območju ter ugotovitve strokovnjakov posameznih strok omogočajo nadaljnje kompleksno geografsko interpretacijo in funkcijsko opredelitev povezav med posameznimi elementi življenjskega okolja. Na osnovi prve etape v raziskovalnem procesu smo izdelali podrobno metodologijo nadaljnjega dela, ki naj bi prineslo - funkcijsko ovrednotenje naravno-geografskih potez in pokrajinske razčlenitve Zasavja z vidika ekološke občutljivosti;

- ugotavljanje glavnih virov degradacije v funkcijski povezavi z naravno geografskimi elementi;
- ugotavljanje družbeno geografskih posledic degradacije in opredelitev območij z različno kvaliteto bivanja (znotraj mest);
- opredelitev posameznih oblik degradacije;
- analizo socialnega vidika degradacije - odnos prebivalstva do degradacije;
- sintetično obravnavo degradacije okolja po posameznih območjih in izdvojitvev degradacijskih tipov;
- predloge za prioriteto reševanja problematike.

Analiza literature in podatkov je pokazala na to, da je raziskovalni zagon, ki je prinesel vrsto temeljitih, tudi interdisciplinarnih študij za problematiko degradacije življenjskega okolja v Zasavju, z letom 1976- z izgradnjo visokega dimnika pri termoelektrarni, zamrl. Zbiranje podatkov

o onesnaženosti zraka zadošča zakonskim normam (merjenje 24-urnih in polurnih koncentracij SO_2), ni pa deležno nadaljne-
obdelave in interpretacije. Ob energetske krizi zadnjih let
premog ponovno dobiva večjo veljavo, a to še ne bi smelo pome-
niti, da bi zanemarili proučevanje degradacije površja, ki ga
rudarjenje prinaša s seboj.

V nadaljevanju poročila je prikazana le osnovna problematika
degradacije življenjskega okolja in pa ugotovitve dosedanjih
raziskav posameznih strokovnjakov.

Pričeli pa smo tudi že z zbiranjem podatkov po posameznih
industrijskih obratih, ki jih bomo potrebovali v nadaljnji
analizi. Anketni list s vprašanji o osnovnih karakteristikah
tovarne, o mikrolokaciji števila zaposlenih, o oskrbi z
energijo, vodo, o produkciji, porabi surovin, o odpadnem
materialu v vseh treh agregatnih stanjih, o vplivu na okolje,
o tem kako odstranjujejo odpadni material in o podatkih lastnih
meritev onesnaženosti smo poslali 20 OZB-om in 40% od teh smo
že dobili odgovore, vendar zaradi premajhnega števila odgovo-
rov, analiza podatkov še ni bila smiselna.

Podobno kot pri dosedanjih raziskavah degradacije življenjskega
okolja (Celje)Jesenice, Šoštanj) bomo tudi tokrat v Zasavju
s kvalitativnimi kazalci ugotavljali odnos posameznika ali
socialne skupine do problemov degradacije in notranjo členi-
tev mest glede na kvaliteto bivalnega okolja in reagiranje
posameznih skupin prebivalstva v tem okolju. Za ta del
raziskave imamo izdelana že natančno metodologijo, pripravljamo
pa še tudi ankete (gospodinjstva in popisnice in karte za
kartiranje funkcije, vrste in starosti zgradb).

ONESNAŽENJE ZRAKA

Z odlokom o razvrstitvi območij SR Slovenije v območja onesnaženosti zraka za potrebe varstva zraka (Ur.l. SRS št. 21/75) sodita Trbovlje in Hrastnik v IV.območje onesnaženosti, kjer je zrak onesnažen nad kritično mejo, Zagorje pa v III.območje, kjer je zrak onesnažen nad dovoljeno, vendar pod kritično mejo.

Za mesta, ki sodijo v IV. območje onesnaženosti, zakon predvideva redno spremljanje povprečnih polurnih in 24-urnih koncentracij SO₂ in dima in mesečne količine usedlin, pri območjih v III.stopnji onesnaženosti pa se od navedenih ne predvideva le spremljanje polurnih koncentracij SO₂. Hidrometeorološki zavod SRS, ki je zadolžen za redno spremljanje onesnaženosti zraka opravlja redne meritve:

- v Hrastniku od 1.6.1976 dalje: 24-urne koncentracije SO₂ in dima;
- v Zadačah od 19.11.1976 dalje: 24-urne koncentracije SO₂ in dima;
- v Trbovljah od 1.6.1976 dalje: 24-urne in polurne koncentracije SO₂ in dima;
- v Zagorju od 8.9.1977 dalje: 24 urne koncentracije SO₂ in dima.

Poleg teh podatkov o onesnaženosti zraka na teh rednih merilnih postajah pa so na razpolago še podatki občasnih merjenj in proučevanj koncentracij onesnaženosti v zraku:

- Šavna peč nad Hrastnikom 1971 - enoletne meritve polurnih koncentracij SO₂;
- Praprotno: meritve polurnih koncentracij SO₂ od 9.3.1971 - 30.11.1973;
- Laško: 24-urne koncentracije SO₂ merjene od oktobra 1979 do marca 1981;

- Rinske Toplice: 24-urne koncentracije SO_2 merjene od oktobra 1979 do marca 1981;
- Marno, Gore, Podkraj, Sedrež, Turje: 24-urne koncentracije SO_2 merjene med junijem 1980 in marcem 1981.

V nalogi so vključeni le podatki merjenj o 24-urnih koncentracij SO_2 in dima za merilne postaje Hrastnik, Zagorje, Trbovlje, vsi ostali podatki, posebno še 1/2 urne koncentracije pa po mnenju strokovnjakov HMZ zahtevajo predhodno detajlno analizo in meteorološko interpretacijo, ker jim slabe izkušnje z nekaterimi inštitucijami, ki so pripravljale prostorske plane posameznih občin kažejo na veliko škodo, ki jih povzročijo napačna tolmačenja podatkov. Ker pa se zasavska središča uvrščajo v sam vrh slovenskih mest z najvišjo koncentracijo SO_2 v zraku, so njihovi pomisleki toliko bolj upravičeni.

Pogoji za širjenje onesnaženja v zraku kot odraz specifičnih meteoroloških razmer

Vzroke za visoko stopnjo onesnaženosti zraka v Zasavju gre seveda iskati v velikih količinah emisij - predvsem SO_2 iz termoelektrarne, vendar pa ob tem ne smemo zanemariti še specifičnih mikroklimatskih razmer, ki so vezane na geografsko lego vseh treh zasavskih središč. Raziskave so namreč pokazale, da zelo visoke koncentracije onesnaženosti v zraku nastopajo le ob temperaturnih inverzijah in slabotnem vetru.

V Savski dolini se zaradi konfiguracije terena - ozka in globoka dolina - pogosto razvijejo inverzije. Ponoči se tla in plast zraka nad njimi ohlajajo, temperatura z višino narašča. Jezera hladnega zraka zapolnjujejo kotlino skoraj vsako mirno noč, pozimi pa lahko vtrajajo tudi po več dnisskupaj.

Temperaturna inverzija, ki zgoraj omejuje jezero hladnega zraka, preprečuje vertikalno izmenjavo in kotlina, oziroma dolina postane zaprti sistem (Petkovšek, 1977).

Nastajanje lokalne inverzije ter njihovo višino in obseg v Zasavju je v letu 1972 proučeval Hidrometeorološki zavod SRS (Paradiž, 1972). Ponavadi se ugotavlja vertikalna razporeditev temperature s pomočjo temperaturnih podatkov dveh sosednjih meteoroloških postaj z različno nadmorsko višino. V Zasavju pa so ugotovili, da se dobi s takimi podatki le orientacijska slika, zato so podatke o temperaturnih razlikah ugotavljali s temperaturno sondo na vezanem balonu.

Rezultati meritev vertikalne razporeditve temperatur so pokazali:

- lokalna inverzija se formira ob mirnem, že tudi pri skoraj popolnoma oblačnem vremenu. Nočnejše inverzije pa se pojavljajo pri jasnem in še tudi pri poloblačnem nebu. Pogoji za nastanek je slab veter, tako pri tleh, kot tudi v višjih plasteh;
- v Zasavju je veliko število lokalnih temperaturnih inverzij;
- na raznih višinah od tal so v Zasavju ugotavljali 10-30 m debelo plast, v kateri je močan preskok temperature. To plast, ki prepreči širjenje dimnih plinov v višino so imenovali glavna inverzijska plast;
- inverzija se formira zelo hitro, kmalu po sončnem zahodu sega že preko 100 metrov v višino, med trajanjem lokalne inverzije pride do velikih sprememb v vertikalnem poteku temperature, kar je odločilno za vertikalno razporeditev onesnaženosti v zraku.

Na osnovi teh ugotovitev so inverzije razdelili v tri tipe:

1. tip - je običajen zvečer, zanj je značilno bolj ali manj enakomerno naraščanje temperature z višino, glavna inverzijska plast še ni izrazita;

- 2. tip - je prehoden v začetku noči, ko se začne pojavljati glavna inverzijska plast, pod njo pa se že pojavlja slabotno naraščanje temperature ali pa izotermija;
- 3. tip - prevladuje v drugi polovici noči, ko je že razvita glavna inverzijska plast, pod njo pa normalni temperaturni gradient (Paradiž, 1972).

Glavna inverzijska plast je v Zasavju običajno na relativni višini 270 - 2000 m od tal (Paradiž, 1972). Ob slabi prevetrenosti in velikem številu temperaturnih inverzij so idealni pogoji za nastanek nege. V Zasavju je bilo v lo-letnem povprečju (1960 - 1970) naslednje število neglenih dni v letu:

Klenik nad Vačami:	81 dni,
Radeče	60 dni,
Plesko pri Hrastniku:	234 dni,
Trbovlje (podatki so samo za pet let)	57 dni (Meteorološki godišnjaki).

Trdni delci v emisiji delujejo tudi kot kondenzacijska jedra in zato se pojavi megla večkrat še predno je relativna vlaga 100%.

Pri vetrovnih razmerah je potrebno razlikovati vetrove v dolini in nad njo. Vetrovi v dolini so namreč povsem lokalni, s formiranjem temperature inverzije se zrak, ki se ob pobočju ohlaja, steka v dolino in teče po dolini v smeri toka Save. Podoben tok zraka se steka v dolino Save tudi iz stranskih dolin (Paradiž, 1972).

Za vetrove nad dolino pa velja pravilo, da je prevladujoča smer pogojena z reliefom, zaprtost zasavskih dolin pa omogoča še pogostejše brezvetrje.

Prevladujoče smeri vetrov za obdobje 1960 - 1970:

Klenik nad Vačami: W 630 (kratno pojavljanje ob opazovanju
3-krat dnevno za 10 let)

S W 883

S 1532

Radeče: C 6564

W 335

E 293

NW 87

NE 182

SE 87

Plesko pri Hrastniku: C 1531 (podatki so samo za 3 leta)

SE 308

NW 418

(Meteorološki godišnjaki)

Viri onesnaženja zraka

Med sestavnimi emisij v vseh treh zasavskih središčih je na prvem mestu SO_2 . 94% vsega emitiranega SO_2 v Zasavju izvira iz termoelektrarne.

Prva termoelektrarna v Trbovljah je bila zgrajena že leta 1906, sedanja termoelektrarna I. pa leta 1914, vendar pa so se škodljivi vplivi emisij znatno povečali po letu 1968, ko je bila zgrajena termoelektrarna II., ki ima moč 113 MW. Gradnja termoelektrarn v Trbovljah je bila ekonomsko vsekakor upravičena, saj izkorišča zalogo ravnega premoga v neposredni okolici, iz ekološkega aspekta pa je ta lokacija izredno neugodna. Poznavanje razmer drugod po svetu nam kaže, da količina emisij, ki jih oddaja termoelektrarna, v drugačnem geografskem okolju - ob večji odprtosti, ne bi povzročala tako katastrofalno visokih koncentracij SO_2 .

Zasavski premog vsebuje povprečno 2,58% gorljivega žvepla (razpon je od 1,5% - 3,5%). Ko termoelektrarna obratuje s polno močjo, porabi dnevno 400 ton premoga in ob tem spušča v ozračje povprečno 200 ton SO_2 (dnevno).

Poleg termoelektrarne je med izvori za SO_2 potrebno v Trbovljah upoštevati še cementarno, v Hrastniku pa Tovarno kemičnih izdelkov. Obe tovarni oddajata dnevno še dodatni 2,2 tona SO_2 , kar pomeni 813 ton SO_2 letno iz Cementarne in 829 ton SO_2 letno iz TKI. Cementarna je po letu 1974 pričela za karjenje uporabljati mazut z manjšo vsebnostjo gorljivega žvepla, pred tem so bile količine SO_2 še večje. Cementarna porabi letno le še 600 ton premoga in 39 000 ton mazuta (podatki iz anket za industrijo). Poleg SO_2 pa je potrebno omeniti še ostale sestavine onesnaženega zraka, katerih izvor je še v zasavskih industrijskih obratih. Cementarna emitira dnevno 792 kg prahu (podatki iz ankete), prav tako emitira termoelektrarna še večje količine praha in SO_2 , Tovarna kemičnih izdelkov in Steklarna v Hrastniku pa tudi vodikove fluoride in kislinske hlape.

Težje izmerljive, čeprav nikakor ne nezanemarljive pa so količine SO₂, ki nastanejo ob kurjenju v gospodinjstvih. Tovrstne emisije postajajo danes vse večje, saj vemo, da ob energetske krizi, vse več gospodinjstev uporablja za ogrevanje premog in ob splošnem pomanjkanju kvalitetnejših vrst premoga, je ta slabši premog z večjo vsebnostjo žvepla.

Za oceno emisij SO₂ od ogrevanja stanovanj in ostalih zgradb smo uporabili formulo Z. Petkovška (Petkovšek, 1978):

$$Q_{sp} = K_{sp} \cdot N_j$$

K_{sp} = koeficient emisije od splošne porabe in je različen glede na dolžino in kvaliteto kurjenja. Koeficient 16 g/h je tista vrednost, kot jo je Petkovšek upošteval pri svojih izračunih za Ljubljano in Celje.

N_j = število prebivalstva (upoštevana so samo mesta)

Opozoriti pa je potrebno, da velja izračun po tej formuli le za količine emisij v zimskih mesecih - v kurilni dobi, ne pa tudi za ostale mesece, ko vemo, da nekatera gospodinjstva še vedno uporabljajo štedilnike na trda in tekoča goriva.

Trbovlje	273 kg SO ₂ na uro
Hrastnik	103 - " -
Zagorje	114 - " -

Onesnaženje zraka

Po zakonu o varstvu zraka (Ur.l. 13/75) se šteje za onesnaženega zrak spodnjih plasti zunanje atmosfere, ki vsebuje nezaželjene snovi v tolikih množinah, prisotnih v zraku tako dolgo časa, da vplivajo na zdravje in počutje človeka ter povzročajo merljive škodljive učinke na živih organizmih in materialih.

Po odloku o normativih za skupno dovoljeno in kritično koncentracijo škodljivih primesi v zraku (Ur.l. SRS 12/76) je dnevna kritična koncentracija SO_2 $0,30 \text{ mg/m}^3$, polurno pa $0,75 \text{ mg/m}^3$.

Spremljanje gibanja onesnaženja zraka z SO_2 v Zasavju je potrebno postaviti razmejitev v leto 1976, ko je bil izgrajen 360 metrov visok dimnik pri termoelektrarni. Predhodne raziskave in poznavanje mikrometeoroloških pojavov so napovedovali, da je ta višina dimnika dovolj, da se bodo erozije dvignile nad glavno reverzno ploskev in se prenašale na večje razdalje, kjer se jim z oddaljenostjo od izvira zmanjšuje koncentracija in s tem škodljivost.

Raziskavam in meritvam meteorologov (Paradiž 1972) pred izgradnjo visokega dimnika TE II. so ugotovili, da so se najvišje koncentracije SO_2 pojavljale v dolini Save, nižje pa v najgostejše naseljenih predelih Hrastnika in še manj Trbovelj.

Meritve na Prapotnem so pokazale na takrat najvišje omenjene koncentracije SO_2 v Jugoslaviji. Maksimalna 24-urna koncentracija SO_2 je bila kar $7,7 \text{ mg/m}^3$, pri polurnih koncentracijah pa je bila nemalokrat dosežena vrednost 5 mg/m^3 , tudi pri meritvah v Šavni peči so koncentracije za dalj časa presegale vrednost $5 \text{ mg}/SO_2/\text{m}^3$.

Raziskave so pokazale, da so bili nižji deli pobočij in dno doline najmočnejše pod vplivom visokih koncentracij šele v drugi polovici moči; pobočja, ki ležijo ob inverzijah nad efektivno višino dimnika (400 m) so bila v čistem zraku. Ob razkrajanju inverzije so se onesnažene zračne mase dvignile in razpršile v smeri vetra nad dolino. Koncentracije SO₂ so se na teh področjih za kratek čas močno dvignile - do 10 mg/m³ (Paradiž, 1973).

Po letu 1976 so pričeli tudi z rednimi merjenji 24-urnih, v Trbovljah pa tudi s 1/2-urnimi koncentracijami SO₂, žal pa so to le po eno merilno mesto v vsakem kraju, tako da na osnovi dobljenih podatkov na moremo ugotavljati območja z večjimi in manjšimi koncentracijami onesnaženosti zraka še v okviru vseh treh Zasavskih mest oziroma njihovi okolici.

Pregled maksimalnih koncentracij SO₂ v zadnjih šestih letih kaže, da so izostale ekstremno visoke vrednosti, kakršne so beležili pred letom 1976, zelo opazne so velike razlike med zimskimi in poletnimi meseci. V mesecu decembru, januarju in februarju imajo v Trbovljah povprečno 63% dni s koncentracijo SO₂, ki je višja od 0,30 mg/m³, v Hrastniku 52% dni in v Zagorju 9%. Najbolj onesnažen mesec v Trbovljah je bil januar 1981, ko jebiko kar 94% dni onesnaženja nad zakonsko dovoljeno mejo, maksimalna koncentracija SO₂ v tem mesecu pa je bila 1,33 mg/m³. V istem mesecu je bila v Hrastniku 74% dni koncentracija SO₂ nad 0,30 mg/m³, maksimalna pa 0,82 mg/m³. Najvišja izmenjava koncentracije SO₂ v Hrastniku je bila v decembru 1978-1,47 mg/m³.

V poletnih mesecih: maj, junij, julij, avgust je onesnaženost zraka v vseh treh mestih pod kritično mejo in se srednje mesečne koncentracije gibljejo med 0,2 - 0,8 mg SO₂/m³, v Zagorju pa do 0,6. V povprečju so srednje mesečne in maksimalne koncentracije SO₂ najvišje v Trbovljah, Zagorja pa ima v primerjavi z ostalima dvema mestoma precej manj onesnažen zrak.

Razmerje med onesnaženim zrakom v toplejši polovici leta in zimski polovici leta je pri srednjih mesečnih koncentracijah približno 1 : 4. Vzroke za te razlike gre v prvi meri iskati v posebnih meteoroloških pogojih ob pogostem pojavljanju inverzije in pa v tem, da v zimski polovici leta večje količine emisij prispeva še msto samo, z ogrevanjem (gospodinjstva in ogrevanje ostalih zgradb). Največje razlike med dvema mesecema so praviloma med aprilom in majem in oktobrom in novembrom, kar je odraz pričetka in konca ogrevalne sezone.

ONESNAŽENJE ZRAKA Z SO₂ V TRBOVLJAH, HRASTNIKU IN ZAGORJU

leto	mesec	TRBOVLJE				HRASTNIK				ZAGORJE			
		srednje mesečne koncentracije mg/m ³	maks. koncentracije mg/m ³	min. koncentracije mg/m ³	Delež dni v mes. ko je koncentracija nad 0,30 mg/m ³	srednje mesečne koncentracije mg/m ³	maks. koncentracije mg/m ³	min. koncentracije mg/m ³	delež dni...	srednje mesečne koncentracije mg/m ³	maks. koncentracije mg/m ³	min. koncentracije mg/m ³	Delež dni v mes. ko je koncentracija nad 0,30 mg/m ³
1976	junij	0,11	0,15	0,07	-	0,12	0,20	0,06	-	-	-	-	
	julij	0,09	0,16	0,04	-	0,10	0,18	0,05	-	ni podatkov			
	avgust	0,06	0,11	0,01	-	0,08	0,15	0,03	-	ni podatkov			
	septemb.	0,07	0,22	0,02	-	0,13	0,37	0,03	7				
	okt.	0,13	0,33	0,04	6	0,19	0,53	0,07	17				
	nov.	0,25	0,53	0,08	17	0,34	0,53	0,18	67				
	dec.	0,39	1,17	0,13	58	0,42	0,86	0,22	67				
1977	jan.	0,36	0,83	0,11	58	0,42	0,99	0,20	77				
	febr.	0,30	0,55	0,08	41	0,34	0,57	0,18	57				
	marec	0,25	0,56	0,12	26	0,23	0,43	0,11	26				
	april	0,20	0,39	0,08	7	0,20	0,32	0,08	3				
	maj	0,06	0,13	0,03	-	0,08	0,14	0,04	-				
	junij	0,06	0,11	-	-	0,07	0,15	0,04	-				
	julij	0,05	0,09	0,03	-	0,06	0,15	0,02	-				
	avg.	0,04	0,06	0,01	-	0,06	0,13	0,02	-				
	sept.	0,09	0,36	0,02	3	0,10	0,32	0,03	3	0,09	0,14	0,04	
	okt.	0,14	0,33	0,04	6	0,17	0,34	0,08	7	0,08	0,14	0,02	
	nov.	0,24	0,45	0,04	37	0,25	0,49	0,04	30	0,08	0,24	0,01	
	dec.	0,48	0,91	0,20	82	0,45	1,21	0,19	71	0,23	1,02	0,03	
1978	jan.	0,40	0,69	0,14	52	0,36	0,76	0,13	45	0,15	0,36	0,02	
	febr.	ni podatkov				0,40	0,67	0,24	72	0,19	0,52	0,05	
	mar.	0,13	0,25	0,03	-	0,23	0,30	0,12	-	0,03	0,14	-	
	apr.	0,16	0,34	0,06	-	0,16	0,36	0,01	4	0,08	0,13	0,03	
	maj	0,08	0,20	0,01	-	0,11	0,23	0,05	-	0,05	0,10	0,01	
	junij	0,05	0,11	0,02	-	0,05	0,12	0,02	-	0,07	0,16	-	
	julij	0,04	0,10	0,01	-	0,04	0,08	0,03	-	0,06	0,11	0,01	
	avgust	0,05	0,09	0,02	-	0,07	0,13	0,04	-	0,05	0,10	-	
	sept.	0,04	0,08	0,02	-	0,08	0,16	0,03	-	0,04	0,09	-	
	okt.	0,25	0,54	0,07	19	0,23	0,61	0,05	13	0,08	0,25	-	
	nov.	0,52	1,23	0,20	74	0,56	1,12	0,15	60	0,20	0,65	0,01	
skup.	dec.	0,44	1,34	0,09	58	0,49	1,47	0,10	42	0,12	0,43	0,01	

		TRBOVLJE				HRASTNIK				ZAGORJE			
1979	jan.	0,23	0,39	0,11	20	0,48	0,88	0,18	71	0,14	0,51	0,01	3
	febr.	0,33	0,82	0,08	28	0,31	0,54	0,15	28	0,12	0,35	0,01	4
	marec	0,17	0,50	0,05	3	0,26	0,59	0,14	13	0,08	0,26	0,02	-
	april	0,19	0,43	0,06	7	0,19	0,34	0,09	-	0,09	0,20	0,03	-
	maj	0,10	0,20	0,04	-	0,12	0,29	0,04	-	0,08	0,15	0,02	-
	junij	0,04	0,09	0,01	-	0,07	0,17	0,03	-	0,05	0,10	0,01	-
	julij	0,03	0,06	0,01	-	0,05	0,13	0,02	-	0,03	0,06	-	-
	avg.	0,04	0,10	0,01	-	0,06	0,16	0,03	-	0,05	0,14	-	-
	sept.	0,06	0,15	0,01	-	0,07	0,21	-	-	ni podatkov			-
	okt.	0,21	0,49	0,07	17	0,21	0,39	0,08	6	niv podatkov			-
	nov.	0,40	0,97	0,13	50	0,32	0,56	0,05	33	0,10	0,21	0,03	-
	dec.	0,43	1,25	0,04	40	0,35	0,70	0,18	35	0,12	0,23	0,06	-
1980	jan.	0,48	1,06	0,15	74	0,53	1,03	0,22	71	0,22	0,57	0,03	16
	febr.	0,46	0,90	0,20	79	0,39	0,68	0,20	59	0,14	0,33	0,06	1
	marec	0,35	0,65	0,12	39	0,32	0,50	0,14	42	0,11	0,27	0,02	-
	april	0,16	0,33	0,05	-	0,18	0,30	0,04	-	0,10	0,21	0,03	-
	maj	0,08	0,17	0,03	-	0,11	0,20	0,05	-	0,05	0,11	-	-
	junij	0,03	0,05	0,02	-	0,05	0,12	0,03	-	0,03	0,11	0,01	-
	julij	0,05	0,10	0,03	-	0,05	0,10	0,02	-	0,04	0,13	0,01	-
	avg.	0,05	0,18	0,00	-	0,05	0,13	0,02	-	0,04	0,10	0,01	-
	sept.	0,05	0,19	-	-	0,05	0,11	0,01	-	0,04	0,13	-	-
	okt.	0,20	0,66	0,03	16	0,15	0,28	0,05	-	0,04	0,12	0,01	-
	nov.	0,35	0,60	0,13	53	0,29	0,58	0,09	27	0,05	0,08	0,03	-
	dec.	0,67	1,10	0,22	79	0,39	0,73	0,11	62	0,20	0,44	0,08	12

	TRBOVLJE				HRASTNIK				ZAGORJE			
1981 januar	0,75	1,33	0,21	94	0,51	0,82	0,24	m 74	0,21	0,41	0,03	13
februar	0,55	1,17	0,29	79	0,41	0,94	0,17	64	0,16	0,27	0,07	-
marec	0,27	0,64	0,12	22	0,27	0,45	0,10	13	0,08	0,19	0,02	-
april	0,17	0,35	0,03	-	0,15	0,25	0,09	-	0,06	0,14	0,01	-
maj	0,08	0,24	0,01	-	0,07	0,22	0,01	-	0,02	0,05	-	-
junij	0,03	0,08	-	-	0,02	0,08	-	-	0,01	0,04	-	-j
julij	0,04	0,08	-	-	0,03	0,06	-	-	0,03	0,08	-	-
avgust	0,03	0,07	0,01	-	0,03	0,08	-	-	0,03	0,06	-	-
september	0,02	0,07	-	-	0,04	0,15	0,01	-	0,03	0,09	-	-
oktober	0,11	0,29	-	-	0,12	0,27	-	-	0,04	0,11	-	-
november	0,32	0,73	0,11	33	0,28	0,48	0,15	20	0,11	0,15	0,06	-
december	0,47	1,06	0,22	71	0,46	0,98	0,14	75	0,12	0,26	0,03	-
1982 januar	0,46	0,91	0,14	68	0,53 ^m	0,99	0,33	92	0,21	0,90	0,04	9
februar	0,50	0,90	0,24	86	0,47	0,75	0,26	71	0,23	0,45	0,12	19
marec	0,36	0,72	0,13	48	0,36	0,66	0,19	47	0,15	0,42	0,04	10
april	0,19	0,30	0,08	-	0,18	0,25	0,10	-	0,07	0,16	0,01	-
maj	0,09	0,13	0,03	-	0,08	0,18	0,02	-	0,05	0,10	0,01	-
junij	0,05	0,12	0,02	-	0,04	0,08	-	-	0,04	0,09	-	-
julij	0,03	0,09	0,01	-	0,03	0,10	0,01	-	0,04	0,07	-	-
avgust	0,05	0,12	0,01	-	0,04	0,15	0,01	-	0,03	0,08	-	-

POŠKODBE NA VEGETACIJI KOT POSLEDICA ONESNAŽENJA ZRAKA

Vegetacija je ozko povezana z ostalimi sestavninami človekovega okolja in je dober indikator negativnih učinkov ob onesnaženju zraka. Rastline so namreč za večino emisij bolj občutljive kot človek in nam poškodovana vegetacija, poleg ogromne materialne škode pomeni tudi svarilo za nevarnosti, ki pretijo človeku.

Poškodbe, ki jih zaznavamo na posameznih rastlinah so odvisne od:

- koncentracij emisij, pomembne so predvsem koncentracije škodljivih snovi v zraku v začetku vegetacijske dobe, v tem času so najbolj občutljivi listavci, pomemben je tudi potek koncentracije preko dneva, saj je znano, da rastline sprejemajo več snovi v dopoldanskem času, usodne pa so tudi kratkotrajne visoke koncentracije (sunki), ki povzročajo akutna obolenja;
- v gozdovih je pomemben tudi položaj drevesa (robna drevesa so bolj izpostavljena);
- pedološke sestave rastišča, pri poljedelstvu in vrtovih je večkrat intenzivnost škode - predvsem zmanjšan prirast - odvisna od kakovosti izboljšav rastiščnih pogojev (gnojenje);
- pri gozdovih je znano, da iglavci bolje prenašajo sunke, občutljivi pa so na dolgotrajne enakomerno visoke koncentracije, listavci pa so bolj podvrženi akutnim obolenjem v okviru ene vegetacijske dobe.

Zasavje, predvsem okolica industrijskih središč Trbovelj in Hrastnika sodi poleg Doline smrti v Mežiški dolini, med območja v Sloveniji, kjer so škodljivi vplivi emisij povzročili najhujše uničenje vegetacije.

Med glavne izvore visokih koncentracij emisij štejejo v prvi vrsti Termoelektrarno in Cementarno v Trbovljah, Tovarno kemičnih izdelkov in Steklarno v Hrastniku. Posebnost zasavskega imisijskega območja pa predstavljajo še mikrogeografske značilnosti: lega vseh treh industrijskih centrov v ozkih, zaprtih dolinah in s tem povezanimi meteorološkimi pojavi, pogoste inverzije in megla.

Ob predpostavki, da je med vsemi viri onesnaženja Termoelektrarna daleč na prvem mestu, da so se z izgradnjo visokega dimnika koncentracije SO_2 znatno zmanjšale in da je tako tudi zaustavljen proces nadaljnega propadanja vegetacije, izhaja tudi podatek, da po letu 1976 praktično nimamo več raziskav posameznih specializiranih inštitucij o obsegu in kakovosti poškodb na vegetaciji.

Največ tovrstnih raziskav je bilo opravljenih v času med 1970 in 1977, intenzivno pa so se s problematiko ukvarjali na Gozdarskem inštitutu (Tug Šolar) na BTF (dr. Maček) in na HMZ - Agrometeorološki oddelku (C. Zrnec), na BTF - na Oddelku za biologijo pa so bile narejene tri diplomske naloge.

Že pred izgradnjo Termoelektrarne II. v Trbovljah so opazili kronične poškodbe gozdne vegetacije (Predvsem iglavcev), v neposredni okolici Hrastnika pa so nastale manjše goličave. Šolar (1971) ugotavlja, da so se razmere s pričektom obratovanja Termoelektrarne Trbovlje II. močno poslabšale, da je vegetacija prešla v akutno fazo propadanja; samo med leti 1967 - 1970 je propadlo preko 500 ha gozdov. Po zadnjih raziskavah pred izgradnjo visokega dimnika TE II. je bilo leta 1975 v emisijskem območju Zasavja že 6417 ha poškodovanih gozdov, kar je predstavljalo 1/3 vsega plinsko poškodovanega gozda v Sloveniji. Med temi površinami pa je kar 534 ha uničenega gozda, 1332 ha pa v akutni fazi propadanja (Šolar, 1977).

Iz študije Gozdarskega inštituta je tudi naslednja tabela o degradiranih gozdnih površinah glede na stopnjo poškodovanosti v treh letih:

	1975	1971	1969
1. stopnja: malo poškodovani gozdovi	3188 ha	2100 ha	1750 ha
2. stopnja: srednje poškodovani gozdovi	1363 ha	1500 ha	1380 ha
3. stopnja: močno poškodovani gozdovi	1332 ha	1000 ha	700 ha
4. stopnja: uničeni gozdovi (goličave) in gozdovi v akutni fazi propadanja	534 ha	400 ha	310 ha
-potencialno ogroženi gozdovi (Šolar, 1977)	941 ha		

Poleg visokih koncentracij škodljivih emisij in mikrometeoroloških posebnosti Zasavja (slaba prevetrenost, inverzije), so pri poškodbah vegetacije pomembni še rastiščni pogoji in geografska razprostranjenost degradiranih gozdov. Na dnu doline so pliocenske in holocenske nplavine, na pobočjih pa svetel apnenec in dolomit srednjega triasa. Ta sta po preperevanju dala plitvo, skeletno karbonatno prst, ki ni nudila najboljših možnosti za razvoj gozda. Na levem bregu Save se je razvil reven termofilen gozd, ki je opravljal pomembno nalogo - varoval je tla pred erozijo.

Desno pobočje je manj strmo, ima globlja tla, zaradi severne ekspozicije je bolj vlažno, poraščen je z mezofilnim gozdom. Planota na levem bregu je tudi dolomitna, nekoč je bila porasla z gozdom, sekundarno so sedaj tu travniki. Apnenec onemogoča večje zakisanje tal, kar bi se lahko zgodilo ob visokih koncentracijah SO_2 (Bizjak, 1980).

Šolar ugotavlja v Zasavju dva tipični območji:

1. strmine, ki so poraščene s paroklimatogenimi gozdnimi združbami listavcev, ki imajo varovalni značaj;
2. manjši nagibi in višje lege, kjer prevladujejo klimatogene gozdne združbe, kjer je mešani gozd z več iglavcev.

Gozdovi na strminah, ki so bližja izvirov emisij so relativno odpornejši, vendar so najbolj pod udarom zaplinjevanja in so zato močno poškodovani ali uniženi. Planote in manjše strmine so porasle z občutljivejšimi mešanimi gozdovi, vendar niso pod direktnim vplivom emisij. Ugotovili so, da so smreke poškodovane vse do vrha Kuma. Pri gozdovih, ki pokrivajo oddaljene dolinske dele (Radeče, Hotemež ter med Trbovljami in Zagorjem) pa so ugotovili kronične poškodbe. V teh območjih je manj smreke ampak več odpornejših gozdnih združb (Šolar, 1977).

Stopnje poškodovanosti gozdov so določali po simptomatološki in kemično analitski diagnostični metodi, dopolnjeno z analizo prirastka, prisotnosti lišajev in po oblogah prahu in saj na listih in iglicah.

V strminah jim je služil kot indikator poškodovanost listavcev, višje, kjer je vsaj 20% smreke pa poškodovanost iglavcev (Šolar, 1977).

Omenjena študija vsebuje tudi vrsto podatkov o kemičnih analizah o vsebnosti žvepla v iglicah ter podatke o poskusnih nasa-
dih odpornejših drevesnih vrst, ki so zaradi previsoke koncentracije škodljivih emisij, propadli.

Poleg ogromne gospodarske škode ob uniženih gozdovih pa je zaradi specifične geografske lege potrebno opozoriti še na veliko nevarnost ob propadanju gozdov na strmih pobočjih, ki so imeli varovalni pomen.

V letu 1973 je agrometeorološki oddelek HMZ SRS pričel sistematsko opazovati vegetacijo v Zasavju. Meritve in opazovanja so trajala od maja do novembra v letu 1973, v tedenskih ali 14-dnevnih presledkih. Osnovna naloga je bila ugotoviti, kakšen je razvoj in nastanek poškodb (vžigov) na rastlinstvu, hkrati so opazovali spremembe na vegetaciji in merili koncentracijo SO_2 .

Pomembna je ugotovitev, da so poškodbe nastale znatno prej, preden se pojavijo vizuelne spremembe - ožigi.

Iglavce so v glavnem opazovali le na Dobovcu. Igllice so v začetku belkaste, nato začno rumeneti, vidne so rumene pege, ki postanejo rdečkasto-rjave. Pri kroničnih poškodbah so starejše vejice prej prizadete, pri akutnih pa trpijo mlajše.

Pri listavcih se pojavijo najprej robni ožigi, zlasti pri bukvi, gabru, vrbi in jesnu, kasneje se ožig širi proti sredini (Zrnec, 1973). V tej raziskavi so še podrobno grafično pona-zorejena napredovanja ožigov na listih in iglicah posameznih drevesnih vrst. Raziskave so v celoti pokazale, da se je pokrajina zaradi vpliva SO_2 močno spremenila. Od gozdnih prede-lov, ki so vsebovali precej iglavcev, so ostale le redke bukove hoste ali celo goličave (Zrnec, 1973).

Med proučevanjem vegetacije po izgradnji 360 metrov visokega dimnika TE II. v Trbovljah, je le diplomsko delo biologinje Bizjakove, ki je ugotavljala vpliv SO_2 TE na rast lesnatih rastlin. Raziskava je dala dokaj presenetljive rezultate, ki kažejo na to, da ni soodvisnosti med koncentracijami SO_2 in razlikami v letnih prirastkih dreves. Visoke koncentracije emisij naj bi povzročale, da drevo odmare ali pa sploh ne vpliva na njegovo rast. Po trditvah avtorice so drevesa iste vrste lahko različno odporna tako, da eden propade, pri drugem pa ni zaznati niti zmanjšane prirastka (Bizjak, 1980).

Ugotovitve omejene raziskave so verjetno preuranjene in narejene na osnovi premajhnega števila vzorcev, da bi jih lahko upštevali kot znanstveno resnico.

Poleg emisij SO_2 , katerega izvor je v termoelektrarni, pa imajo škodljive vplive na vegetacijo tudi emisije prahu iz Cementarne. Okolica Cementarne daje videz najbolj zaprašenega predela v Sloveniji. Strokovnjaki ugotavljajo, da cementni prah ne povzroča propadanje vegetacije, zavira pa njeno rast. Prah iz cementarne se zaradi svoje velikosti in teže prenaša maksimalno le 2-3 km od izvora. Vplive cementnega prahu na temperaturo in transpiracijo zelenih listov listnatih dreves je v svoji diplomski nalogi proučevala biologinja Pajerjeva (Pajer, 1982). Vzorce prašnih listov je nabirala na dveh mestih:

1. v dolini - v neposredni bližini Cementarne,
2. na planoti ob Bukovi gori, ki ga zaradi oddaljenosti od cementarne dosega le drobno zapraševanje.

Vzorci listov izpod Bukove gore so imeli na zgornji povrhnjici le tanek, finostrnat sloj prahu, na spodnji strani pa tanke kosmiče prahu.

Vzorci listov iz okolice Cementarne so bili na zgornji strani v celoti prekriti z nekaj desetink milimetrov debelo strnjeno plastjo prahu in cementa, skorjasta prevleka je lomljiva, na spodnji strani listov pa je bilo le malo prahu.

Nadaljne analize so pokazale, da prah, ki prekriva liste zmanjšuje transpiracijo, da cementni prah deluje fitotoksično na reže in povzroča redukcijo klorofila in fitomase prašnih listov. Vendar v celoti prah ne predstavlja večje ovire v rasti drevesnih in grmovnih vrst in vidno zaznavna emisija in tako škodljiva za rastlinstvo kot plinaste emisije (Pajer, 1982).

V emisijskem območju Hrastnika se poleg SO₂ pojavlja še emisija fluoridov, katerih izvor je v TKI in Steklarni. Vplivi fluoridov so zaznavni le v dolini in do sedaj še niso bili natančneje raziskani.

Poleg poškodb naravne vegetacije (gozda) so bila tudi proučevanja o poškodbah na kmetijskih, vrtnarskih in samoniklih rastlinah (Mašek, 1972).

Med rastline, ki so zelo občutljive na delovanje SO₂ uvrščamo: krmne rastline iz skupine detelj oziroma stročnic, oreh, vinska trta, ribez, maline, občutljiva so žita, zelenjava, fižol, jagode, vrtnice, breskev, jabolana, leska, manj občutljive pa so okopavine, oljnice, češnje, češplje, hruške, robidnice.

Ob raziskavah v letu 1972 so bile v okolici Frapretnega uničene vse kvalitetnejše sadne, poljedelske (z izjemo krompirja) in krmne rastline.

V okolici Šavne peči so bile poškodovane žita, pozno pomladi pa sadno drevje in še posebno vinska trta.

Na pobočjih v okolici Dobovca so bili na sadnem drevju znaki kroničnih obolenj (Mašek, 1972).

ONESNAŽENJE TEKOČIH VODA, ODPADNE VODE IN OSKRBA S PITNO VODO

Osnovna hidrografska značilnost vseh treh industrijskih in rudarskih središč Zasavja je v tem, da ležijo v ozkih dolinah pritokov Save in ti pritoki neposredno prinašajo v Savo tudi industrijske, rudarske in komunalne odplake, ki so večji del neprečiščene. Posledica tega je, da se onesnaženje Save po pritokih Medije (Zagorje), Trboveljščice (Trbovelj) in Bobna (Hrastnik) poveča do te stopnje, da Sava uvrščamo v III. razred onesnaženosti (pred izlivom pritokov je še v II. kakovostnem razredu).

Mreža hidroloških postaj, kjer se opravljajo redne meritve vodostajev, pretokov in 3-4 krat letno tudi kemične in biološke analize kakovosti vode, je ob reki Savi urejena tako, da nam ne omogoča rednega spremljanja sprememb v območju Zasavskih emisijskih središč. Le vodomerni postaji Látija (pred) in Radeče (za raziskovanim območjem) nam dajeta okvirno podobo o vplivu onesnaženih pritokov na kvaliteto reke.

Ob tem je potrebno upoštevati še, da ima Sava z veliko količino vode in visokim pretokom tudi večjo sposobnost nevtralizacije škodljivih odplak. Srednji letni pretok vode pri vodomerni postaji Látija je $47,2 \text{ m}^3/\text{s}$ (minimalni $Q = 28,9 \text{ m}^3/\text{s}$), pri Radečah $65,3 \text{ m}^3/\text{s}$ (minimalni $Q = 38,0 \text{ m}^3/\text{s}$). Na obeh merilnih mestih v Látiji in Radečah, kjer na onesnaženost Save vpliva tudi še izliv Savinje, opravlja Zveza vodnih skupnosti 3 do 4 krat letno biološke in kemične analize vode. Analize opravljajo na osnovi naključno vzetih vzorcev, ne upoštevajo pa nekaterih posebnosti vodotoka preko leta (različen pretok, večji dotok onesnaženih odplak). Poleg teh rednih ugotavljanj kakovosti Save, so na razpolgo še podatki o občasnih raziskavah o onesnaženosti vodotokov (Zveza vodnih skupnosti) za:

- Sava pri Trbovljah - enkratne meritve BPK₅ in KPK₅ v letu 1964;
- Sava pri Zidsnem mostu - enkratne kemične in biološke analize v 24-urnem ciklusu v letih 1959, 1960, 1963, 1964, 1965, 1966, 1967, 1972 in 1975;
- Trboveljščica - enkratne kemične in biološke analize v letih 1975 in 1976;
- Medija - enkratne kemične in biološke analize v 24-urnem ciklusu v letu 1975;
- Boben - enkratne kemične in biološke analize v letih 1975 in 1976
- Boben - na več mestih ugotavljanje težkih kovin v sedimentih v letih 1980, 1981 in 1982;
- Sava pri Trbovljah, Hrastniku, Radešah - ugotavljanje težkih kovin v sedimentih 1980, 1981, 1982;
- Medija - ugotavljanje težkih kovin v sedimentih - 1982

Najpogosteje se ugotavlja obremenjenost tekočih voda s komunalnimi in industrijskimi odplakami s pomočjo BPK₅ (biološka poraba kisika v 5 dneh)^x, izraža pa se z E (ekvivalent), čeprav zaradi različne kvalitete industrijskih in komunalnih odplak praviloma ne moremo le-teh seštevati, ker je potrebno upoštevati anorgansko onesnaženje in toksičnost industrijskih odplak (Projekt raziskav za izdelavo programa 1972).

Po podatkih Zveze vodnih skupnosti (Vodogospodarske osnove SRS, 1979), je obremenjenost Save z industrijskimi in komunalnimi odplakami v večjih naseljih Zasavja:

^x 1 vrednost E se predstavlja z bremenom 54 g BPK₅)

	Štev. preb.	ind. E	E ind.in preb.	(ind.+preb.) E priključenih na kanalizacijo
Kisovec	1563	-	1563	-
Zagorje	6701	51321	58022	6850
Trbovlje	16745	156268	173013	10792
Dol pri Hrastn.	1278	1278	-	-
Hrastnik	6230	58030	64260	2216

Kvantitativno izraženo pa predstavljajo industrijske in komunalne odplake naslednje vrednosti:

	E	komunalne	industrijske
Zagorje	2862 m ³ /dan	2662 m ³ /dan	200 m ³ /dan
Trbovlje	6480 -"-	5475 -"-	1105 -"-
Hrastnik	5000 - " -	2430 -"-	2570 -"-

(Projekt raziskav za izdelavo programa, 1972)

V nekaterih deželah, kjer skušajo problem onesnaženja tekočih voda najtemeljiteje odpraviti, velja pravilo, da je maksimalna možna stopnja čiščenja tekočih odplak 90%. Študije, ki jih je za slovenske razmere pripravil Zavod za vodno gospodarstvo SRS (Projekt raziskave za izdelavo programa, 1972) pa predvidevajo dve možnosti: v najboljšem primeru naj bi do 2000 dosegli 80% čiščenje vodnih odplak, minimalni cilj, ki ga bomo v Sloveniji morali doseči pa je 40% čiščenje.

x
ob upoštevanju povprečne porabe vode na prebivalca - 300l/dan

	E ob 80% čiščenju	E ob 40% čiščenju
Zagorje	2050	6150
-separacije premoga	2000	6000
Trbovlje	9830	29490
-separacije premoga	5000	15000
Hrastnik	4440	13320
TKI	4000	12000

V tabeli so poleg industrijskih in komunalnih odplak vseh treh Zasavskih mest prikazani še večji onesnaževalci Save, kjer je v omenjeni študiji poudarjeno, da so odplake mokrih separacij premoga manj problematične za uspešno čiščenje, skoraj nerešljivo pa je vprašanje dispozicije odpadnega blata.

Oskrba z vodo

Znani naravni viri v regiji so malo izdatni in večinoma že povsem izkoriščeni. V perspektivi bo potrebno zagotoviti dodatne količine pitne vode iz drugih regij ali pa raziskati možnosti, da bi izkoriščali vodo iz Save - z izkoriščanjem infiltrira - ne savske vode s prodišč v dolini Save (Zasnove uporabe prostora, 1976). Ob tem se bo morala ponovno ostreje zastaviti potreba po čim učinkovitejšem in doslednejšem čiščenju odpadnih voda že ob iztoku, kar je moč razbrati že tudi iz družbenih planov vseh treh zasavskih občin za to srednjeročno obdobje.

Sedanja zmogljivost izvorov pitne vode za vse tri občine:

Občina	izvir	zmogljivost Q (l/s)
Hrastnik	Ribnik	26,0
	Rakovec	6,0
	Bele vode	5,0
	Čeče	13,0
	Meke	2,0
	Strog-Noví del	7,0
	Pod Mrzlico	17,0
Trbovlje	Mitovščica	44,4
	Toplice	15,0
	Knezdol-Rovte	5,3
	Izviri pod Planiko	14,0
	Podtalnica-Zvezni rov	5,0
Zagorje	Ribnik	13,0

Vir: Vodnogospodarske osnove SRS - 1979)

BIBLIOGRAFIJA

- Špes Metka: Problemi življenjskega okolja v Celju,
Geographica Slovenica 12 - Raziskovalno delo
Inštituta za geografijo, Ljubljana 1982.
- Špes Metka: Skupaj z mag. Dušan Plut in Černe Andrej:
Metodologija proučevanja geografske okoline u
različitim pokrajinskim tipovima Slovenije,
referat na jugoslovenskem simpoziju z mednarodno
udeležbo: Sociogeografski i ekonomskogeografski
proučevanja i problemi na životnate sredine,
Ohrid, 24.-26. september 1982, prispevek je
tiskan v zborniku simpozija.
- Špes Metka: skupaj z mag. Dušan Plutom: Vloga socialno-
geografskih raziskav pri proučevanju geografskega
okolja v Sloveniji; referat na posvetovanju "20 let
socialne geografije v Sloveniji, Ljubljana,
10. decembra 1982, referat pripravljen za tisk v
Geographici Slovenici 13.

LITERATURA IN VIRI:

1. Inštitut za gozdno in lesno gospodarstvo pri BTF v Ljubljani: Poškodbe vegetacije (gozdov) vsled onesnaženja zraka - 2 ZAJMJE, Ljubljana 1977 (ing. Marjan Šolar)
2. Problematika onesnaženja zraka v Zasavju, Hidrometeorološki zavod SRS, Inštitut za varstvo rastlin BTF Univerze v Ljubljani.
3. Inštitut za gozdno in lesno gospodarstvo Slovenije
doc. dr. Maček Jože - BTF
Paradiž Bojan, dipl. meter. HMZ
Šolar Marjan, dip. ing. goz. IGL
Ljubljana, 1971.
4. Ciril Zrnec: Vplivi in posledice onesnaženega ozračja na vegetacijo industrijskega rajona v Zasavju v letu 1973, HMZ Ljubljana, 1974.
5. Barbara Bizjak: Vpliv SO_2 Termoelektrarne Trbovlje na rast lesnatih rastlin; diplomsko delo BTF-VTO za biologijo, Ljubljana, 1980.
6. Jelka Pajer: Vpliv prahu iz trboveljske cementarne na temperaturo in transpiracijo zelenih listov listnatih dreves; diplomsko delo BTF -VTO za biologijo, Ljubljana 1982.
7. Pravno dokumenti za urejanje okolja 1.2.3.4.5., Ljubljana 1979 - 1981.
8. Bojan Paradiž: Ugotovitve onesnaženosti zraka v Zasavju, o vzrokih in posledicah, Hidrometeorološki zavod SRS, Ljubljana 1972.
9. Medveščak Irena: Socialnoekonomska in demografska analiza občine Trbovlje, diplomsko delo na Ekonomski fakulteti, Ljubljana 1978.
10. Hidrometeorološki zavod Slovenije: Merjenje 24-urnih koncentracij SO_2 in dima za postaje: Hrastnik, Zagorje, Trbovlje (od 1976 dalje).

11. Meteorološki godišnjak: podatki o megli in vetru.
12. Vrišer Igor: Rudarska mesta: Zagorje, Trbovlje, Hrastnik, Ljubljana 1963.
13. Petkovšek, Hočevar: Meteorologija, Ljubljana 1977.
14. Zdravko Petkovšek: Določanje emisije SO_2 in ~~izračun~~ emisijskega potenciala za nekatere kotline v Sloveniji, Razprave 1978.
15. Hidrometeorološki zavod SRS: Merjenje 24-urnih koncentracij SO_2 in klima v Trbovljah, Hrastniku in Zagorju.
16. Družbeni plan občine Zagorje ob Savi za obdobje 1981 - 1985 (osmutek)
17. Družbeni plan občine Hrastnik 1981 - 1985
18. Družbeni plan občine Trbovlje 1981 - 1985
19. Regionalni prostorski plan za območje SR Slovenije - Zasnove uporabe prostora - Vodno gospodarstvo (Zavod SR Slovenije za družbeno planiranje, Področje za prostorsko planiranje), Ljubljana 1976.
20. Zveza vodnih skupnosti: Vodnogospodarske osnove SRS, Ljubljana 1979.
21. Zavod za vodno gospodarstvo SRS: Projekt raziskav za izdelavo programa sanacije dispozicije industrijskih odpadnih voda SRS, Zavod za vodno gospodarstvo SRS, Ljubljana 1977.
22. Mlakar Vinko: Srednjeročni program stanovanjske graditve občine Trbovlje (za obdobje 1972 - 1976) in dolgoročne perspektive - Urbanistični inštitut 1972.

3.2,

3.2.

Odlagališča odpadkov v Radovljiški kotlini

Avtor: mag. Dušan Plut

V okviru raziskave so bila v letu 1982 v Radovljiški kotlini kartirana in popisana vsa večja odlagališča odpadkov. Terensko delo je bilo izvedeno s pomočjo študentov geografije FF, podatki pa deloma obdelani v okviru študijskega procesa. Kartirana so bila smetišča v Deželi, torej vzhodnem delu Radovljiške kotline. Smetišča v Blejskem kotu so bila obdelana v letu 1980. V celotnem področju Radovljiške kotline je 53 večjih odlagališč smeti. Zanimivo je dejstvo, da je največ smetišč v Blejskem kotu, čeprav gre za turistično in rekreativno pomembno slovensko pokrajino. Večina smetišč je kljub urejenemu odvozu komunalnih odpadkov še vedno aktivna. Po mnenju prebivalcev je vzrok temu neurejen odvoz kosovnega materiala, ekološka osveščenost prebivalcev pa je na dokaj nizkem nivoju. Smetišča so v glavnem lokalnega značaja, večja smetišča pa so v bližini Ribnega, Lesc, Radovljice in Črničca, kjer je trenutno centralno odlagališče odpadkov (za občino Radovljica). Proučila se je ustreznost lokacije centralnega odlagališča z vidika zahtev varstva okolja. Pri vseh kartiranih smetiščih se je proučila lokacija smetišč, sestava odpadkov, geomorfološka oblika smetišč, njihov vpliv na pokrajinski sistem in prisotnost nevarnih snovi na smetišču.

Poglavitne ugotovitve:

- v Radovljiški kotlini je 53 večjih odlagališč smeti zaradi specifičnih geografskih potez kotline (geološka sestava, talna voda, turistična funkcija pokrajine) pokrajinski problem širših dimenzij.
- večina smetišč je nastala v zadnjih petnajstih letih, torej po organizaciji odvoza smeti za večino naselij.
- proučiti je potrebno možnost izbora ustrezne lokacije smetišč regionalnega pomena za več občin (Radovljica, Jesenice, Tržič)

BIBLIOGRAFIJA:

- mag. Dušan Plut: Odlagališča odpadkov v Blejskem kotu kot degradacijski element turistične pokrajine, 12. zborovanje slovenskih geografov, Kranj-Bled, Ljubljana 1981, str. 186-196.

3.3.

VODNO EKOLOŠKA PROBLEMATIKA BLEJSKEGA JEZERA

Avtor: dr. Darko Radinja

VOĐNO EKOLOŠKA PROBLEMATIKA BLEJSKEGA JEZERA

(Poletna plastovitnost Blejskega jezera in sanacijska natega)

Izhodišče in namen raziskave

Raziskava je del širše raziskovalne naloge z naslovom Degradacija okolja v Radovljiški kotlini, ki je večletna. V tem okviru je ožja raziskava osredotočena na Blejsko jezero kot najbolj degradirani pojav Radovljiške kotline.

Raziskava se je v tem letu usmerila v prikaz slojevitosti Blejskega jezera z namenom, da ugotovi, kako so se v njem začela kazati vplivi natega, ki so jo pred enim oziroma dvema letoma položili v jezero in ki naj bi omilila ali celo odpravila njegovo degradacijo (eutrofičnost).

Način raziskovanja

Opredelitev in metode dela

Ker je bilo na voljo sorazmerno malo denarja, se je raziskava osredotočila na enkratne terenske meritve, ki pa so bile izpeljane na celotnem podolžnem prerezu jezera ter časovno in vsebinsko izbrane tako, da so obetale čim več stvarnih ugotovitev.

Na podolžnem prerezu je bilo izmerjenih 11 vertikal v oddaljenosti po 200 m ter vsakupni razdalji 2000m. Ker so bile meritve organizirane tako, da so bile opravljene v krajšem času (od 6. do 9. junija 1982) ter v stanovitnem, lepem vremenu, so podatki za posamezne dele prereza med seboj docela primerljivi.

Raziskave so bile nadalje izbrane tako, da so potekale v času, ko je bila v jezeru izoblikovana poletna slojevitost, ker je bilo pričakovati, da bodo tedaj vplivi natege v limniju najočitnejši.

Raziskava je potekala s pomočjo študentov tretjega letnika geografije na filozofski fakulteti v Ljubljani. Na ta način je bilo mogoče v predvidenem času opraviti meritve na celotnem podolžnem prerezu Blejskega jezera, to je od Zake proti hotelu Park v smeri ZJZ-VSV.

Proučevanja so zajela naslednje lastnosti jezerske vode:

- temperaturo,
- količino v vodi raztopljenega kisika,
- trdoto vode (celokupno in posamično),
- CO₂,
- vrednosti pH,
- BPK₂ in BPK₅,
- KPK,
- prozornost vode.

Skupno je bilo analiziranih oziroma zbranih preko 500 podatkov, ki so prikazani na 13 risbah in 2 tabelah.

Grafično gradivo obsega naslednje karte oziroma prereze:

- Blejsko jezero; potek podolžnega prereza in natege,
- jezerske izoterme 8.-9.VI.1982,
- vertikalna razporeditev v vodi raztopljenega kisika 8.-9.VI.,
- nasičenost jezerske vode za kisikom (v %) 8.-9.VI.1982,
- slojevitost jezera 8.-9.VI.1982,
- izoterme v zahodnem delu jezera (prečni prerez) 6.VI.1982,
- izbrane lastnosti jezerske vode (T, O₂, BPK₂, BPK₅, NT, KPK, pH, Secchi) sredi zahodne kotanje 5.VI.1982,
- globinske temperature nad severnim pragom (21 m) 6.VI.1982,
- globinske temperature sredi zahodne kotanje 6.VI.1982,
- globinske temperature nad južnim pragom (16 m) 6.VI.1982,

- izbrane lastnosti jezerske vode (T, O₂, NT, pH, BPK₂, BPK₅, KPK) sredi vzhodne kotanje (24 m) 7.VI.1982,
- izbrane lastnosti jezerske vode (T, O₂, NT, pH, Secchi) sredi zahodne kotanje (30 m) 8.VI.1982,
- potek prečnega prereza v zahodnem delu jezera (JP-ZK-SP) ter lokacija analiziranih jezerskih sedimentov.

Poglavitne ugotovitve

Raziskava natančno dokumentira vertikalno strukturo Blejskega jezera in pri tem zlasti razlike med vzhodno in zahodno kotanjo, kakršne so se uveljavile med poletno stratifikacijo. Pokazala je, da so vodne plasti v vzhodni kotanji toplejše kot v zahodni in da vsebujejo več kisika ter so z njim tudi bolj nasičene. To velja za vse tri sloje, vključno s hipolimnijem. V vzhodni kotanji pa je relativno največ kisika tam, kjer se natega analiziranemu prerezu najbolj približa. V teh in drugih potezah vertikalne strukture jezera se očitno kažejo pozitivni vplivi delovanja natege. Ker so rezultati spodbudni, se bo raziskava prihodnje leto nadaljevala. Izbrana vrsta raziskave je očitno način, ki zmore - zlasti še izpopolnjena - uspešno spremljati učinkovanje natege in z njo povezano začenjajočo se degradacijsko plahnenje Blejskega jezera. Prihodnje leto je pričakovati, da bodo podobni vplivi zajeli tudi zahodno kotanjo, kamor je natega segla šele nedavno.

Dokumentacija raziskave je začasno arhivirana pri nosilcu raziskave na Oddelku za geografijo FF v Ljubljani, Aškerčeva 12. Po dokončni obdelavi gradiva in po zaključnem poročilu pa bo shranjena na Inštitutu za geografijo Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani, Trg francoske revolucije 7.

Zgornja gozdna meja v slovenskem gosrskem svetu

Avtor: dr. Franc Lovrenčak

Uvodni del

Proučevanje zgornje gozdne meje v letu 1982 je potekalo v okviru večletne teme, ki naj bi zajela tudi raziskovanje gozdne meje v Julijskih Alpah in njihovem obrobju. Namen letošnjega dela je bila proučitev gozdne meje Krnškega pogorja. Namen celotne teme pa je proučiti zgornjo gozdno mejo v slovenskem gorskem svetu. To je enega najznačilnejših elementov visokogorske pokrajine, kjer se prepleta cela vrsta naravno in družbenogeografskih dejavnikov. Ti vplivajo na fiziognomijo in izrabo te pokrajine. Sem segajo povirja vodotokov, od tu se prožijo snežni plazovi, tu je človek uredil planinske pašnike. Vse to vpliva na dogajanja v nižjih gorskih legah in dolinah.

Opis dela

Glavna delovna metoda je bila terenska. V pasu ob zgornji gozdni meji so bile opravljene meritve na smrekah in macesnih. Poleg višine dreves so bili merjeni tudi terminalna prirastki na različno visokih in starih drevesih. Iz te vrste meritev so bile izračunane srednje vrednosti. Podatki o teh biometričnih meritvah so prikazani na diagramih. Izmerjene so bile tudi nadmorske višine gozdne meje in dreves rastočih nad sedanjo gozdno mejo. S pomočjo vseh teh podatkov, literature, kart in aero posnetkov je bil sestavljen tekst o gozdni meji v letos proučevanem gorovju.

Ugotovitve

Proučevanje zgornje gozdne meje Krnskega pogorja v letu 1982 je pokazalo:

Med gozdno mejo na južni in to mejo na severni strani (na kratki razdalji) pogorja obstaja izrazita razlika v višini, sestavi, poteku in fiziognomiji.

Na severni strani pogorja na strmih, v pleistocenu preoblikovanih pobočjih in kraškem razjedenem površju sega klimatska

(termična) gozdna meja do 1700 m. Poleg klimatske meje se tu uveljavlja tudi orografska meja. Na gozdno mejo tu segata smreka in macesen.

Na južni strani pogorja so v nižjih delih gorovja položnejša pobočja (fliš). Tu poteka klimatska gozdna meja okoli 1600 m visoko. Med drevesnimi vrstami, ki skoraj popolnoma prevlada bukev.

Nad gozdno mejo na severni strani pogorja prevladuje golo, skala nato površje. Na strmih pobočjih in ob veliki množini padavin je imela erozija možnosti odnašanja prstenih delcev. S tem so se poslabšale rastne razmere za uspevanje drevja in grmovja.

Nad gozdno mejo na južni strani pogorja se širijo obsežni planinski pašniki do prepadnih sten pod vrhom Krna.

Na severni strani dokaj vplivajo na gozdno mejo tudi snežni plazovi.

Na južni strani je človek zaradi urejanja planinskih pašnikov zelo znižal gozdno mejo. Tako tu večinoma prevladuje antropogena gozdna meja.

Način arhiviranja

Dokumentacija o letošnjem delu o zgornji gozdni meji je pri avtorju. Elaborat o gozdni meji Krnskega pogorja bo dokumentiran v Dokumentaciji Inštituta za geografijo Univerze E.Kardelja .

ATLAS SR SLOVENIJE

Glavni urednik: dr. Miro Pak

ATLAS SR SLOVENIJE - nadaljevanje

I.

V letu 1982 je bila večletna raziskovalna naloga v zaključni fazi. Obsegala je izdelavo kart po predloženem programu, dopolnila na nekaterih kartah iz predhodnik raziskovalnih faz, strokovne in organizacijske priprave za pripravo dokončnih tiskarskih originalov in za realizacijo tiska samega ter še posebej vklajevanje doslej izdelanih tekstov.

Zgoraj navedeno opravljeno delo je bilo sestavni del programa za leto 1982, ki je imel za cilj izdelati še čim več preostalih kart, ki so bile iz kakršnega koli vsebinskega ali organizacijskega razloga doslej neuresničljive (med drugim tudi zaradi novih podatkov popisa prebivalstva leta 1981) in opraviti tudi čim več dela na dokončni realizaciji izdaje celotnega gradiva v obliki kart in spremnih tekstov.

Namen raziskovalne naloge je pripraviti kartografsko gradivo za Atlas SR Slovenije. Cilji so naslednji: predstavil naj bi sodobne prostorske elemente in procese v naši republiki, smoupravljalcem naj bi bil v pomoč pri njihovem odločanju še posebej v primeru prostorske problematike, služil bi načrtovalcem prostorskega razvoja, družbeno-političnim skupnostim in delavcem, služil naj bi izobraževanju, predstavil naj bi nekatere najnovejše rezultate prostorskega razvoja republike in reprezentiral naj bi slovenski prostor, hkrati pa naj bi bil vsebinska metodološka in organizacijsko-tehnična osnova za začetek dela na Atlasu SFRJ. Slednje je bilo večkrat sklenjeno, nazadnje na Plenumu Zveze geografskih društev Jugoslavije v Novem Sadu oktobra 1982, ko je bil sprejet sklep o začetku del na Atlasu SFRJ. Upravičenost in potrebnost vseh naštetih področij je bila že večkrat potrjena na številnih mestih in v različnih zelo kompetentnih strokovnih in tudi političnih krogih. Ne nazadnje se to sproti potrjuje z velikim številom sodelujočih strokovnjakov različnih strok in z ostro sprotno recenzijo kart za posamezna

tematska področja najbolj kompetentnih s strani širokega kroga strokovnjakov. Končno je bilo na številnih mestih in v številnih gradivih tudi poudarjeno, da je Atlas SRS osnovno kartografsko gradivo za zasnovano moderno mnogorašijo Slovenije in hkrati tudi za Enciklopedijo Jugoslavije.

II.

V letu 1982 so bile jedro raziskovalnega dela spodaj navedene karte, ki so glede na strokovno organizacijske in tehnične probleme dokončno realizirane ali v fazi dokončne izdelave oziroma strokovne dopolnitve.

1. JEZERA

V različnih merilih je prikazanih pet tipičnih jezer za slovenski prostor: Bohinjsko jezero v merilu 1 / 25.000, Blejsko jezero v merilu 1 : 10.000, Cerknjsko jezero v istem merilu ter Krnsko in Podpeško jezero.

Za vsa navedena jezerata so prikazani naslednji elementi:

- batometrijsko stanje z izhipsami po 10 in 5 m,
- kolebanje jezerske gladine z diagrami po povprečnih mesečnih podatkih,
- temperaturni prerez za štiri karakteristična obdobja v letu ob pomladni in jesenski homotermiji ter ob poletni in zimski slojevitosti vode v obliki diagramov,
- svetlobni režimi za petletno obdobje po mesecih, prikazani z diagrami.

V vsebino lista so vključeni podatki o nadmorski višini, površini, največji dolžini in globini, prostornini, hidrološkem režimu in obnavljanju vode, ekološki oznaki in o trdoti vode.

2. UPRAVNA RAZDELITEV

Razvoj upravne razdelitve je prikazan s štirimi razvojnimi obdobji.

Leta 1869 ob popisu prebivalstva, ko je bila upravna in sodna razdelitev, kakršna se je uveljavila 1849 in popetnajstletnem interregnu deloma drugačnega sistema 1867/68 obnovljena ter potem do konca vojne le malo spremenjena; sanjo so značilni politični okraji, ki obsegajo vsak po dva ali več sodnih okrajev. Občine so bile razmeroma majhne.

Stanje 1940 odseva spremembe, ki jih je v avstrijski sistem uvedla jugoslovanska država. Spremenile so se meje političnih okrajev, zlasti ob komasaciji občin 1933 in njeni reviziji. Občine so po letu 1933 postale precej večje.

Stanje leta 1945, prva povejna ureditev s stajem 6.9.1945, ko so bila uvedena okrožja, ostali so okraji in uvedeni so bili krajevni ljudski odbori z mnogo manjšimi območji, kakor so jih pred vojno imele občine.

Stanje leta 1982.

Štiri karte v merilu 1 : 1.000.000 prikazujejo z linijami v posameznih obdobjih naslednje:

- 1. 1869 meje sodnih in političnih okrajev, dežel in države,
- 2. 1940 meje političnih okrajev, banovin in države,
- 3. 1945 meje okrajev, okrožij, republike in države,
- 4. 1982, meje občin, republike in države ter meje medobčinskih povezav (medobčinske regije).

Podlaga za 1.karto je Pregled občin Dravske banovine po stanju 1.VII.1940 v merilu 1 : 35.000, za karto 3 pa Zemljevid ozemlja federalne Slovenije, ki ga je dec.1945 izdal Statistični urad v merilu 1 : 300.000.

3. POPLAVNA OBMOČJA V SR SLOVENIJI

Karta v merilu 1 : 1,250.000 prikazuje obseg vseh poplavnih območij v SR Sloveniji. Poleg tega so prikazane vse vodomerne postaje.

4. GOZDOVI PO VAROVALNEM POMENU

Na karti v merilu 1 : 1,000.000 so ploskovno prikazane naslednje kategorije gozdov:

- trajno varovalni gozdovi (združbe: PG, OP, Psi, CO, QO, OFr, RR, Pn, OS, Fs)
- gozdovi z vsestransko poudarjenim varovalnim značajem (združbe: APs, AsP, CP, VP, SO, InF, OF, CE, CaF, LQ, AnF, IF, ArF, AcF, TA, UA, OA, Mp₂)
- gozdovi interferenčnih klimatov (združbe: AF, AFp, NA)
- gozdovi na lahkih tleh (združbe: LF, DF, FdF, BP, BA, DA, BF, LA, MP₁)
- gozdovi stabilnih ekoloških kompleksov (združbe: SF, FF, HF, AdF, SeF, OrF)
- obrečni gozdovi (združbe: Ain, Ag, S,F)
- gozdovi stabilnih ekoloških kompleksov v sklopu kmetijskih zemljišč in naselij (združbe: QF, QC, RC, CaO)
- zemljišča nad zgornjo gozdno mejo

5. ZDRAVSTVENE IN SOCIALNE USTANOVE V SR SLOVENIJI

Zdravstvene ustanove so prikazane na dveh kartah. Prva karta z naslovom Omrežje zdravstvenih ustanov v SR Sloveniji je v merilu 1 : 400.000. Prikazuje naslednje elemente:

- zdravstvene postaje, ambulante
- zdravstvene domove
- splošne bolnišnice
- specialistične bolnišnice
- zdravilišča
- lekarne

- lekarniške postaje
- zavodi za zdravstveno varstvo, socialno medicino in higieno
- posebni zavodi

Prikaz je z različnimi znaki iste velikosti vendar različnih barv.

Druga karta z naslovom Vplivna območja osrednjih zdravstvenih ustanov v merilu 1 : 1.250.000 prikazuje naslednje elemente:

- kapaciteto posameznih večjih zdravstvenih središč,
- zasedenost teh kapacitet z regijskimi in izvenregijskimi bolniki,
- posamezna specializirana zdravilišča in povezanost osrednjih zdravstvenih ustanov z njimi.

6. RAZVOJ CESTNEGA OMREŽJA

Na štirih kartah v merilu 1 : 1.000.000 je prikazano stanje cestnega omrežja v rimskem obdobju, v srednjem veku, na začetku tega stoletja, leta 1945, leta 1960, leta 1970 in leta 1980. Prkaz je podan z barvnimi linijami, ki prikazujejo za vsako obdobje glavne magistralne ceste in ceste I. reda.

Razen dela na navedenih šestih listih je bilo opravljeno še veliko izpopolnitev že izdelanih kart, ki so bile posledica novih strokovnih zahtev glede na nova spoznanja, nove informacije ali novo tehnologijo.

Omenjeno je že bilo strokovno recenziranje tekstov po enotni metodologiji, ki jo takšna edicija kot je Atlas SRS zahteva. In končno je bilo veliko napora vloženega za pripravo gradiv v svezi s financiranjem tiska kart.

V tej fazi raziskovalne naloge so sodelovali številni strokovnjaki: dr.Mirko Pak, dr.Peter Habič, dr.Igor Vrišer in Janja Miklavc kot nosilci in glavni sodelavci na nalogi ter dr.Ivan Gams, dr.Dariko Radinja, dr.Franc Lovrenčak, dr.Matjaž Jeršič, dr.Vasilij Melik, dr.Živko Šebek, dr.Tone Wraber, dr.Jurij Kunaver, dr.Peter Vodopivec, dr.Rajko Pavlovec, dr.Vladimir Klemenčič, ing. Vili Kos, dr.Premik, dr.Samo Zupančič, dr.Danilo Furlan, ter ustanove Geodetski zavod SRS, Zavod za zdravstveno varstvo SRS, Hidrometeorološki zavod SRS, Geološki zavod SRS, Inštitut za gozdno in lesno gospodarstvo.

BIBLIOGRAFIJA

- 1.2. Genorijo Rado et.al. : Mreža šol v občini Lendava,
Informacije , 6, Lendava, št. 1, str. 1-10

Klemenčič Vladimir :Gravitacijsko zaledje dijakov Zvezne gimnazije za Slovence v Celovcu, Jubilejni zbornik.
25 let Zvezne gimnazije v Celovcu, Celovec 1982, str.
110-116.

Klemenčič Vladimir: Raba italijanskega in madžarskega jezika v SR Sloveniji, Diskusijski prispevek, Ljubljana 1980.

Rezultati dela so bili posredovani: Medobčinski komisiji za narodnost skupnosti obalnih občin v Kopru ,

V pripravah in sodelovanju pri dveh oddajah RTV Koper,

Pri organiziranju Mladinskih raziskovalnih taborov v okviru Gibanja Znanost mladini v Prekmurju in slovenski Istri,

Pri posvetovanju o rabi italijanskega in madžarskega jezika v Skupščini SR Slovenije.

- 1.3. Klemenčič Vladimir: Gravitacijsko zaledje dijakov Zvezne gimnazije za slovence v Celovcu, Jubilejni zbornik , 25 let Zvezne gimnazije v Celovcu, Celovec 1982, str. 110-116.

Karta: Kraji stalnega bivanja dijakov Zvezne gimnazije za slovence v šolskem letu 1981/82 (na karti je tudi kartogram , ki predstavlja analizo poklicne strukture gospodinjestev, iz katerih izhajajo dijaki Zvezne gimnazije za slovence v šolskem letu 1981/82) , 25 letno poročilo Zvezne gimnazije za slovence v Celovcu za šolsko leto 1981/82, Celovec 1982, str. 55.

- 1.4. Genorijo Rado: Geografsko proučevanje mednarodnih migracij, Teoretski in metodološki okvir proučevanja na primeru slovenskega izseljenstva v Kanadi, Geographica Slovenica 12, Ljubljana, 1982, str. 193-210.

Genorijo Rado: Institucije slovenskih izseljencev v Kanadi, Rodna gruda, št. 1, januar, Ljubljana 1983, v tisku

Genorijo Rado: Ob 50-letnici Vzajemne podporne zveze Bled (1933-1983), Slovenski kolendar 1983, Ljubljana, str. 105-110.

Genorijo Rado: Prostorni aspekti našeg iseljeništa u Kanadi s posebnim osvrtom na iseljeništo iz SR Srbije, Zbornik referatov, Beograd 1982, v tisku.

Genorijo Rado: The post-war emigration of Slovenes to transatlantic countries: Canadian case. The Florida State University Proceedings and reports, Tallahassee 1981, str. 106-108 (Prišlo iz tiska v mesecu oktobru 1982)

Genorijo Rado: The characteristics of post-war emigration of Slovenes to transatlantic countries, Slovenski kolendar 1982, Ljubljana, str. 288-292.

- 1.5. Ivo Piry, Vladimir Klemenčič: The elements of regional integration in border areas, Cooperation and conflict in border areas, Milano 1982, str. 61-71, 7 cil.lit., 3 tabele.

Ivo Piry: Aktualna vprašanja socialnogeografskega proučevanja obmejnih območij na primeru SR Slovenije, Referat na posvetovanju "20 let socialne geografije v Sloveniji", 10.12.1982, objavljeno bo v Geographici Slovenici 13 1983.

1.6. Mirko Pak: Geografska problematika demografskega razvoja, industrije in oskrbnega omrežja v obsejnim območju Zahodne Slovenije, Geographica Slovenica 12, Ljubljana 1982, str. 107-139.

Pak Mirko: Socialnogeografski razvoj podeželja v obsejnih predelih Zahodne Slovenije. Geografske značilnosti preobrazbe slovenskega podeželja, Ljubljana 1982, str. 111-118.

Mirko Pak: Problematika geografskega proučevanja oskrbne funkcije, Referat na posvetovanju "20 let socialne geografije v Sloveniji", Tiskan bo v Geographici Slovenici 13.

2.1. Marijan Klemenčič: Nekatera teoretska izhodišča pri proučevanju podeželja,

Matjaž Jeršič: Več funkcionalni pomen našega podeželja

Igor Vrišer: O geografskem proučevanju podeželja

Anton Gosar: Počitniška bivališča na slovenskem podeželju

Vse objavljeno in predstavljeno na simpoziju o geografskih značilnostih preobrazbe slovenskega podeželja.

3.1. Metka Špes: Problemi življenskega okolja v Celju, Geographica Slovenica 12, Ljubljana 1982, str.

Metka Špes, Dušan Plut, Andrej Cerne: Metodologija proučevanja geografske okoline u različitim pokrajinskim tipovima Slovenije, Referat na jugoslovanskem simpoziju z mednarodno udeležbo: Sociogeografski i ekonomskogeografski problemi proučavanja na životna sredina, Ohrid, september 1982, Prispevek bo tiskan v zborniku simpozija.

Metka Špes, Dušan Plut: Vloga socialnogeografskih raziskav pri proučevanju geografskega okolja v Sloveniji, Referat na posvetovanju "20 let socialne geografije v Sloveniji" december 1982, Referat pripravljen za tisk v Geographici Slovenici 13.

IZVLEČEK

V okviru programskega sklopa SOCIALNOGEOGRAFSKA IN POLITIČNO-GEOGRAFSKA DIFERENCIACIJA SLOVENSKEGA ETNIČNEGA OZEMLJA smo opravljati raziskave v štirih tematskih sklopih. V okviru prvega smo posebno pozornost namenili teoriji in metodologiji socialne geografije ter proučevanju narodnostno mešanih ozemelj, slovenskega izseljenstva ter preobrazbi obmejnih območij Slovenije. V tematskem sklopu - gospodarjenje s prostorom so regionalne študije Gorenjske in Alp v širšem pomenu ter raziskave nekaterih osnovnih dejavnosti (industrija, izobraževanje) in osnovni elementi materialne infrastrukture. Pri proučevanju degradacije okolja smo nadaljevali s sondnimi raziskavami na primeru Zasavja, Radovljiške kotline in z ekološkimi študijami Blejskega jezera ter gozdne vegetacije v gorskem svetu. V okviru Atlasa Slovenije smo nadaljevali s pripravo serije avtorskih originalov za tisk.

ABSTRACT

In the framework of subject Sociogeographical and political-geographical differentiation of Slovene ethnic territory we succeeded the research in four complex of topics. In frame of the first, the special attention has been intended to the theory and methodology of research of ethnic mixed territories. In the complex of topics which deals with managing of space there emerge regional studies of Gorenjska and Alpe, the research of basic activities (manufacturing, education), and basic elements of material infrastructure. In the field studies of environment degradation we carried on the research in case of Zasavje, Radovljiška kotlina and ecological studies of Blejsko jezero, and forest vegetation in alpine territory. In the frame of Atlas of Slovenija we carried on with preparation of series of maps for printing.